

МЕШОВИТА ГРАБА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXIX
(2008)

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXIX
(2008)

Editorial board
PETAR V. KRESTIĆ, ANDRIJA VESELINOVIĆ,
LJUDMILA KUZMIČEVA, GABRIELLA SCHUBERT
ALEKSANDAR KRSTIĆ

Editor-in-chief
PETAR V. KRESTIĆ, Ph.D.

Belgrade
2009

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XXIX
(2008)

Редакциони одбор
ПЕТАР В. КРЕСТИЋ, АНДРИЈА ВЕСЕЛИНОВИЋ,
ЉУДМИЛА КУЗМИЧЕВА, ГАБРИЕЛА ШУБЕРТ
АЛЕКСАНДАР КРСТИЋ

Одговорни уредник
др ПЕТАР В. КРЕСТИЋ

Београд
2009

САДРЖАЈ

Невен Исаиловић ЗАПИСНИЦИ СА СУЂЕЊА МИХАИЛУ КАБУЖИЋУ	7
Марица Маловић Ђукић ПРИЛОГ О МИРАЗУ У КОТОРУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 15. ВЕКА	31
Драгана Амедоски КРУШЕВАЦ У ОСМАНСКОМ ПОПИСУ ИЗ 1536. ГОДИНЕ	45
Срђан Катић ОБНОВА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ 1565. ГОДИНЕ	55
Татјана Катић ДЕФТЕР ОВЧАРИНЕ И ТОРОВИНЕ КАДИЛУКА ПЕТРУШ ИЗ 1597/98. ГОДИНЕ	63
Владан Гавриловић ФРАГМЕНТИ ПРОМЕТНОГ ПРОТОКОЛА КОНТУМАЦА У ПАРАЋИНУ (1723, 1731. и 1733)	73
Јелена Илић – Невен Исаиловић ДВА НАДГРОБНА НАТПИСА ИЗ ГРАБОВИЦЕ НА РУДНИКУ ИЗ 1739. ГОДИНЕ	81
Петар В. Крестић О УБИСТВУ КНЕЗА МИХАИЛА ОБРЕНОВИЋА	97

Недељко Радосављевић СЕЋАЊА БУГАРСКОГ ДОБРОВОЉЦА НЕША БРАЈКОВА НА ДОГАЂАЈЕ У ХЕРЦЕГОВИНИ ИЗ 1876.	127
Владимир Јовановић ПРАВИЛА О ТАЈНОЈ ПОЛИЦИЈИ У БЕОГРАДУ 1900. ГОДИНЕ	141
Биљана Вучетић ИЗВЕШТАЈИ ОБАВЕШТАЈЦА ДИПЛОМАТИ. ПИСМА БОГДАНА РАДЕНКОВИЋА МИЛАНУ РАКИЋУ (1907-1912)	153
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	171
ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР	184
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	189

Невен ИСАИЛОВИЋ
Историјски институт
Београд

ЗАПИСНИЦИ СА СУЂЕЊА МИХАИЛУ КАБУЖИЋУ*

Анстракт: Рад представља критичко издање два записника са суђења дубровачком властелину у босанској служби, Михаилу Кабужићу, одржаног у Дубровнику 21-22. априла 1419. године. Издање обухвата увод о историјским околностима које се тичу настанка поменутих записника, коментар о судском поступку, транскрипцију оригиналног текста на латинском језику и превод на српски језик. Анализирани документи бацају светлост како на политичка збивања током владавине босанског краља Стефана Остојића, тако и на дипломатску праксу и устројство босанске државе тога времена. Са друге стране, наведена два записника од изузетне су важности и за правну, односно правно-процедуралну историју Дубровачке републике.

Кључне речи: XV век, суђења, дипломатија, Дубровник, Босна, Нове Земље (Дубровачко приморје), Стон, Стефан Остојић, Павле Радивојевић, Јелена Нелипчић, Михаило Кабужић.

Михаило Кабужић био је један од ретких дубровачких властелина у странијој служби који је оптужен за издају домовине.¹ Он је, из недовољно познатих разлога, око 1410. напустио родни град и ступио у службу

*Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Србија и медитерански свет у позном средњем веку (Ев. бр. 147026А).

¹ О Михаилу Кабужићу погледати у: J. Gelchich – L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, 737; *Serie dei Reggitori di Spalato*, *Buletino di Archeologia e Storia Dalmata* 13 (1890) 47-48; ed. N. Nodilo, *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*, Zagreb 1893, 209-210, 213; М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, *Историјски часопис (=ИЧ)* 9-10 (1959) 139, 147-148; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb – Dubrovnik 1999, 33, 88; Н. Исаиловић, *Михаило Кабужић, дубровачки одметник – босански дипломата*, *ИЧ* 56 (2008) 389-406.

сплитског херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића², делујући као његов дипломата, протовестијар, кнез Омиша и средњодалматинских острва и кастелан града Бистрице. Као Вукчићев човек, више пута се сукобио са Дубровником. Покушао је да преузме херцегове поседе у Дубровнику (1412), довео је турску војску у Босну и Далмацију (1414/1415) и, највероватније, спречавао прелазак Омиша у дубровачке руке (1415/1416). Кабужићева делатност довела је до промена у законодавству Републике св. Влаха у вези са имовином дарованом страним владарима, а био је позван и да се оправда за учешће у турском нападу. Тада се није одазвао позиву да приступи суду, иако му је понуђен слободан пролаз.³

Након смрти Хрвоја Вукчића (1416), Михаило Кабужић је прешао на двор босанског краља Стефана Остоје, можда на препоруку Вукчићеве удовице и нове краљеве супруге Јелене Нелипчић.⁴ Међутим, Михаилови односи са краљицом Јеленом били су временом озбиљно нарушени. Када је, после Остојине смрти (1418), власт у Босни преузео његов млади син Стефан Остојић, Кабужић је, уз краљицу-мајку Кујаву, постао најближи краљев саветник, што је изазивало велико незадовољство босанске властеле.⁵ Под његовим утицајем је Стефан, вероватно већ почетком 1419. године, заточио своју маћеху Јелену и почео да условљава потврду привилегија Дубровчанима, тражећи да му се препишу Хрвојеви поседе на дубровачкој територији, па чак и да му се врате Нове земље.⁶ Уколико је веровати

² О Хрвоју Вукчићу погледати у: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416)*, Zagreb 1902; J. Мргич-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 71-115; Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији (1391-1409)*, Београд 2008. (магистарски рад у рукопису)

³ Н. Исаиловић, *Михаило Кабужић*, 391-395.

⁴ О Јелени Нелипчић погледати у: Д. Ловреновић, *Да ли је Јелена Нелипчић била мајка Балше Херцеговића?*, Историјски зборник 7 (1986) 195-198; D. Lovrenović, *Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 20 (1987) 183-193; С. Рудић, *О кући Хрвоја Вукчића Хрватинића у Дубровнику*, ИЧ 56 (2008) 356-361.

⁵ О владавини краља Стефана Остојића погледати у: В. Ђоровић, *Хисторија Босне I*, Београд 1940, 420-426; *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo 1942, 452-461; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 246-250; P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981, 76-85.

⁶ Нове земље су други назив за Сланско приморје, појас између села Курила (данас Петровога села) и Стона, који је Босна уступила Дубровчанима 1399. године. Погледати: G. Čremošnik, *Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku god. 1399. i kralj Ostoja*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 40 (1928) 109-126; J. Lučić,

сведоцима на суђењу Кабуџићу, овај властелин-одметник наговарао је босанског владара и да Дубровнику силом одузме Стон и Пељешац.⁷ Упркос овим наговорима, Стефан Остојић није дуго истрајао у већини својих захтева и издао је потврдну повељу Републици, 5. марта 1419. године.⁸

Збивања током јануара и фебруара 1419. године навела су Дубровчане да покрену кривични поступак против Михаила Кабуџића и оптуже га за издају. Упркос његовим бројним ранијим прекршајима, извештаји који су га представљали одговорним за довођење територијалног интегритета Републике у питање били су ти који су довели до покретања овог поступка, средином фебруара 1419.⁹ Повод за то био је формални захтев босанског краља да му се предају Хрвојева добра. Процес против Кабуџића није одмах отпочео, већ је био одложен до повратака дубровачких поклицара из Босне. Након успешне посланичке мисије, истрага је настављена, а поред два извештаја који су предмет анализе овог рада, сачуване су и одређене белешке у књигама градских већа.¹⁰

У априлу 1419. године, дубровачке власти су упутиле посланика Петра Бунића¹¹ војводи Павлу Јурјевићу Радивојевићу¹² у његов двор на Језерцима¹³ са циљем да преузме војводино сведочење о Кабуџићевом

Stjecanje, dioba i borba za očuvanje Dubrovačkog primorja 1399-1405, Arhivski vjesnik 11-12 (1968-69) 99-201; A. Kaznačić-Hrdalo, *Dioba i ubikacija dijelova Slanskog primorja u doba pripojenja Dubrovniku g. 1399*, Anali ZPZ u Dubrovniku 17 (1979) 17-48; P. Михальчић, *Повеља Стефана Остоје Дубровчанима (15. јануар 1399)*, Грађа о прошлости Босне (=ГПБ) 1 (2008) 123-135.

⁷ M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo 1957, 110-111; П. Глунчић, *Из прошлости града Стона XIV-XV вијека*, Споменик САНУ 111, Београд 1961.

⁸ Н. Исаиловић, *Михаило Кабуџић*, 400.

⁹ Državni arhiv u Dubrovnik (=DAD), Acta Minoris Consilii, II, f. 43', 13. II 1419. Сва коришћена документа из Дубровачког архива добили смо љубазношћу проф. С. Ћирковића, на чему смо му дубоко захвални.

¹⁰ Н. Исаиловић, *Михаило Кабуџић*, 400.

¹¹ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, табла XI/1-XI/2.

¹² Љ. Ковачевић, *Знамените српске властеоске породице средњег века I. Радивојевићи – Бурђевићи – Влатковићи*, Годишњица Николе Чупића 10 (1888) 204-207; С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, Београд 2004, 112-113. (докторска дисертација у рукопису)

¹³ Није поуздано познато где су се налазила наведена Језерца у којима се налазио двор Радивојевића. Нема сумње да је топоним „*Savezzerzane*“ у једном документу из 1399. године, који се такође тиче ове властеоске породице, идентичан са Језерцима. Имајући у виду територијални оквир области Радивојевића-Влатковића, највероватније

негативном утицају на краља Стефана и његову политику према Дубровнику. У исто време је у доказни материјал уврштено и сведочанство двојице поклисара, Николе Ђурђевића (Журговића) и Марина Гундулића¹⁴, који су од јануара 1419. боравили у Босни са циљем да издејствују потврду дубровачких повластица од новог босанског владара. Сам процес био је од изузетног значаја, јер је била реткост да се неком властелину суди за издају. За предмет су биле надлежне судије (*iudices*), тј. петорица чланова Малог већа који су, уз кнеза као председавајућег, чинили тзв. Велики суд (*Curia Maior*). Овај колегијум су чинили еминентни припадници водећих властеоских породица, а у његову јурисдикцију су спадале пресуде у тешким кривичним и политичким предметима, међу којима је била и издаја.¹⁵ Међутим, оптужба, извештаји о истрази и сведочења изнети су и пред Веће умољених које је расправљало о најважнијим државним питањима, у која су несумњиво спадали и Кабужићеви савети давани Стефану Остојићу на штету Дубровника.¹⁶

Сведочења која су изнета пред кнеза, Мало веће и Веће умољених 21-22. априла 1419. унета су у дубровачку архивску књигу *Lamenti politici*,

је да се поменути топоним односио на простор двају периодичних језера на данашњој хрватско-босанској граници јужно од Љубушког. Данас су та језера мелиорацијом претворена у плодна крашка поља. Веће језеро се простирало између Вргорца и села Плина. Данас се налази на територији хрватских градова и општина Вргорац, Појезерје и Плоче. Мање језеро, између села Црвени грм и Бијача се налазило мањим делом на територији Хрватске, а већим на територији Босне и Херцеговине, обухватајући делове подручја општина Појезерје (Хрватска) и Љубушки (БиХ). Читав простор има више средњовековних археолошких налазишта и градина, а могуће је да је потес Краљева кућа у атару села Мали Пролог, на месту спајања два језера био извесно владарско или властеоско средиште. Такође, у попису Херцеговачког санцака из 1477. године, уз села која се и сада налазе на простору поменутих језера, помиње се и данас непостојеће место Језерчани. Т. Smičiklas etc, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XVIII*, 242, dok. br. 167; ur. A. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985, 91; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine. Tom 3*, Sarajevo 1988, 318-319, 321-323, 327-328, 333; A. Paponja, *Ubikacija toponima naselja Ljubuške nahije prema osmanskom popisu iz 1585. godine*, Hercegovina 21 (2007) 145-189.

¹⁴ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 224-225, табле XXXI/1 и XXXVI/3.

¹⁵ Исто, 35-36.

¹⁶ Исто, 32-35; Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika*, Dubrovnik 1973, 29-32; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika I*, Zagreb 1980, 121-123, 136.

несумљиво издвојену из књиге *Liber Maleficiorum* са циљем да се политички кривични процеси одвоје од осталих. Није забележено да ли је Михаило Кабуџић добио позив да се појави и оправда пред судом, али је извесно да он није дошао да се брани и да га нико није заступао. Стога су сви размотрени докази били изнети од стране оптужбе. Сведоци су за веродостојност својих исказа гарантовали заклетвом коју су положили Републици када су као поклисари полазили у дипломатске мисије краљу Босне, односно војводи Павлу Радивојевићу. Суд је, дакле, прихватио извештај сер Петра Бунића који је, као заклети поклисар, пренео речи војводе Павла који, пак, са своје стране, није лично сведочио. Радивојевић није желео да јавно износи своје тврдње јер био се тиме могао замерити своме краљу; било је довољно да своја сазнања повери Бунићу *in secreto*.¹⁷

Занимљиво је да у приложеним записницима постоје само поменута два сведочења, а да пресуда недостаје. Она је заправо остала неизречена. Исписана су имена судија Великог суда, али је реченица којом се доноси пресуда остала недовршена. Светлост на то бацају неки подаци из одлука дубровачких већа. Наиме, судије очито нису могле донети одлуку и пренеле су је на разматрање Већу умољених пред које је, крајем априла 1419. године, изнет предлог да се Кабуџић казни смрћу због издаје.¹⁸ Међутим, ни тада није дошло до пресуде, односно о њој нема бележака. Можда су томе допринеле политичке прилике, будући да се у то време припремало уступање дела Конавала, који је припадао Косачама, Дубровнику. Када је краљ Стефан Остојић требало да изда потврдницу поменутих територијалних промена, послао је управо Кабуџића као посланика у Дубровник. Упркос оптужбама за издају, Михаило је, у складу са дипломатским правилима, добио право слободног пролаза, па чак и посланичку плату намењену трошковима боравка у граду св. Влаха новембра 1419. Ови преговори су брзо окончани и краљ Стефан је потврдио уступање Конавала.¹⁹

Михаилу Кабуџићу се убрзо губи сваки траг. Вероватно је његов политички утицај окончан након што је Стефан Остојић сишао с власти повратком Твртка II Твртковића на престо (1420/1421). Ирмагд Манкен је забележила да је 1428. у Дубровнику заведен Михаилов тестамент, што би, заједно са чињеницом да му је ћерка Первула била удата за властелина, могло значити да се до краја живота ипак помирио са властима у домовини. Непосреднији докази о томе, међутим, недостају. Упркос томе

¹⁷ DAD, Lamenti politici, II, f. 326-327', 21-22. IV 1419.

¹⁸ DAD, Acta Consilii Rogatorum (=Cons. Rog.), II, f. 24', крај априла 1419.

¹⁹ Н. Исаиловић, *Михаило Кабуџић*, 403.

што је пресуда изостала, процес против Кабужића за издају остаје важно сведочанство о политичким суђењима у Дубровнику у средњем веку и незаобилазан извор за историју правно-процедуралне историје Дубровачке републике.²⁰

*

Текст анализираних записника није само извор за дубровачко право, већ пружа и податке о политичком уређењу босанске државе почетком XV века, приликама које су у то време владале у Босни, као и о дипломатској пракси. Из сведочења поклисара Ђурђевића и Гундулића сазнајемо да су они пратили краља, који се често селио из резиденције у резиденцију, преговарајући о потврди привилегија. Тако их затичемо у кући у Подвисоком, а затим и у Фрањевачком манастиру у Сутјесци. Са друге стране, оптужени Михаило Кабужић им је долазио понекад сам, а понекад у пратњи племића из краљевог окружења, у овом случају кнеза Радосава Владимирића²¹ и кнеза Влатка Добричевића²². Нема сумње да је Кабужићев долазак у пратњи босанских властелина био уједно вид притиска и средство доказивања да краљ стоји иза захтева које је преносио његов саветник. Дубровачки поклисари су, пак, лично процином и разговорима са властелом, дошли до закључка да је Кабужић једини који има неповољан став према својој домовини и да је он покретач свих захтева које је, против обичаја, наводно постављао краљ Стефан Остојић. Краљ је у оба сведочења приказан као слабо обавештен и колебљив човек који, ношен амбицијама, стоји под утицајем Кабужића, али напослетку одустаје од својих захтева.

Из записника дубровачких већа познато је да је босански краљ 13. фебруара 1419. уложио званичан захтев да му се предају добра Хрвоја Вукчића на дубровачкој територији.²³ То питање је отворено, али није било решено у краљеву корист. Непун месец касније, Остојић је издао потврду дубровачких повластица. Мимо записника са суђења Михаилу Кабужићу, не постоји нити један други доказ да је краљ формално тражио

²⁰ Исто, 403-404.

²¹ Кнез Радосав Владимирић, који се помиње у периоду од 1419 до 1432, припадао је кругу властеле Павловића. Погледати: С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, 151-153.

²² Кнез Влатко Добричевић помиње се само током 1419. у окружењу краља Стефана Остојића. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/1*, Београд – Ср. Карловци 1929, 561, док. бр. 580-581.

²³ DAD, Cons. Rog., II, f. 15^v, 13. II 1419.

да му се врате Нове земље или да је желео да заузме Стон и Пељешац. Кабуџићево раније понашање указује на његово непријатељство према родном граду, али су оптужбе против њега могле бити и преувеличане, будући да су све извештаје поднели заступници оптужбе. Краљеви захтеви за поништење уговорних тачака закључених између босанске и дубровачке стране нису били без преседана, али се из сведочења поклицара види да се могло десити да владар Босне негира право својих претходника да уступају или продају краљевска добра. Због тога се може разумети зашто су Дубровчани приликом сваке промене на престолу тражили потврду својих повластица. Само је личност, а не владар као институција са континуитетом, гарантовала уговорни однос.²⁴

Анализирани документи такође указују на могућност постојања извесног владаревог савета који није истоветан са државним сабором Босне. Војвода Павле Радивојевић помиње „савет“ или „веће“ у коме је био и чуо предлоге да се нападне и заузме Стон. У тим већима је Михаило Кабуџић „већи од свих великаша Босне“. Истовремено, поклицари Ђурђевић и Гундулић помињу краљеве саветнике (*consilarii*). Сви наведени подаци нису довољан доказ да су поједини великаши русага босанског и чланови владареве свите почетком XV века били окупљени у неку врсту сталног кабинета или државног савета, мада ни постојање такве институције није искључено. Извесно је, међутим, да су поједини магнати у Босни имали право и дужност да саветују краља и мимо станака, односно великих сабора.²⁵ Ако је веровати поменути судским записницима, великаши су краљеву политику засновану на Кабуџићевим саветима оцењивали као непромишљену и противну традицијама босанско-дубровачких односа. Нема сумње да је превага утицаја дубровачког одметника над утицајем домаће властеле морала изазивати завист и негодовање магната који су у то време стајали уз краља Стефана Остојића. Штавише, свега годину дана касније, већина ће га напустити и

²⁴ Дубровчани су приликом сваке промене на босанском престолу тражили потврду својих повластица, чак и у случајевима када се личност која им је већ издала повељу враћала на престо након привременог збацивања. Такав је нпр. био случај са краљем Остојом који је привилегије Дубровчанима издао 1399. и 1409. године.

²⁵ А. Бабић, *О односима вазалитета у средњевековној Босни*, Годишњак Историјског друштва БиХ 6 (1954) 29-44; М. Динић, *Државни сабор средњевековне Босне*, Београд 1955; С. Ћирковић, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, ИЧ 21 (1974) 5-17; П. Анђелић, *Barones regni и државно вијеће средњевековне Босне*, Прилози Института за историју у Сарајеву 11-12 (1975-76) 29-48; С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, 179-196.

пристати уз Твртка II Твртковића. Па опет, Кабужићев утицај, ма колико велик био, није изазвао озбиљније потресе у односима Босне и Дубровника током 1419. године. Краљ је, наиме, потврдио и дубровачке привилегије и уступање Конавала. Очито се од политике притисака на Републику св. Влаха морало одустати, а напуштени су и планови о нападу на Стон.²⁶

Још један важан детаљ налази се у сведочењу војводе Павла Радивојевића. У њему се помиње да је краљ Стефан Остојић спреман да нападне Стон уколико се томе не буду противили владари Угарске и Турске. То сведочи о утицају ове две силе у Босни који је већ тада био доминантан. Познато је да су Турци били трајно присутни у Босни од 1415. године, а овим је документом њихов значај умногоме потврђен.²⁷ Војвода Павле такође је сведочио да је Кабужић саветовао краља да самостално заузме Стон или да, по могућству, обезбеди млетачку помоћ. Познато је да су босански владари за сваки рат у приморским областима настојали да придобију Венецију, али им то никада није пошло за руком јер се Република св. Марка ангажовала искључиво у тренуцима када је могла издејствовати непосредну корист за себе.

*

Записници са суђења Михаилу Кабужићу нису никада до сада објављени у целости. Најопширнији извод, делом у оригиналу, делом у преводу на француски дао је Николае Јорга.²⁸ Изводе у преводу на српскохрватски језик дао је и Бариша Крекић.²⁹ Документе су познавали и, преузимајући њихове делове, користили и Михаило Динић, Сима Ћирковић, Паво Живковић и Зденка Јанековић-Ремер за поједине своје студије. Међутим, ни поменути аутори нису донели текст *in extenso*.³⁰

²⁶ Н. Исаиловић, *Михаило Кабужић*, 399-404.

²⁷ С. Ћирковић, *Две године босанске историје (1414. и 1415)*, Историјски гласник 3-4 (1953) 29-42; Исти, *О једном посредовању деспота Стефана између Угарске и Турске*, Истраживања 16, Нови Сад 2005, 229-240.

²⁸ N. Jorga, *Notes et Extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV siecle II*, Paris 1899, 171-173.

²⁹ В. Крекић, *Циркулација информација између Дубровника и Босне у првој половини XV вијека*, *Годишњак друштва историчара ВiН* 39 (1988) 55.

³⁰ М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, 139; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 246-247; Р. Живковић, *Твртко II Твртковић*, 76-77; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 33.

Документи, који се чувају у Државном архиву у Дубровнику (DAD) у другом тому серије *Lamenti Politici*, биће објављени према редоследу у архивској књизи, упркос томе што први лист носи датум 22. априла, а други 21. и 22. априла 1419. године. На то смо се одлучили будући да се недовршена пресуда налази на последњој страни другог листа (f. 327').

Снимак документа уступио нам је академик С. Ћирковић, на чему смо му дубоко захвални. Проф. Ћирковићу, као и проф. М. Спремићу, захвални смо и на исправкама у транскрипцији и преводу.

Документ бр. 1
(DAD, Lamenti politici, II, f. 326-326')

Транскрипција:

MCCCCXVIII die XXII aprilis

|1| Ad audientiam nobilis et sapientis viri domini Vite de Restis |2| honorabilis rectoris Ragusii et consilii rogatorum non quidem a mali|3|volis et suspectis sed a veredicis et fidedignis personis pervenit |4| qualiter Michael de Caboga non habens deum prae oculis suis |5| sed potius spiritu diabolico istigatus multa orrenda periculosa |6| et detestanda commisit et quotidie committit et in damnum |7| et praejudicium comunis et civitatis Ragusii. Super quibus per dictum dominum |8| rectorem et consilium rogatorum intendit procedere et super omnibus de|9|pendentibus ab eisdem.

Margina 1: <M>ichaelem de Cabogam <...tio>

Margina 2: <...> iuramento quo fecerunt assumti fuerunt <a>mbasiatoribus tunc³¹

die dicto

³¹ Неколико слова у тексту на маргинама не види се због начина корицења архивске књиге. Међутим, највећи део недостајућих графема може се реконструисати по смислу.

|1| Ser Nicola Matheo de Georgio et [ser Marinus Jacobi de Gondola] olim ambasiatores comunis Ragusii |2| ad dominum regem Bosne constituti |3| coram supradicto domino rectore et consilio rogatorum, interrogati |4| super inquisitione predicta et quid scirent de contentis in ea retulerunt |5| quod dum de mense januarii propeelapsi forent in Bosna in Subvisochi |6| in domo habitationis et ubi ser Nicola et ser Marinus mo|7|rabantur dictus (precrano: ser) Michael de Caboga venit ad eos |8| dicens: “Copia poveglarum quas vobiscum tulistis non |9| stant (!) bene et numquam tales povegle fuerunt facte sub tali forma |10| quam vos tulistis”. Et ad huc plus dicens idem Michael videlicet: |11| “Vos Ragusey tenetis triginta sex villas in Terris Novis, de quibus |12| nichil servitis domino regi. Nam bene scitis quod, si dicte ville servi|13|rent regi, quot gentes armorum et quot servitia idem dominus rex |14| haberet ex eis. Ideo dominus rex dicit hoc non posse sic esse.” |15| Demum, post aliquis dies, dum predicti ser Nicola et ser Marinus |16| ambasiatores ut supra essent in Suttisca, dictus Michael de Caboga |17| solus venit ad eos in loco fratrum minorum dicens eis, inter alia |18| verba, quod rex volebat esse successor Chervoy et quod volebat |19| domum eius que est in Ragusio et alias possessiones que fuerunt domini |20| Chervoy que sunt in Terris Novis quia ad ipsum dominum regem pertinent |21| eo quia reliqua bona que fuerunt Chervoy venerunt ad dictum |22| dominum regem per successionem. (precrano: et) Ideo et ista bona vult per successionem. |23| Dicens etiam dictus Michael quod dominus rex dicebat: “Si pater meus, |24| rex Ostoya, et Chervoye dederunt dictas villas Raguseis sicut |25| eis placet, ipsi non potuerunt eis hoc dare, quia mee sunt. Ideo |26| dictas villas volo.” Et his ipsis diebus, idem Michael venit |27| ad dictos ambasiatores, una cum Radossavo Vladmirich ex parte |28| dicti regis, petens a dictis ambasiatoribus nomine regis predicti |29| domum et terrena dicti Chervoy et semper ipse Michael |30| presumtuose loquebatur et cum magna audacia et non eius |31| socius predictus. Dicens idem Michael domum et terrena dicti |32| Chervoy pertinere domino regi predicto, tamquam successor Chervoy predicti et etiam alia ratione, quia dicta terrena fuerunt et |34| sunt regis Bosne, et, cum dicta terrena fuerint data tamquam |35| terrena Chervoy, que re vera non sunt, nec fuerunt Chervoy, |36| sed regis Bosne, et ad regem Bosne pertinuerunt et pertinent. |37| Ideo rex Stipanus tamquam bona regalia ipsa (precrano: per) petit |38| sibi dari. Loquendo semper idem Michael cum maxima audacia |39| et temeraria presumptione. Qui ambasiatores respondentes |40| Michaeli predicto dixerunt sibi: “Tua petitio est inepta nec potest |41| fieri ut dicis eo quia domus et terrena, data per Ragusios dicto Chervoy, post mortem Chervoy de iure veniunt |43| et pertinent ad heredes Chervoy supradicti et aliter non potest esse.” |44| Et dum Michael cum socio

suo predicto secessisset ab ambasiato|45|ribus predictis habita ab eis hac responsione, tunc parum post |46| stans ad eos rediit cum Vlatcho Dobrichievich. Dicens et |47| replicans idem Michael hoc modo videlicet: “Illud quod vos ambasia|48|tores paulo ante dixistis non potest sic esse sic dixistis, quia |49| omnino rex vult illud quod petiit”, proferens dicta verba cum maxima |50| et temeraria audacia et vigore et subiungens etiam: “Forte |51| Geleniça, cuy bona Chervoy dedistis, est melior rege? Hoc nullo |52| modo potest esse”, replicando semper verba superius dicta per eum. |53| Et alia plurima verba idem Michael dicebat super hoc |54| inconvenientia et inhonesta contra patriam suam, sociis suis |55| aut tacentibus, aut parum loquentibus et honestissime. |56| Et dum dicti ambasiatores de dictis verbis se agravarent |57| cum multis nobilibus et consiliariis fidedignis ex Consilio regis |58| ipsi nobiles et consilarii respondebant dictis ambasiatoribus |59| in secreto et sub sacramento, dicentes: “Non gravamini de hoc |60| quia iste vester diabolus, videlicet Michael de Caboga, inimicus omnium |61| est ille qui facit contra vos omnia supradicta. Sed estote fortes |62| et firmi in vestro proposito, quia habebitis vestram intentionem de poveglis. |63| Dicentes etiam dicti nobiles et consilarii bosnenses dictis ambasia|64|toribus: „Que est ratio quod iste Michael ita inimicatur vobis |65| forte est pulsus patria aut est vester rebellis, quod tam turpiter |66| loquitur contra vos et contra patriam suam.” |67| Qui etiam ambasiatores dixerunt quod, secesso inde a rege dicto Michaele, |68| rex statim fuit conversus erga eos, cum verbis pulcerimis et placibilibus |69| non persistens in sua prima oppinione. Et tantum se scire dixerint.

Превод:

1419, дана 22. априла

Пред суд племенитог и мудрог мужа господина Вите Растића³², часног кнеза Дубровника дубровачког кнеза и Већа умољених, не од злонамерних и сумњивих, већ од искрених и поверења достојних особа, долази да је Михаило Кабуџић, као да нема Бога пред својим очима, већ пре подстакнут ђавољим духом многе ужасне, опасне и гнусне ствари починио и свакодневно их чини на штету и пропаст општине и града Дубровника. О томе и о свему што се тога тиче речени господин кнез и Веће умољених намеравају повести процес.

³² И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 389-390, 392-393, табла LX/2.

На маргини 1: Михаила Кабужића <...>

На маргини 2: Према заклетви коју су дотични учинили онда када су именовани за поклицаре

Наведеног дана

Сер Никола Матије Ђурђевић и сер Марин Јакова Гундулић, бивши посланици општине Дубровника код краља Босне, сазвани пред реченог господина кнеза и Веће умољених. Упитани о поменутој истрази, односно шта знају о ономе што она обухвата одговорили су да им је, док су током прошлог месеца јануара били у Босни у Подвисоком³³, у кући где су сер Никола и сер Марин боравили речени (прецртано: сер³⁴) Михаило Кабужић дошао говорећи: “Копије повеља које сте са собом донели нису ваљане и никада такве повеље нису састављене у таквој форми у каквој сте их ви донели.” И уз то је говорио исти Михаило и ово: “Ви Дубровчани држите 36 села у Новим Земљама, из којих никакве службе не дајете господину краљу. Наиме добро знате, ако би речена села служила краљу, колико би наоружаних људи и колике службе исти господин краљ имао од њих. Стога господин краљ каже да то не може бити тако.” И већ после неколико дана, док су речени посланици, сер Никола и сер Марин, као што је речено, били у Сутјесци³⁵, речени Михаило Кабужић је сам дошао к њима у самостан Мале браће говорећи им, између осталог, да краљ жели бити Хрвојев наследник, да жели његову кућу која се налази у Дубровнику и друге поседе који су припадали господину Хрвоју а који се налазе у Новим земљама јер том господину краљу припадају, будући да су преостала добра која су

³³ Подграђе средњовековног града Високи у централној Босни. Погледати: М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 125-126; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, према регистру; Р. Anđelić, „Problem naselja i užeg teritorija pod imenom Bosna“, u: *Studije o teritorijalnopoličkom uređenju srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1982, 25-30; Isti, „Uvod. Geopolitički položaj Visokog, i „Srednji vijek – Doba stare bosanske države,“, u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Visoko 1984, 9-11, 101-309.

³⁴ Прецртани властеоски епитет *сер* (господин) јасно сведочи о томе да Дубровчани Кабужића више нису сматрали својим властелином.

³⁵ Топоним одговара данашњем селу Краљева Сутјеска у општини Какањ у Републици Босни и Херцеговини. О Сутјесци у средњем веку погледати у: Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo 1973; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, према регистру.

припадала Хрвоју отишла реченом господину краљу по наследство. (прецртано: И) Стога и поменута добра жели по наследство. Такође је пренео речени Михаило шта је говорио господин краљ: “Ако су мој отац, краљ Остоја, и Хрвоје и дали речена села Дубровчанима како је њима одговарало, они им то (заправо) нису могли дати, јер су моја. Стога желим речена села.” И тих дана, исти Михаило је (опет) дошао реченим поклицарима, заједно са Радосавом Владимирићем са стране реченог краља, тражећи од наведених посланика у краљево име поменуто кућу и земље реченог Хрвоја и увек је тај Михаило дрско говорио и уз велику надменост, а не његов речени пратилац. Говорио је исти Михаило да: “кућа и земље реченог Хрвоја припадају поменутом господину краљу, као наследнику поменутог Хрвоја, а такође и из другог разлога, пошто су те земље биле и јесу (власништво) краља Босне и, када су те земље биле дате као Хрвојеве земље, заправо нису, нити су биле Хрвојеве, већ краља Босне и краљу Босне су припадале и припадају. Стога краљ Стипан тражи (прецртано: за) да му се оне дају као краљевска добра”, говорио је увек исти Михаило са највећом дрскошћу и смелом надменошћу. Ови посланици, одговарајући поменутом Михаилу, рекли су му: “Твој захтев није ваљан нити може бити као што кажеш јер кућа и земље, дати од стране Дубровчана реченом Хрвоју, после Хрвојеве смрти по праву иду и припадају наследницима поменутог Хрвоја и другачије не може бити.” И мада се Михаило са својим поменутиим пратиоцем удаљио од речених посланика, добивши такав одговор од њих, тако се, мало после, вратио ступајући пред њих са Влатком Добричевићем. Говорио је и одговарао исти Михаило на овај начин: “То што сте ви посланици мало раније рекли не може бити онако као што сте рекли, јер у сваком случају краљ жели оно што је тражио”, изговарајући те речи са највећом и смелом дрскошћу и жестином додајући при том: “Можда је Јеленица, којој сте дали Хрвојева добра, боља од краља? То никако не може бити” и одговарајући увек горепоменутиим речима. И многе друге речи исти Михаило је изговарао о томе – неприличне и нечасне речи против своје отаџбине, док су његови пратиоци или ћутали или говорили мало и сасвим часно.

И док су се речени посланици због тих речи жалили многим племићима и веродостојним већницима из краљевог савета, ти племићи и већници су одговарали реченим посланицима у тајности и под заклетвом, говорећи: “Не тужите се због тога јер је овај ваш ђаво, тј. Михаило Кабуџић, непријатељ свих, тај који све горепоменуто чини против вас. Већ будите чврсти и истрајни у свом настојању јер ћете испунити своју намеру у вези са повељама.” Такође су говорили речени босански

племићи и већници реченим посланицима: “Који је разлог што је тај Михаило тако непријатељски расположен према вама? Можда је истеран из отаџбине или је ваш отпадник, кад тако срамно говори против вас и против своје отаџбине.”

Ови посланици су такође рекли да је, када је од њега отишао речени Михаило, краљ одмах променио став према њима, и уз речи најлепше и најпријатније, није истрајавао у свом првобитном мишљењу. И толико су рекли да им је познато.

Документ бр. 2
(DAD, Lamenti politici, II, f. 327-327’)

Транскрипција:

MCCCCXVIII indictione duodecima die XXI mensis aprilis

|1| Ser Petrus Simoni de Bona coram nobili et sapienti viro domino rectore domino |2| Vita de Restis et suo minori consilio ac consilio rogatorum constitutus |3| suo sacramento, per eum facto quando legationem infrascriptam accepit, dicto |4| domino rectori et consiliis fecit relationem tenoris infrascripti videlicet quod dum nuper |5| ipse ser Petrus mandato domini Ragusii pro ambasiatore ivisset ad voyvodam |6| Paulum et fratres Radivoyevich, die XIII presentis mensis, dum esset cum |7| eodem Paulo voyvoda in eius curia in Jeserzach, idem Paulus eidem |8| ser Petro dixit verba infrascripta eum rogando ut secreto tenerentur. Et |9| dicendo: “deus novit (preertano: quatenus) quod omne bonum quod ego Paulus, una cum fratribus |10| meis, facere possem civitati ille benedictae Ragusii, in aliquo non resisterem, |11| quia in omnibus meis necessariis in ipsa civitate spem habeo firmiorem |12| quam in omnibus aliis meis bonis, et, quia ego et fratres mei sumus cives |13| vestri, ideo utile et honorem dicte civitatis tractare tenemur in quantum |14| nobis possibile sit.” Deinde dixit sic loquendo: “Domini Ragusii, nova |15| que vobis dicam pro certo credatis quia oculis vidi et auribus meis audivi |16| et in eo consilio fui in quo dicta nova pertractabantur ac ea a multis |17| baronibus audivi, videlicet qualiter Michael de Caboga die noctuque dominum |18| regem Bossne infestare et stimulare non cessat dicendo:

“Domine rex vos potestis |19| accipere Stagnum Raguseis quando vultis quia, (precrano: Ragusesei) Ragusei Stagnum |20| a ban(n)o Stephano emerunt et ob hoc dicere potestis ipsum esse patrimonium |21| vestrum.” Et ulterius dicto Michaelae dicente qualiter Stagnum a latere Poncte |22| muros non habet altitudinis magne et dicendo dicto domino regi: “vos |23| potestis in Stagno cum equo sallire”. Similiter dicendo: “vos habetis in Narente |24| et per Craynam tot barchas quod cum ipsis una vice parizare possetis homines |25| quingentos armorum in Pontam Stagni.” Et ex hoc tali partito quod idem |26| Michael dicto domino regi posuit coram idem dominus rex deliberavit, si casu |27| aliquo impedimentum non habuerit ab Hongaris vel Theucris, et in eius |28| prosperitate fuerit, cum eius potentia ire contra Stagnum et ipsum capere |29| violenter, aut potentia sua, aut auxilio Venetorum, aut alio quovis |30| modo et auxilio sibi possibilibus. Et ego voyvoda Paulus per dominum |31| regem interrogatus fui qualiter Stagnum muratum est et forte, cui |32| respondi: “credatis domine quod reperietis Stagnum bene muratum et bono |33| dominio munitum ac gentibus ad deffensam et tota Bossna ac |34| tota Hongaria dominio Ragusii ipsum accipere non possent violenter.” |35| Et tunc dominus rex dixit: “Qualiter potest hoc esse quia Michael |36| de Caboga michi dixit quod murum Stagni altitudinis passi unius |37| non est et intus sallire possem cum equo et terra tam invalida est |38| quod cum medietate potestatis mee ipsum ipsam violenter accipere possem. |39| Sic ergo vos tenetis rationem Raguseorum (precrano: et non meam) potius |40| quam meam.” Et ego voyvoda tunc respondi: “Domine mi, si (!) haberetur |41| aliud consilium quam sit illud Michaelis de Caboga multo magis |42| michi crederetis quia vobis dicto Michaelae fidelior sum |43| sed, propter baronum Bossne pecata, Michaeli plus creditur, |44| et maior est in consiliis Bossne quam aliquis ex baronibus sit.” |45| Et dictus voyvoda dicto ser Petro iterum dixit dictus dominus |46| rex secundum informationem, habitam a dicto Michaelae pro Terris Novis, |47| sine aliquo eius isforcio (!), eas accipere intendit. Et dicentibus |48| ei baronibus Bossne: “quomodo potestis eas accipere quia pater |49| vester eas Raguseis vendidit” dictus dominus rex respondit: “si |50| pater meus eas male vendidit Raguseis, eas pro me accipiam, |51| quia mee sunt.”

MCCCCXVIII die XXII aprilis

|1| Per nobilem et sapientem virum dominum Vitam de Restis honorabilem rectorem |2| Ragusii et iuratos iudices sue curie ser Iunio de Georgio, |3| ser

Raphaele de Gozis, ser Michaelae de Restis et ser |4| Andree Mar. de Volzo absente ser Matheo de Gradi consilio |5| iudice. Et...

Превод:

1419, 12. индикта, дана 21. априла

Сер Петар Шимуна Бунјић позван пред племенитог и мудрог мужа, господина кнеза господина Виту Растића и његово Мало веће и Веће умољених, по својој заклетви коју је дао када је прихватио ниже наведено посланство, господину кнезу и већима дао је извештај ниже наведеног садржаја: наиме да је, док је недавно тај сер Петар, по наредби дубровачких власти, као поклисар ишао војводи Павлу и браћи Радивојевић 14. дана текућег месеца, када је био с истим војводом Павлом у његовом двору на Језерцима, исти Павле истом сер Петру рекао ниже наведене речи, молећи га да се то држи у тајности и говорећи: “Бог зна (прецртано: колико) да свако добро, које ја Павле, заједно са својом браћом, могу учинити том благословеном граду Дубровнику, ни у чему не бих оклевао да учиним јер у свим својим потребама³⁶ у тај се град више уздам него у сва друга моја добра и, будући да смо ја и моја браћа ваши грађани, стога држимо да корист и част реченог града треба да подупиремо колико нам буде могуће.” Онда је рекао, тако говорећи: „Господо дубровачка, у новости које вам преносим засигурно верујте јер очима сам видео и ушима чуо и у том већу сам био у коме су се те новости одвијале и од многих сам великаша чуо да Михаило Кабужић дању и ноћу не престаје да подбада и наводи господина краља Босне, говорећи: “Господине краљу, ви можете узети Стон од Дубровчана када год пожелите јер су Дубровчани купили Стон од бана Стјепана и стога можете рећи да је то ваше очинство.”³⁷ И још је даље речени Михаило говорио да

³⁶ Под *потребама* се овде, вероватно, подразумевају ситуације када су Радивојевићи били присиљени да се, због сукоба у Босни, склањају у Дубровник са породицом.

³⁷ О бану Стјепану II и његовом уступању Стона и Стонског рата (Пељешца) Дубровчанима 1333. године погледати у: В. Ћоровић, *Хисторија Босне I*, 236-276; *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, 250-285; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 81-121; С. Мишић, *Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године*, ИЧ 42-43 (1995-1996) 25-32.

Стон са стране рта³⁸ нема високе зидине и рекао реченом господину краљу: “Ви можете у Стон коњем ускочити”, слично говорећи: “Ви имате у Неретви и по Крајини³⁹ толико барки да њима одједном можете превести 500 наоружаних људи”. И пошто је такав савет исти Михаило ставио пред реченог господина краља, исти господин краљ је закључио, ако неким случајем не буде био спречен од Угара или Турака, да би и на његову корист било да иде својим снагама против Стона и да га на силу заузме, или својим снагама или уз помоћ Млечана или којим год другим начином или помоћи њему могућим. И ја војвода Павле био сам упитан од господина краља да ли је Стон утврђен и јак и одговорио сам му: “Верујте господару да ћете затећи Стон добро утврђеним и обезбеђеним добром посадом и цела Босна и цела Угарска не би могле силом да га узму од дубровачких власти.” И тада је господин краљ рекао да “то не може бити јер ми је Михаило Кабуџић рекао да стонски зид није виши од једног сежња и да унутра могу ускочити коњем и да је земља толико лоша да са половином своје моћи могу насилно да је заузем. Тако дакле Ви држите страну Дубровчана (прецртано: а не моју) више него моју.” А ја војвода тада одговорих: “Господару мој, да за вас постоји други савет до оног Михаила Кабуџића много више бисте мени веровали јер сам вам вернији од реченог Михаила, али због грехова босанских великаша, Михаилу се више верује и важнији је он у већима Босне од било ког од великаша.” И речени војвода реченом сер Петру рекао је још да речени господин краљ, према информацији коју је добио од реченог Михаила у вези са Новим земљама, а без икаквог његовог обавештења, жели да те земље заузме и великашима који му говоре “како можете да их заузмете када их је ваш отац продао Дубровчанима”, господин краљ је одговорио: “Ако их је мој отац лоше продао Дубровчанима, узећу их за себе, јер су моје.”

³⁸ Мисли се са западне стране.

³⁹ Крајина је област између ушћа Неретве и ушћа Цетине (или увале Вруља између Омиша и Макарске) која је обухватала данашње Макарско приморје са залеђем. У састав Босне је ушла око 1324-1326. освајањем од стране бана Стјепана II Котроманића. О Крајини у позном средњем веку погледати у: *Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju*, Makarska 1970; С. Ћирковић, *Народ Качића Јована Кинама*, Зборник радова Византолошког института 32 (1993) 19-34; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, према регистру; Ј. Ravlić, *Makarska i njezino primorje*, Makarska 2000²; Н. Исаиловић, *Црнице о Качићима у Макарском приморју у XV веку*, ИЧ 55 (2007) 119-131.

1419, дана 22. априла

Одлуком племенитог и мудрог мужа господина Вите Растића, часног кнеза Дубровника и заклетих судија његовог суда сер Јунија Ђурђевића, сер Рафаила Гучетића, сер Михаила Растића и сер Андрије Марина Вучевића, у одсуству сер Матије Градића, судије већа...⁴⁰

⁴⁰ Пресуда је очито изостала. О личностима судија погледати у: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 12-13, 130, 153, 207, 209-211, 226, 250-252, 275, 285, 326-327, 345, 390-393, 401, 446, 448-450, 463, табле XXXI/3, XXXIV/4, XXXVII, LX/1 и LXXIV; Р. Михаљчић, *Повеља краља Остоје Дубровчанима (15. јануар 1399)*, 125, 127, 131, са изворима и старијом литературом; П. Драгичевић, *Повеља краља Остоје Дубровчанима о исплати заосталих дугова краља Твртка I*, ГПБ 1 (2008) 111-112, 114-116, са изворима и старијом литературом; А. Смиљанић, *Повеља кнеза Павла Раденовића Дубровчанима*, ГПБ 1 (2008) 101-103, 105; С. Рудић, *О кући Хрвоја Вукчића Хрватинића у Дубровнику*, 359-368.

Neven Isailović

**THE MINUTES OF THE MIHAILO KABUŽIĆ'S TRIAL
(Summary)**

Mihailo Kabužić was one of the few nobles of the Republic of Dubrovnik (Ragusa) who was indicted of treason of his fatherland while being in the service of a foreign ruler. He was held responsible for various crimes, including illegal takeover of the estates given to a Bosnian aristocrat Hrvoje Vukčić by the Ragusan government, invitation of the Turks to the Balkans and planning of diplomatic and military actions against Dubrovnik. Even though these crimes were being committed over a long period of time, the actual trial was organized only when the authorities of Dubrovnik found out that Kabužić had been urging the Bosnian king Stefan Ostojić to demand Vukčić's estates for himself, to revoke the charter of relinquishing the Slansko Littoral to the Republic and, finally, even to attack Ston and Pelješac and conquer them from Dubrovnik by force. The King did not accept these suggestions but, even so, Kabužić was sentenced to death in his hometown. However, that decision was soon reversed because the officials of the Republic had to let their treacherous noble enter Dubrovnik as a formal Bosnian ambassador.

This paper is a critical edition of two surviving minutes of the Mihailo Kabužić's trial. They have been transcribed, translated, and also commented when necessary. The article preceding the proper edition covers the history of documents, historical background of the case, procedural information and the aftermath. It also shows the importance of the minutes as a source for political and social history of Bosnia and Dubrovnik in the second decade of XV century.

Keywords: XV century, trials, diplomacy, Dubrovnik, Bosnia, Nove Zemlje (Dubrovačko Primorje), Ston, Stefan Ostojić, Pavle Radivojević, Jelena Nelipčić, Mihailo Kabužić.

1302 dny die 12 dny apth 1526

Michales de caboga) Sed audientiaz Nobilio z pap vni dny vite de Restor
 hon Petro mo Pagano z ofily Pagatozo. No gdes a mali
 uoloz z suspectioz ff a dno a fudicamus z omio docit
 De mte Michael de caboga. No hno dny p dulo fuzo
 ff potit spu diabulo vngatus. azulta occenda pzclosa
 z detestanda omisit z fudice gmitte ~~z p dno dny~~ i damnu
 z p fudicant coroz z cullerano Pagusu. Sup qd z dny dny
 Petroz z ofily Pagatozo Intendit pcedit z sup orb de
 pendentiab ab eisdz

die 16

Ex Nicola agatho degezico z obz ambasciatozo cozo Pagusy
 Ex agatho Jacoby d gondola ad dny Reges bofite. Constitut
 Coram sup dno dno Petroz z ofily Pagatozo. Interrogat
 sup Inqstioz pda z qd periet d' gtenioz i cas pcederunt
 Qd dny de mense Juny p palappi forent i bosna i sb vno ochr
 i domo habitatioz z vbi et Ex Nicola z Ex moroz mo
 zabantur dicit Ex Michael de caboga venit ad eoz
 dicans Copia pueglaro quaz vobistuz tulstioz no
 fant bene. z nuq tales pueglie fuerit parte p tal for
 qua dno tulstioz. Et ad huc plus dicans id Michael vz
 vos Pagusy tenentis sexuaginta sex villas i terris nouis de qb
 nichil Breuioz dno Regi. Nuq bene scioz qd dno dille Breu
 rent Regi quoz gencioz uxmoz z quoz gencioz idoz dno Regi
 hnt ex eis. Ideo dno Regi dicit hoc no posse sic esse.

Demum post aliquos dies dny pti Ex Nicola z Ex moroz
 ambasciatozo ut d' esset i putipa dicit Michael de caboga
 plus venit ad eoz i loco feuz minora. dicens eoz Inter alia
 verba. qd Rex volebat esse successor cheuoz. Et p volebat
 dny ad q est i Paguso. z alio possessioz que fuerit dny
 cheuoz qd i terris nouis. qd ad ipz dny Reges pment
 Et qd reliqua bona q fuerit cheuoz dederunt ad dntuz
 dny Reges p successor. Ideo z ista bona dno p successor
 dicens z dicit Michael q dno Rex dicit Si pater meus
 Rex ostora z cheuore dederit has villas Paguso. scind
 eis placet. Ipi no potuerit eis hoc dare qd mea ff deo
 dntas villas volo. Et hno ipoz dicit. Idez Michael venit
 ad hoo ambasciatozo vna cu hadopano vledmirich ex parte

dicti Regis. Petens alios ambasciatores nomine Regis patri
 domus et terrarum de chezuoy et semper ipse michael
 presumptuos loquatur et cum magna audacia et non cum
 ratione petens dicens id michael domus et terrarum de
 chezuoy primus domino Regi pater tamquam successore che-
 zuoy patri et de alia ree quae dea terrarum fuerit et
 de regno bosnie. Et cum dea terrarum fuerit data in
 terrarum chezuoy et ree in non sit nec fuerit chezuoy
 si regno bosnie et ad regem bosnie pertinet et pertinet
 deo Regi sicut tamquam bona regalia ipsa per petet
 sibi deus bostrudo semper idem michael cum magna audacia
 et temeraria presumptione. Quia ambasciatores respondentes
 michaeli pater dixerunt sibi: tua petitis et repta nec pot-
 est fieri ut dicitur eo quod domus et terrarum data per Regem
 eorum de chezuoy. post mortem chezuoy de fine venimus
 et pertinet ad heredem chezuoy sicut et alie deo pot-
 est. Et dum michael cum pater suo peto percessisset ab ambasciato-
 ribus pater hita ab eis hac responsione. Tunc pater post
 replicans idem michael hoc modo dixit. Illud quod vos ambasci-
 atores paulo ante dixistis non potest sic esse sic dixistis quod
 deo Rex vult illud quod petitis proferens dea dea cum magna
 et temeraria audacia et vigore. Et si iungens id forte
 querens cum bona chezuoy dehisce et melior Regis hoc nulli
 modo potest esse replicando semper dea sicut dea per eum.
 Et alia plures dea id michael dicebat in hoc
 inobediencia et inhonesta. contra patrem suum. contra suum
 aut tacentibus aut ~~per se~~ loquentibus. et in responsione
 Et dum dicti ambasciatores de dictis dehisce se examinent
 cum multis nobilibus et officialibus fide dignis. eo ipso Regis
 ipsi nobiles et officialibus respondentes. deo ambasciatoribus
 in secreto et in secreto dicentes. Non quidem minus de hoc
 quod iste bester diabolus michael d'raboga inimicus omnis
 est ille qui fuerit contra vos omnia scripta. Et estote fortes
 et firmi in vobis propositis quod habetis vram intentionem de pinguibus
 dicentes et de nobilibus et officialibus bosnesis. dictis ambasci-
 atoribus. Que est eo quod iste michael ita in sum. cum vobis
 forte est pulsus patria aut est bester rebellis quod in impiter
 loquitur contra vos et contra patrem suum
 Quia et ambasciatores dicunt quod recesso inde a Rege de michael
 Rex stans fuit deus contra eos cum dehisce pulcherrimo et placabilibus
 non persistens in sua prima opinione. Et tantum se per dicit

Mccccviii Indictione duodecima die xxj mense Aprilis
 Petrus si de bona coram nobili et sapient. vno dno Rectore dno
 vita de icsis et suo minori consilio ac consilio Rogatorum constitutis
 suo sacrameto p eoz facto quando legatione infraisset acceptavit dicto
 dno Rectori et consilio fecit relatione tenoris infraissi. Vt q dicit nup
 ipse p petrus orandato domini Ragusij pambassiatore iussit ad bonuad
 paulus et fratres raduocemch. die vni pntis mesis dum esset cum
 eodem paulo bonuoda i eius curia Inseferzsch, ides paulus eidez
 p petro dixit Vbi infraisset eum rogando, ut secreto teneatur et
 dicendo, deus nomen, que p omne bonu qd ego paulus vna cu fratribz
 meis facere posses ciuitati ille benedite Ragusij, i aliquo no resistere
 quia i omibz meis necessario, i pa ciuitate spes habeo firmiterem
 q i oibz alijs meis bonis, Et quia ego et fratres mei sumus ciues
 vni, Ideo uale et honore dicte ciuitatis tractare tenemur, si quantum
 nobis possibile sit. deinde dixit sic loquedo. domini Ragusij noua
 que nobis dicit, pro certo credatis quia oculis uidi et auribus meis audivi
 Et i eo consilio fui i quo dicta noua ptractabantur, ac ea a multis
 baronibz audivi Vt qualiter michael de caboga, die noctuq; domini
 fegez bossie, i festare et simulari no cessat dicendo dicit rex nos potestis
 accipere stagnum raguseis quando uultis, quia ragusefer ragusei stagnum
 abano stepano emerunt, Et ob hoc dicere potestis ipuz esse patrimoniu
 vni, et blieris dicto michaeli dicere qualiter stagnum a latere ponere
 murus no habet altitudinis magne, et dicendo dno dno fege vos
 potestis i stagno cu equo fallere, similiter dicit, vos habetis i narere
 a p rarnaz tot baruchas ip cu ipis vna vice puzte possitis habere
 quingentos armodi i pontas stagny, Et ex hoc tali pnto qd idem
 michael dno dno regi posuit cora, sed dno fege deliberant si cum
 aliquo impedimeto no habuerit ab hongaris ni thencis et eius
 pssitate fuerit, cu eius potentia ne contra stagnum Et ipuz capere
 violent, aut potentia sua aut auxilio venetorum, aut alio quouis
 modo et auxilio sibi possibilibz, Et ego bonuoda paulus p dim
 fege interrogatus fuit, qualiter stagnum muratu est et forte, cu
 respondi credatis dno q repretis stagnum bene muratu, et bono
 domino munitu ac gentibz ad defensas, Et tota bossina ac
 tota hongaria domino ragusij ipuz accipere no possit violent
 Et tunc dno fege dixit qualiter potest hoc esse quia michael
 de caboga michi dixit q multu stagny altitudinis passu vni

no est et tunc salire possis in equo, Et tunc tunc in alia est
 qd in medietate potestatis mee ipse violens impere possit
 sic ergo vos tenetis ratione ragniscoru et hoc meo potius
 qd meo, Et ego boynodaj tunc respondi. dicit mi si habuisset
 aliud consilium, qd sit illud michael de caboga, multo magis
 michi cederetis, quia vobis, dco michaele factior sum
 sed ppter baronum bossne peccata, michaeli plus creditum
 et maior est i consilijs bossne qd aliquis ex baronibus sit
 Et dicit boynoda dicit si petro item dicit dicit dominus
 Rex scdm informacione habitaz aduocato michaeli p hinc nonis
 sine aliquo eius iusticiao cas accipere utendur, Et dicitur
 ei baronibus bossne quomodo potestis cas accipere quia pat
 vest cas ragniscoru nondidit, dicit d. Rex respondit si pat
 pat mens cas male nondidit ragniscoru cas p me accipis
 quia mee sunt

Hic dicitur die xxij aprii.

Rex nobilis et psp virum dny vitam de hinc hon ptozem
 Ragusij. et iuratores iudices sic curie de jure de geozio
 de raphaele de de geozio de michael de hinc et de
 andree mar de volgo absentite de matheo de quadi guto
 iudice. Et.

Марица МАЛОВИЋ ЂУКИЋ
Историјски институт
Београд

ПРИЛОГ О МИРАЗУ У КОТОРУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 15. ВЕКА*

Анстракт: На основу необјављене грађе из Которског архива и одлука которског Статута приказан је мираз властелинке из породице Загуровић у Котору у првој половини 15. века. Истакнуте су промене код висине и структуре мираза у 14. и 15. веку. Мираз племкиња се углавном састојао од непокретне имовине (земља, радње, куће) и нешто мало готовог новца у првој половини 15. века у односу на претходни век (прва половина 14. века) када су племкиње у мираз обично добијале злато (аксађе од 50-100) и готов свеж новац а мање непокретности.

Кључне речи: Котор, Грбаљ, мираз, племкиња, земља, злато, перпери.

У овом прилогу реч је о миразу који је припадао властелинки у Котору у тридесетим годинама 15. века.** Колики је значај придаван миразу у Котору говори податак да је неколико одредби Которског статута посвећено миразу.¹ Мираз се овом приликом углавном састојао од непокретне имовине (земље) што је карактеристика Котора у 15. веку. То

*Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Србија и медитерански свет у позном средњем веку* (Ев. бр. 147026А).

**Пре извесног времена предала сам за штампу рад *Породица Загуровић у Котору у средњем веку*, овај документ није искоришћен у наведеном раду и овом приликом објављујем га у целини, јер није до сада публикован. (ИАК, *Sudsko notarski spisi* (=SN) V, 181-182, 21 VI 1431).

¹ *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis 1616, cap. CXLIX, 89-90, cap. CL, 90-91, CLIII, 92, CLIV, 92-93, CXCV, 116, 352-353, 358-359; L. Blehova-Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, Podgorica 2002, 41-83. Миразом у Котору бавило се мало аутора успут, у оквиру ширих тема. (И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV века*, Београд 1950, 130; Р. Ковијанић, И. Стјепчевић, *Културни живот старог Котора (XIV-XVIII вијек)* II, Цетиње 1957, 27; Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, Никшић 1992,

је време када је све било мање готовог новца у оптицају, за разлику од 14. века, посебно прве половине, када Котор по свом привредном развоју не заостаје од суседног Дубровника. Которани су тада имали чак и предност у односу на Дубровчане јер су били у склопу српске државе у којој је крајем 13. и у првој половини 14. века отпочела рударска производња. Мирази племкињау Котору у 14. веку (првој половини) били су скоро увек у новцу и злату (аксађима), делимично и у непокретностима. У то време висина мираза који је припадао властелинкама у Котору износила је око 1500 до 2000 перпера осим хаљина и накита². Слично је било и у суседном Дубровнику, са том разликом, што је мираз властелинки у 15. веку био много већи него у Котору.³ То је време (од друге половине 14. века) када су Дубровчани однели превагу и истиснули Которане из трговачког промета по српским земљама и у медитеранским областима.

Из овог прилога сазнали смо не само о миразу једне племкиње из породице Загуровић у Котору у првој половини 15. века већ и о имовном стању породице односно наследника Стефана Загуровића, сина Николина, унука Илије Загуровића- родоначелника породице у Котору. Такође потврђује нашу констатацију изнету у наведеном раду да су синови покојног Стефана Загуровића, иако малолетни, захваљујући очевим заслугама добили велику земљу у Грбљу (око 30 карата) након извршене деобе 1430. године. Друго, овај докуменат пружа нам важно обавештење о томе које су то институције у Котору учествовале у одређивању татора малолетним наследницима. Мало и Тајно веће потврђивало је таторе малолетним наследницима у Котору. Сазнали смо да је Стефан Загуровић имао осим четири сина (Трипка-Трипа, Илије, Јакова -Јакше, Николе) и

51, 73, 117, 119, 190-191). У последње време објављена је монографија L. Vlehowa-Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, Podgorica 2002, 41-83, где је ауторка веома исцрпно обрадила институцију мираза у Котору у средњем веку. Упоредивала је чланове Которског статута о миразу и архивску грађу (из Историјског и Бискупског архива у Котору), односно свакодневни живот и из тога доносила поуздане закључке. Затим је сазнања о миразу компарирала са суседним градовима у којима су такође сачувани статuti (Будва, Дубровник), затим са Западном Европом, пре свега са Венецијом и Фиренцом и другим италијанским градовима. Пратила је и оно што се дешавало у Србији (Душанов законик) све док се Котор налазио под српском влашћу.

² Р. Ковијанић, И. Стјепчевић, *Културни живот старог Котора (XIV-XVIII вијек)* II, Цетиње 1957; види опширније; L. Vlehowa-Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, 48-67.

³ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 239; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у 14. веку*, Београд, 62, 87.

ћерку Вјекушу удату за которског властелина Паскоја, сина Тонка Вракијена. Од петоро Стефанове деце најпознатији су били средњи син Јаков и најстарији син Трипко. Јаков је био ожењен из породице Бућа, ћерком Марина Буће- протовестијара. Помиње се као један од двојице заступника млетачког трговца Матије Ђованија Балбе у септембру 1446. ради утеривања његових дугова од браће Радончића из Трговишта.⁴ Најстарији син Трипко био је которски цариник почетком децембра 1452. године.⁵ И трећи брат Илија располагао је средином 15. века солидним иметком. Он је почетком јуна 1444. купио кућу на најтраженијем месту у граду код цркве Светога Трипуна за 600 перпера.⁶ Његови потомци постаће познати у следећем 16. веку. Унук Илија Загуровић био је познати хуманистички песник у првој половини 16. века,⁷ који је по деди добио име. Илијин синовац Јероним Загуровић, син његовог брата Лауренција, помиње се као штампар ћирилских књига у Венецији у другој половини 16. века.⁸ Очево традицију наставили су и Јеронимови синови Анђело и

⁴ ИАК, SN X, 253; Р. Ковијанић, И. Стјепчевић, *Трговиште у которским споменицима*, Историјски записи 2 (1954) 601.

⁵ ИАК, SN XI, 105, 11 XII 1452; Б. Храбак, *Херцег-Нови у доба босанскохерцеговачке власти (1382-1482)*, Из историје прошлости Босне и Херцеговине I, Београд 2003, 128. Помиње се средином јула 1372. године Трипун Загуровић као кредитор которске општине (од 1 дуката и 1 перпера) ради куповине поклона Ивану Црнојевићу који је посетио у септембру 1371. Котор односно солане у Грбаљском пољу. Тада је споменут као цариник у Котору и Трипунов брат Јаков Загуровић. (Г. Брајковић, *Pokloni Ivanu Crnojeviću, Nikoli Modruškom i Vlatku Kosači. Prihodi i rashodi kotorske komune (1470-1473)*, *Godišnjak PM u Kotoru L (2000)* 100-101; Ђ. Тошић, *Изводи из благајничке књиге которске општине у XV вијеку*, *Miscellanea Meshovita грађа књига XXII (2004)* 131.

⁶ SN IX, 48, 8 VI 1444; L. Blehova-Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, 65.

⁷ S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856,48; Р. Ковијанић, *Которски њесници – хуманисти*, Стварање 1-2, Цетиње 1953, 58. Илија Загуровић помиње у свом тестаменту (писаном 21. августа 1557) и своја два синовца Трипуна и Јеронима којима оставља 50 перпера.

⁸ Ову породицу као и друге патрицијске породице у Котору погодио је губитак земљишних поседа у Грбљу након пада под турску власт (1497). Колико је губитак и земљишних поседа у Грбљу допринео осиромашењу которског племства о томе нас обавештава млетачки преставник Ђ. Б. Ђустинајани 1553, у свом извештају када је писао влади у Венецији, оценивши которско племство као „крајње сиромашно“ (S. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae II, Zagrabiae 1877*, 245). Породица Загуровић имала је велику земљу у Грбљу као што се види из овог мираза, али није ни тада имала готовог свежег новца. Синови Стефана Загуровића као што смо већ навели, добили су 1430. године око 30 карата поделом земље у Грбљу.

Иван Загуровић па је по њиховом наређењу Камило Занети штампао у Венецији 1583. уставном ћирилицом први католички катихизам.⁹

Из казивања Стефанова зета Паскоја обавештени смо шта је све добио од мираза уз своју жену Вјекушу. Овај брачни уговор (*pacta matrimonialia*) легализован је код нотара са исправом о миразу (*carta dotis*). У овој исправи (*carta dotis*) наведена су имена младенаца (Паскоја и Вјекуше) и име њеног покојног оца Стефана, односно имена заступника (тутора) њене малолетне браће и њена мајка Анукла то јест они који су давали мираз. После тога следи опис мираза. Двојицу тутора малолетних наследника покојног Стефана Загуровића, поименице наведених, потврђивало је Мало и Тајно веће. Которски статут је инсистирао на *carta dotis*, јер је долазило до злоупотреба. Мираз је примио Паскоје муж Вјекушин још пре склапања брака и јамчио је својом имовином. То је прописивао и Которски статут (1316) да мираз не сме бити оптерећен дугом. Затим, мираз се не сме продати ни заложити. Овде се није мислило само на женин мираз већ није смела бити оптерећена хипотеком ни имовина мужа којом је јамчио приликом преузимања женина мираза.¹⁰ У пракси се вероватно нису поштовале статутске одлуке и мужеве су злоупотребљавали женин мираз; зато је унесена још оштрија одредба у

Због тога их је губитак Грбља тако финансијски погодио да неки чланови ове породице напустили Котор, међу њима и Јероним Загуровић, син Илијиног брата Лауренција - Ловре и његови потомци нашли су се у Венецији. Помиње се у Котору Јеронимов отац Лауренције (Ловро) 1520. када је биран у Мало веће. Имао је два сина, Трипуна и Јеронима. (Р. Ковијанић, *Которски пјесници – хуманисти*, 53-54). Трипун је био посланик 1553. код млетачког дужда. Мајка им се звала Францескина али се не зна одакле је и од ког је рода била. Део породице Лауренција Загуровића остао је у Котору син Трипун и његови потмци, син Жуњо-Батиста Загуровић. Други део Лауренцијеве породице, син Јероним и његова деца, синови Анђело и Иван живели су у Венецији и осим других послова штампали су књиге: отац Јероним српске ћирилске црквене књиге а синови католичке црквене књиге. (Д. Медаковић, *Прилози историји културе у Боки Которској*, Споменик САНУ CV (1956) 15-16). Јероним Загуровић се из финансијских разлога почео бавити штампањем и издавањем ћирилских православних књига у Венецији у другој половини 16. века. У његовој штампарији изишао је 1570. Псалтир с последовањем и часловцем, Требник и Октоих. После Октоиха не јавља се Јероним Загуровић као штампач српских црквених књига. Изгледа да штампарија није испунила његова материјална ишчекивања сматра Дејан Медаковић. Умро је у Венецији око 1571. године. (Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV-XVII века*, Београд 1958, 38-39, 153-156).

⁹ Д. Медаковић, *Прилози историји културе у Боки Которској*, 15-16.

¹⁰ *Stat. Cath*, cap. CXLIX, 89-90.

Которски статут почетком септембра 1423, убрзо после пада Котора под млетачку власт којом се изричито забрањује продавање мираза; жена није смела јемчити миразом, ни за мужа, нити са исправом, ни пред сведоцима, односно за друге, уколико је вредност јемства била већа од десет перпера.¹¹ Паскоје, син Тонка Вракијена, зет покојног Стефана Загуровића, муж његове ћерке Вјекуше изјавио је почетком јуна 1431. да је примио од тутора наследника покојног Стефана на име мираза своје жене Вјекуше осам карата-парцела земље у Грбљу заједно са (кметовима) најамницима који су давало тачно наведене износе, углавном у натури – у житу.¹²

¹¹ *Stat. Cath.*, cap. CLIII, 92, 352-353, 358-359; L. Vleхова-Ћељебић, *Žene srednjovekovnog Kоторa*, 45-46; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV века*, Београд 1950, 130).

¹² Статутом је била забрањена свака злоупотреба мираза, то јест ненаменско трошење мираза. (*Stat. Cath.*, cap. CXСIV, 116). У пракси је било отуђивања мираза, али врло ретко – услед болести, сиромаштва или код обезбеђивања мираза кћерима (Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, 122). И тада је муж приликом продаје дела мираза морао добити и дозволу которских власти Малог и Тајног већа. (L. Vleхова-Ћељебић, *Žene srednjovekovnog Kоторa*, 59-60). У Которском статуту нема ни речи о правима мужа у односу на женин мираз. Међутим, из члана 154 који говори о жени удовици сазнаје се индиректно о обавезама мужа приликом преузимања мираза који се састојао од непокретне имовине (земље и окућнице). Муж је био у обавези да обрађује окућницу и осталу земљу, односно да виноград даје под закуп на половину. Уколико се земља налазила испод града, мисли се близу градских зидина, муж је морао организовати и одржавати зид, односно плаћати некога да то чини. (*Stat. Cath.* cap. CLIV, 92-93). То нам индиректно говори да се муж бавио привређивањем, односно располагао је плодовима мираза и другим облицима организације. У конкретном случају Паскоје Вракијен, муж Вјекуше Загуровић (мираз његове жене сатојао се углавном из непокретне имовине - земље) располагао је заједно са њом житом које је добијао од кметова са парцела у Грбљу које су јој дате у мираз. Исто тако бавио се око организације односно давао је земљу у закуп под одређеним условима другим закупцима кад истекне рок старим и друго. Вјекушин мираз је специфичан јер се цела непокретна имовина која јој је дата у мираз заједно са кметовима налазила у Грбљу. Неке статутске одлуке о миразу сличне су са члановима Статута који су се односили и на Грбаљ. Земља у Грбљу није се смела продати, заменити, даривати нити заложити као ни мираз (*Stat. Cath.* cap. СССС XII, 233). Невенка Богојевић претпоставља да је земља у Грбљу давана у мираз у 14. веку само онда, ако није било мушких потомака (Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, 190). Међутим, овај пример из прве половине 15. века говори супротно, јер је Вјекуша Загуровић имала четири брата, који су тада били малолетни као што је

Добила је веома мало готовог новца, само 116 перпера у новцу и стварима.¹³ Од тог новца још су јој дуговали 36 перпера или 42 дугмета сребрна и позлаћена.¹⁴ Према томе, племкиња Вјекуша добила је само 80 перпера у новцу и стварима. Наследници покојног Стефана Загуровића припадници племства који су располагали наслеђеном непокретном имовином нису били у стању да стварају готов свеж новац, што је била углавном карактеристика которског племства у 15. веку. Вредност овог мираза није мала, када се прерачуна његова протувредност у новцу, али потомци Стефана Загуровића нису имали довољно готовог новца. Синови Стефанови били су тада и малолетни, они ће побољшати свој финансијски положај средином 15. века. Два брата (Трипун и Јаков) помињу се као цариници средином и у другој половини 15. века. Трећи

напред речено, и добила је у мираз непокретну имовину- земљу само у Грбљу. Да ли је дошло до промене у време млетачке власти у Котору? Колики је значај имао мираз у Котору говори податак да се уговор о дугорочном закупу земље (на 20 година) није могао раскинути само у два случаја: код давања мираза и сиромаштва-продаје земље из нужде (*Stat. Cath.* cap. 274, 153-154).

¹³ Код Вјекуше као племкиње нису децидирано наведене хаљине (*more nobilium dominorum*) што је била обавезна ставка сваке племићке кћери. Наведене су општим појмом процењене ствари, у које су спадале хаљине и накит. Оне су биле статусно обележје. Уколико их није било могућа је надокнада у новцу или у непокретностима. И Которски статут прописује хаљине код властелинки и набраја врсте и количину да не би долазило до претеривања. Предвиђена је била и робиња/слушкиња. (*Stat. Cath.* cap. CL, 90-91). Међутим, робињу/слушкињу Вјекуша није добила, јер та појава ишчезава у 14. док је у 15. веку већ напуштена. У Србији, у чијем саставу је био Котор, било је то забрањено (давање хришћана у ропство) Душановим закоником. (Н. Радојчић, *Душанов законик*, Нови Сад 1950, чл. 44). (опширније о томе: L. Vlehnova-Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, 63-64).

¹⁴ Солвентност породице била је угрожена јер није имала ни ово мало готовог новца (116 перпера) да одједном исплати цели мираз Вјекушином мужу Паскоју. Не само код Вјекуше већ и код других властелинки тада је била проблем готовина. Била је то општа појава у средњем веку. И у овом случају уписана је готовина (свеж новац) од 36 перпера или 42 дугмета сребрна или позлаћена у дужничку исправу које треба горе речени тутори и Анукла да дају зету Паскоју. Тада је речено да је то према обичају племкиња. Мисли се на то да се дају дукати или дугмад сребрна или позлаћена. Они су Вјекушином мужу Паскоју до исплате целог мираза заложили кућу у којој станује један православни свештеник. Мирази племкиња у новцу исплаћивани су у ратама зато што су били високи и што није било готовине. Пошто је речени мираз у новцу мали, наведен је само остатак дуга који ће бити исплаћен без плаћања у ратама, то јест до септембра идуће године (1432).

брат Никола располагао је солидним капиталом средином 15. века.¹⁵ Исто тако овај уговор о миразу потврђује тезу да су они которски племићи који су били чланови Великог већа и гласали 25 јула 1420. године о прихватању млетачке власти у Котору добијали касније привилегије од Млечана. Један од њих био је и Стефан Загуровић, те су после његове смрти његови синови, за заслуге свог оца за време млетачке власти у Котору 1430. добили као што смо навели, око 30 карата земље у Грбљу. И на тај начин млетачка власт у Котору је настојала да помогне осиромашеном которском патрицијату. Ову констатацију потврђује једна млетачка исправа из каснијег периода (из 1440. године) која говори о новој подели земље. Пуно дискреционо право код поделе имао је представник млетачке власти. Истакнуто је да земљу треба додељивати оним пучанима који су привржени млетачкој власти.¹⁶ Ова констатација односила се на све становнике комуне Котора којима су додељавани празни карати земље.

Prilog

Eisdem millesimo indictione ac die. Ser Paschoe filius ser Tonchi de Vrachien super se et suos heredes et super omnia sua bona presentia et futura contentus confessus et manifestus fuit se habere et habuisse in dotem et dotis nomine domine Vechuisse filie quondam ser Stephani de Zachuro de Cataro a ser Nicolao de Glavatis et ser Luca condam ser Jacobi de Pasqualibus tutoribus heredum dicti quondam ser Stephani electis pro Minus et Secretus consilium civitatis Catari et a domina Anucla mater dicte domine Vechuessa dantis et consignantis per dote et dotis nomine cum dicta domina Vechuissa dicto ser Paschoe infra scripti bona videlicet duos caratos positos in cupa de Gerbili, in sdrebo de Pulinar pro quo carato solvit singulo anno Dobroe Pachovich staria sex frumenti. Item unum caratum positi in dicta zupa de Gerbili in sdrebo ser Tripo de Jachagna pro quo carati Vocota Subeç rendet singulo anno staria duo frumenti. Item unum caratum positi in dicta zupa de Gerbili in sdrebo Lampra de Bolica pro quo carato Stanaca uxor Tudor rendet singulo anno staria tria frumenti. Item terciam partem unius caracti positi in dicta zupe de Gerbili in sdrebi ser Tripe de Permuti pro qua tercia parte caracti Radeç Nabigus rendet

¹⁵ Види нап. 4, 5, 6.

¹⁶ G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine* Гласник Земаљског музеја XXXIII/XXXIV (1922) 151; M. Milošević, *Grbaljske bune XV stoljeća*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977, 281.

singulo anno staria unno frumenti. Item unum caratum positi in dicta zupa de Gerbili in sdrebo Nichola Bieloglavi pro quo caracto Hostoia Vlchesich rendet singulo annio staria duo cum dimidio frumenti. Item unnum caratum positi in dicta zupa de Gerbili in sdrebo ser Luce de Basiglio pro quo caracto Dobroslavus Cranoevich rendet singulo anno staria duo frumenti. Item caractum medium positi in dicta cupa de Gerbili in sdrebo condam ser Luce de Baxilio avi ser Matcheus de Palma pro quo meddio caracto Miocin Niegusevich rendet singulo anno staria unum cum dimidium frumenti. Item unnum caractum positum in dicta zupa de Gerbili in sdrebo Thome de Salve pro quo caracto Mergia Bratichievich rendret singulo anno staria duo frumenti .Que rensio dictorum caractorum sumat in totum secundam de signationem per dictam-(is) stariam-(as) viginti frumenti pro quibus stariis rendendis singulo anno dicto ser Pascoe pro istis caractis detit ut super pro dote dicte domine Vechuisse et dicti tutores et dicta domina Anucla obligaverunt dicto ser Pascoe et suis heredibus omnia bona mobilia et in mobilia dictorum heredorum dicti condam ser Stephani de Zacuro us que ad integram resposionem dictorum stariorum viginti frumenti dicto ser Pascoe et suis heredibus in anno in quantum sibi aliquid deficeret de promissis. Item contentus fuit dominus ser Pascoe habuisse et recepisse a dictis tutoribus et dicta domina Anucla in dote et dotis nomine dicte domine Vechuisse yppeperos centum sexdecim in denario et rebus mobilibus extimatis. Quos quidem caractos et denarios idem ser Pascoe pro dote et dotis nomine dicte domine Vechuisse eius uxoris recepisse contentus fuit et super se et omnia sua bona presentia et futura. Actum et cetera . Testes ser Iohanus-es quondam ser Marini de Biste iudex ser Marinus quondam ser Johani de Buchia protovestiari auditore.¹⁷

Na margini: dos domine Vechisse uxoris ser Pascoe de Toncho de Vrachien.

Eisdem millesimo indictione et die. Ser Nicolaus de Glavatis et ser Luca condam ser Jacobi de Pasqualibus tutores heredum dicti quondam ser Stephani de Çaguro electi pro Minus et Secretus consilium Catari et domina Anucla mater dictorum heredum super heredes dicti quondam ser Stephani et ipsorum heredum omnia bona presentia et futura non obstanti quod in infra scripto-is dotis domine Vechuisse, uxoris, ser Pascoe de Vrachien. Idem ser Pascoe contentus se dixerit dotem suam integre recepisse, contenti, confessi et manifesti faciant se teneri et dare debere de bonis dictorum heredum dicti

¹⁷ ИАК, SN V, 181-182, 21 VI 1431. Из овог текста о миразу који се састојао углавном из непокретне имовине, то јест земље у Грбљу, не можемо са сигурношћу тврдити да су у овај мираз ушле (искључиво) парцеле које су Стефанови синови добили поделом земље у Грбљу 1430. године.

condam ser Stephani de Zaguro ser Pascoe filio ser Tonchi Vrachien ypperperos triginta sex ducati vel moscheras quadraginta duas argenteas deauratas secundam consuetudinem nobilium dominarum de Catharo. Pro resto dotis dicte domine Vechuesse. Hinc per totum mensis septembris proxime venturi millesimo quadringentesimo triginta secundo. Sub pena de quinque in sex pro anno solvere secundam statuti Catari. Hac appositi quod dictionem quod domus ipsorum heredorum in qua habitat Radoslavus episcopus libera et francha cum suis iuribus et confinibus libera et francha remaneret debeat pigneri obligati dicto ser Pascoe usque ad satisfactionem dicti debiti. Et si ad dictum terminum non solveret debitum anuisse quod dicta domus ad omnem libertatam dicti ser Pascoe vendatur pro satisfactione dicti debiti. Et si plus dicto debito vendetur illud plus sit dictorum heredum et si minus predicti heredes vel tutores de bonis ipsorum usque ad complementum dicti debiti satisfacere teneantur. Et ...? attendere promissit-erunt ut supra renuciantes omnibus legibus iuribus statutorum reformationem terminus iudicii de latronibus auxiliis favoreli in feriis quali uti possent contra predicta. Actum et cetera Testes: ser Johanes condam ser Marini de Biste iudex, ser Marinus condam ser Johani de Buchia protovestiari auditore

Na margini: debiitum cuiusdem ser Pascoe контрам heredes condam ser Stephani de Çaguri

Превод

Сер Паскоје, син Тонка Вракијена примио је на име мираза своје жене Вјекуше, кћери покојног сер Стефана Загуровића од Николе Главатова и Луке покојног Јакоба Пасквали, Заступника (тутора) наследника покојног Стефана одређених од Малог и Тајног већа у граду Котору и од Анукле мајке Вјекушине следеће: два карата земље у Жупи Грбаљ у ждребу Пуливар за које карате плаћа Доброе Пуковић шест стари жита годишње; затим један карат који се налази у реченој жупи Грбаљ у ждребу Трипе Јацагње за које Вокота-Вукота Субеч плаћа годишње два стара жита; Један карат у ждребу Лампра Болице, за који Станача жена Тудорова (Тудора) плаћа годишње три стара жита; затим, трећи део карата у ждребу Трипе Примути, за коју плаћа Радеч Набигус годишње један стар жита; Један карат у ждребу Николе Бјелоглава, за који Остоја Влкешић плаћа сваке године два и по стара жита; један карат у ждребу

Луке Басеглија за који Доброслав Кранојевић плаћа годишње два стара жита; пола карата у ждребу Луке Басилија, деда Матије Палме, за коју половину Миочин Његушевић плаћа годишње један и по стар жита; један карат у ждребу Тома Салве, за који Мергија Братичијевић плаћа годишње два стара жита. Приходи са горе набројаних парцела износе 20 стари жита који сваке године се дају сер Паскоју. Као што су се обавезали поменути заступници (тутори) и Анукла њена мајка да ће дати у име мираза госпође Вјекуше господину сер Паскоју и његовим наследницима. Они су се обавезали (тутори и Анукла) са својом покретном и непокретном имовином да ће добијати у потпуности тих 20 стари жита он и његови наследници сваке године. Ако му буде што недостајало то ће му надокнадити тутори и Анукла. Затим је рекао да је примио од речених заступника (тутора) и Анукле као мираз госпође Вјекуше 116 перпера у новцу и процењеним стварима. Ту земљу и новац који је примио у име мираза госпође Вјекуше, своје жене, исти сер Паскоје заклео се својим добрима-имовином сада и убудуће.

Исте године, индикта и дана госпођа мајка поменутих наследника и тутори (сер Никола Главатов и Лука покојног Јакоба Пасквали) наследника покојног Стефана Загуровића одређени од Малог и Тајног већа у Котору обавезују се са свим својим добрима садашњим и будућим да неће спречавати да се измири наведени мираз госпође Вјекуше сер Паскоју Вракијену. Дотични сер Паскоје је задовољан што је (што ће) примити речени мираз у потпуности.^{***} Тутори и Анукла кажу да му дугују и обавезују се да ће му дати 36 перпера или 42 дугмета сребрана и позлаћена према обичају племкиња у Котору. А тај остатак госпође Вјекуше обавезују се да ће дати у септембру идуће године (1432). Уколико тада не исплате следи казна од пет на шест односно 20% од наведеног дуга. Такође су се обавезали да ће дати кућу наследника у залог сер Паскоју у којој сада станује поп –свештеник Радослав са свим њеним правима до намирења дуга. Ако у реченом року не плате-измире дуг потврдили су да може слободно речени Паскоје да прода кућу ради намирења реченог дуга. Ако кућу продају више од износа дуга, вишак припада наследницима, а ако кућу продају за мање (од 36 перпера), тутори и наследници дужни су у потпуности надокнадити дуг. Обећали су ако горе речено не испуне (не поштују законе и рок) да ће као крадљивци бити бачени у окове (оковани у гвожђе-затворени) што је уобичајено против таквих преступника. Сведоци: Иван Маринов Бисте, судија Марин Ивана Буће, протовестијара, аудитор.

^{***} Сер Паскоје Вракијен није у потпуности примио цели мираз као што се види из даљег текста.

На маргини: мираз госпође Вјекуше, жене сер Паскоја Тонка Вракијена; дуг онога сер Паскоја од (против) наследника покојног сер Стефана Загуровића.

Истога дана 2. јуна 1431. године констатовано је да Вјекушин мираз није у потпуности исплаћен. Њен муж Паскоје Вракијен примио је у новцу и процењеним стварима само 80 перпера од татора наследника покојног Стефана.

Marica Malović Đukić

**SUPPLEMENT TO THE DOWRY ISSUE IN KOTOR
IN THE FIRST HALF OF THE XVth CENTURY**

(Summary)

The dowry of the noblewoman from the Zagurović family in Kotor in the first half of the XVth century was presented, according to the unpublished material of the Archives of Kotor and the decisions stated in the Statute of Kotor. The emphasis was put on changes having occurred in the amount and the composition of the dowry during the XIVth and the XVth centuries. The noblewomen's dowry usually consisted of real property (lands, stores, houses) and a less significant amount of ready money in the first half of the XVth century, compared to the former one (i.e. first half of the XIVth century), at the time when Kotor made part of Medieval Serbia. During that period, the noblewomen usually obtained gold in dowry (50-100 axagia) and ready money, but less frequently real property. The study on the institutional character of the dowry in Medieval Kotor (i.e. in the first half of the XVth century) was conducted.

Keywords: Kotor, Grbalj, dowry, noblewoman, land, gold, perpers.

Драгана АМЕДОСКИ
Историјски институт
Београд

КРУШЕВАЦ У ОСМАНСКОМ ПОПИСУ ИЗ 1536. ГОДИНЕ*

Апстракт: Овај рад има за циљ да представи попис самог Крушевца из 1536. године, који је саставни део комплетног пописа становништва Крушевачког санџака из исте године. Извор говори о томе колико је махала имао сам град, о броју пореских обвезника, занимањима неких од њих, узгајаним културама и приходу који је држава убирала од Крушевца почетком 16. века.

Кључне речи: Крушевац, Крушевачки санџак, Османско царство, 16. век

Крушевац је у средњем веку, као престони град кнеза Лазара, био политички, административни и културни центар српске државе. И након коначног османског освајања 1455. године, задржао је свој значај, будући да је одређен за средиште административне и судске власти новоформираног Крушевачког санџака.

На основу пописа Крушевачког санџака који су до данас сачувани, може се закључити да је Крушевац током 16. века био мали град са израженом муслиманском већином.¹ Као стално присутан процес приметно

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027)

¹ Збирни попис из 1516. године (İstanbul, Başbakanlık Arşivi (BBA), *Tapu tahrir defteri (TTD)* 55); Збирни попис становништва Крушевачког санџака који је објављен и потиче из 1530. године (*167 numaralı muhâsebe-i vilâyet- Rûm-ili defteri (937/1530), II, Vilçitrin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları*, (Dizin ve Tıpkıbasım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 69, Defter-i Hâkânî Dizisi: IX, Ankara 2004); Опширни катастарски попис Крушевачког санџака из 1536. (BBA, *TTD* 179); Збирни попис санџака, урађен у време султана Сулејмана I (1520-1566) (BBA, *TTD* 161); Затим опширни попис Крушевачког санџака обављен за време султана Селима II (1566-1574), око 1570. године (BBA, *TTD* 567); Опширни катастарски попис из 1584. који се чува у Анкари (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi* 95).

је постепено повећавање муслиманске заједнице, док се број хришћана преполовио у периоду између пописа 1516. и 1530, и од тада њихова улога у животу града постаје све безначајнија.

Из извора који овом приликом саопштавамо може се видети да је Крушевац 1536. године припадао хасу крушевачког санџакбега и да је износ државних прихода од Крушевца био 60.000 акчи.² У граду је било 13 муслиманских и 4 хришћанске махале. Имена махала заправо омогућавају да се донекле реконструише изглед самог града, односно да се установи који су комунални и привредни објекти постојали у њему (хамам, механа, судница итд). Поименични попис становника доста говори о привредној активности становника града. Сходно томе, уочава се да су у граду били заступљени следећи занати: сарачки, поткивачки, мутавцијски,³ ковачки, калајџијски, браварски, кројачки, папучарски, касапски, ћурчијски, вуновлачарски, бојацијски итд. Сви они заједно доприносили су да се у Крушевцу интензивно осећа живот шаролике оријенталне и балканске вароши. Извор сведочи и о томе да се у близини Крушевца узгајао и пиринач.

Превод

[69]

Хасови мирливе Крушевца

Сâм Крушевац

Хоџа хатиб Часне џамије, муџезин поменуте џамије, Мехмед син Абдулаха муслиман, Хасан син Хамзе, Мехмед син Хамзе, Али Беглу, Бурак син Хаџи Хамзе нежењен, Синан Халифа, Насух син Абдулаха, Махмуд син Хасана, Муса син Рушида, Хасан син Абдулаха, Мехмед син Јусуфа, Касим син Абдулаха, Али син Ахмеда, Хусејин син Абдулаха, Јар Ахмед син Хасана

Махала Сејиди Хоџе

Хаџи син Абдулаха, Али син Велија, Махмуд син Абдулаха, Мехмед син Махмуда, Хасан син Абдулаха, Хусејин син Абдулаха, Вели син Тајиба,

² *TTD* 179, 73.

³ Мутавције су од кострети израђивали покревце, вреће, бисаге, зобнице и сл.

Дауд син Ибрахима, Мустафа син Абдулаха, Хизир син Турсуна, поткивач син Абдулаха, Мустафа син Абдулаха, Тургут син Илијаса, Хасан син штављача коже, Давуд син Абдулаха

Махала мутавције Мехмеда

Калајџија Мустафа, Карађоз папучар, Хусејин син Абдулаха, мујезин Хамза, солар син Муслихудино, Пири син Мустафе, Хусејин син Мусе, Сејид Али син Мусе, Курд син Исе, Мехмед син Мустафе, Амин син Јусуфа, Сефер син Мустафе, бојација син Мустафе, Рамазан син Хамзе, Мустафа син Алија, Пири син Хамзе, Мустафа син Алија, Пири син Хамзе

Махала Турмуша

Дервиш син Ејнебеја, Мустафа син Абдулаха, поткивач Насух, Хурем син Абдулаха, Сади син Абдулаха, Сејид Али син Абдулаха

Махала Хаџи Мехмеда

Махмуд Сејиди имам, Ахмед Сејиди Махмуд, Мехмед Сејиди Махмуд, Хишам син Халифе, Мехмед син Насуха, Рамазан Насух син Абдулаха, оризара, Мехмед син Умита,

[70]

Мустафа син Умита, Хусејин син Абдулаха, Амин син Ахмеда, Амин Курди, Мустафа син Јусуфа, Курд син Абдулаха, Мустафа син вратара, Хасан његов брат, Умит Џемшид

Махала кнеза Мустафе

Мустафа син Абдулаха, Хусејин син Балија, Омер син Јуклера, ковач син Насуха, Топчи син Мурвета, Хизир Бали син Исе, Карађоз син Абдулаха, Искендер спахија, Махмуд син Берака сина спахије

Махала Софи Оруча акинџије⁴

Коркуд Искендер, Узун Али син Ахмеда, Бали син Бехлула, Алађоз син Доана, Хаџи Али син Абдулаха, Мустафа син Абдулаха, Махмуд син мутавџије Хасана, Хусејин син Сари Јусуфа, Гулмез⁵ Али син Јакуба,

⁴ Акинџија је био учесник у организованом упаду у непријатељску земљу, који су предузимали санџакбегови граничних санџака, по наређењу или дозволи централне власти.

⁵ У преводу који се не смеје, натмурени, намргођени.

Хусејин син Махмуда, Меми син Исхака, Сулејман син Јусуфа, Мустафа син вуновлачара, Али син Хизира, Искендер војвода, Али син Јусуфа, Бали син Искендера, Јусуф син Карађоза, Алађоз син Абдулаха оризара, Јусуф син Агача оризара

Махала хамама

Дервиш син Алија, Хасан син Мехмеда, Ферхад син Абдулаха, Иса син Коркуда, Ејнебеј син Хасана бравара, Мустафа син Хација, уста⁶ Берак акинција, Насух син Хусејина

Махала поткивача Искендера

Поткивач Хусејин, Хаци Иваз, Мехмед син Хамзе, Хусејин син Алађоза, Сабри кројач, Мустафа акинција, поткивач Ширмерд, штављач коже Хасан, Курд син Алија старац (şeyhî), Сулејман старац (şeyhî)

[71]

Махала Ајаса

Имам Халифа, мујезин Мехмед, Али син Ибрахима, Бајезид син Абдулаха, Мехмед син Мезида, Махмуд син Абдулаха, Хаци Мехмед син Абдулаха, Касим син Абдулаха, Јунус син Абдулаха, Хасан син Абдулаха, Мустафа син Абдулаха, Насух старац (şeyhî), Мустафа син Насуха

Махала механе

Али син Абдулаха, Спахија син Абдулаха, Курд син Хусејина, Хасан син Абдулаха, Јусуф син Абдулаха, Перване син Абдулаха, Ахмед син Перване, Мустафа син Искендера, Хасан син Абдулаха, Џафер син Абдулаха, Хусејин син Абдулаха

Махала Побрежје

Мустафа син Абдулаха, Мустафа син Абдулаха [sic!], Ахмед брат Мустафе, Мустафа син Алија, Хасан син Кенана, Алађоз брат Хасана, Бали син Хизира, бојација Курд, Ејнехан брат Курда, Мали Хасан, Тимур син Хамзе, Тургуд син Балабана ранара, други Мехмед син Јусуфа, Мурад син Хамзе, Тимур син Мехмеда, Хусејин син Бајезида, Махмуд син Абдулаха ћурчије, Шабан син Абдулаха, службеник,⁷ Хабиб Сефер,

⁶ Мајстор, стручњак.

⁷ Овде је за службеника употребљен термин *gedik* и мисли се заправо на особу која је вршила одређену енесафску службу (Midhat Sertoğlu, *Tarih Lügati*, İstanbul 1986, 120).

Ахмед пејк,⁸ Ејнебеј син Искендера, Касим син Абдулаха, Хизир син Абдулаха, Јахја син Хизира, Бајезид син Махмуда, Хаџи син Бајрамлуа касапина, Сабри поткивач, Јахја његов брат, Мехмед син Хусејина, Али син Курда, Касим син Хамзе, Али син Абдулаха, Оруч син седлара Мустафе, Ферхад син Јакуба, Хасан син Абдулаха, Али Дурак син Абдулаха, Мали Емир мутевелија, Али његов слуга, Махмуд син мутавџије Хаџија, Кучи син Агача, Сефер Меми Мустафа, ранар Мустафа, Бали син Абдулаха, Курт Али Лутфи, Дауд калајџија, Емиршах Ибрахим акинџија, Иса Бали син Ширмерда службеника, Абди Баба, хамамџија Вели, Мустафа син Ибрахима, Искендер син Абдулаха, Сулејман син Хасана, Дауд калајџија

[72]

Махала суда

Мехмед син Хасана, Реис Хасан син Абдулаха, Илијас син Хаџија, Мехмедшах син Хаџија, Кара Мехмед син Хусрева, Ахмед син Хасана сина спахије, Мехмед син Хасана оризара, Ахмед син Јунуса оризара

Махала Цафера тобџије

Ахмед син Миналаха (?), Мустафа син Абдулаха, Вели син Хамзе, Мехмед син Лутфија, Али његов брат, Кирач син штављача коже, Касим син Абдулаха, мујезин џамије, Мустафа син Абдулаха, Куневи (?) Халифа, Дауд кројач, Касим син Хусрева, Бали штављач коже.

Већина муслимана који станују у поменутој касаби уписани су као акинџије. Пошто постоји служба на граници, они одлазе и служе, а када настане Свети рат они увек учествују и све време су у акцији. Они се труде да хватају лопове и разбојнике када се појаве у околини. Увек раде на чувању и одбрани Царства. За своју службу ослобођени су од авариза.

Особа: 215

Приход од муслимана самог поменутог места 392 [акче]

пшеница 5 товара	140
јечам 4 товара	84
просо 8 товара	168

⁸ Курир који трчећи разноси поруке.

Хришћани самог Крушевца

Махала Крагуј

Радосав син Марка на баштини, Дабижив син Вукмана на баштини, Јован син доселца на баштини, Недељко син Јакова на баштини, Матеј син Степана на баштини, Никола син Димитра на баштини, Цветко син Ђуре на баштини, Дамјан син Радула на баштини, Петре син Божидара на баштини, Вук син доселца на баштини, Радосав син Степана на баштини, Лазар син Иваниша на баштини, удовица Дафина, удовица Марија, Вук син Петрија нежењен, Бакич син Вукаса нежењен, Ђура син Стојана нежењен, Петре син Симона нежењен, Јован син Петрија нежењен

[73]

Становници који су у тврђави, а који су се преселили из махале Побрежје

Јован син Ђуре на баштини, Радосав син Радована на баштини, Вук син Јована на баштини, Вук син Николе на баштини, Тодор син доселца на баштини, Петри син Николе на баштини

Махала Стар и Крушевац чине заправо једну махалу у самом граду; у старим пописима уписани су као село, а у старом попису су опет регистровани као село

Јован син Николе на баштини, Петре син сиромаша на баштини, Радивој син Радоја на баштини, Вук син Божидара на баштини, Стојан син Божидара на баштини, Петре син Радована на баштини, Недељко син Радосава на баштини, Јован син Радоја на баштини, Радич син Јована на баштини, Јован син Цветка на баштини, Стоја син Јована на баштини, баштина Павла у рукама становника села

Махала Добролин

Додор⁹ син сиромаша на баштини, Димитри син Радосава на баштини, Павле син Димитра на баштини, Милија син Јована на баштини, Раја син Јована, Лука син Петре на баштини, Димитре син Дабижива на баштини, Дамјан син Степана на баштини, Вук син Николе на баштини, Цветко син

⁹ Вероватно погрешно написано име Тодор.

Јована на баштини, Стојан син Марка на баштини, баштина Богдана у рукама становника села, баштина Николе у рукама становника села, баштина Јане

Кућа 40, неожењених 5, баштина 4

Приход: 60.000 [акчи] од самог Крушевца са Крушевом и Добролином

спенца	1.200
приход од тржишне таксе и градских казни и глоба, са порезом на бурад и младарином годишње ¹⁰	40.000
од прихода скеле реке Мораве која припада селу Мрзак ¹¹ годишње	4.500
од прихода скеле реке Мораве која припада селу Сталаћ (?) ¹² годишње	1.500
од прихода скеле реке Мораве која припада селу Варварин ¹³ годишње	900
од прихода скеле реке Мораве која припада селу Шанац ¹⁴ годишње	600
од прихода половине нијабета тимара спахија годишње	4.000

[74]

од прихода монополије годишње	5.000
хаса ливада 2	500
порез на дунум винограда муслимана	40
од ливаде циндије ¹⁵ Шабан-бега годишње	40

¹⁰ Порез на бурад је новчана дажбина која се другачија називала баждарина на вино. Ова такса се плаћала када би се вино изнело на продају; Младарина је била новчана нешерјатска дажбина на младу коју су плаћали сви поданици османске државе приликом удаје кћери, без обзира на верску и сталешку припадност.

¹¹ Данас село Мрзеница, североисточно од Крушевца.

¹² Данас варошица Сталаћ, североисточно од Крушевца.

¹³ Данас варошица Варварин, северно од Крушевца.

¹⁴ Данас село Шанац, северно од Крушевца.

¹⁵ Циндије су у турској војној терминологији означавале људе који добро познају вештину јахања, инструкторе у јахању. Међутим, улога овог војног рода била је шира. Они су представљали осигурање неутврђених градова и вероватно бринули о јавном реду и сигурности у позадини. Поред тога, они су били распоређивани и у класично утврђене градове, поред мустахфиза. (Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, 75-77).

хаса млин 1 жрвањ, запуштен	
пшеница 21 товар	544
раж 6 товара	108
порез од конопље	8
траварина	120
порез на повртњак	68
порез на дрво	68
свињарина	10
порез од кошница	10
хаса ливада испод куће крушевачког кадије годишње	50
јечам 19 товара	342

Dragana Amedoski

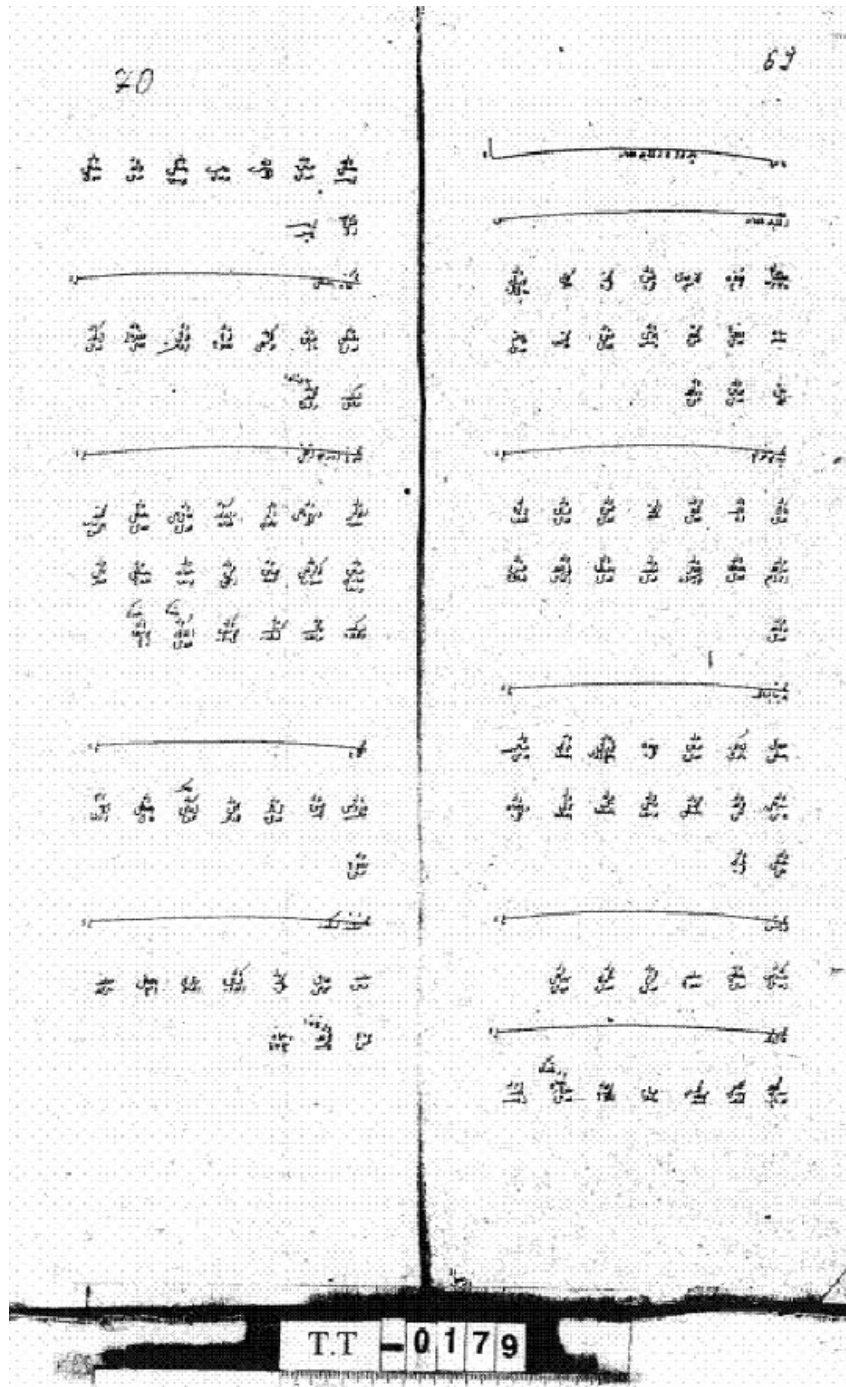
KRUŠEVAC IN THE OTTOMAN SURVEY FROM 1536.

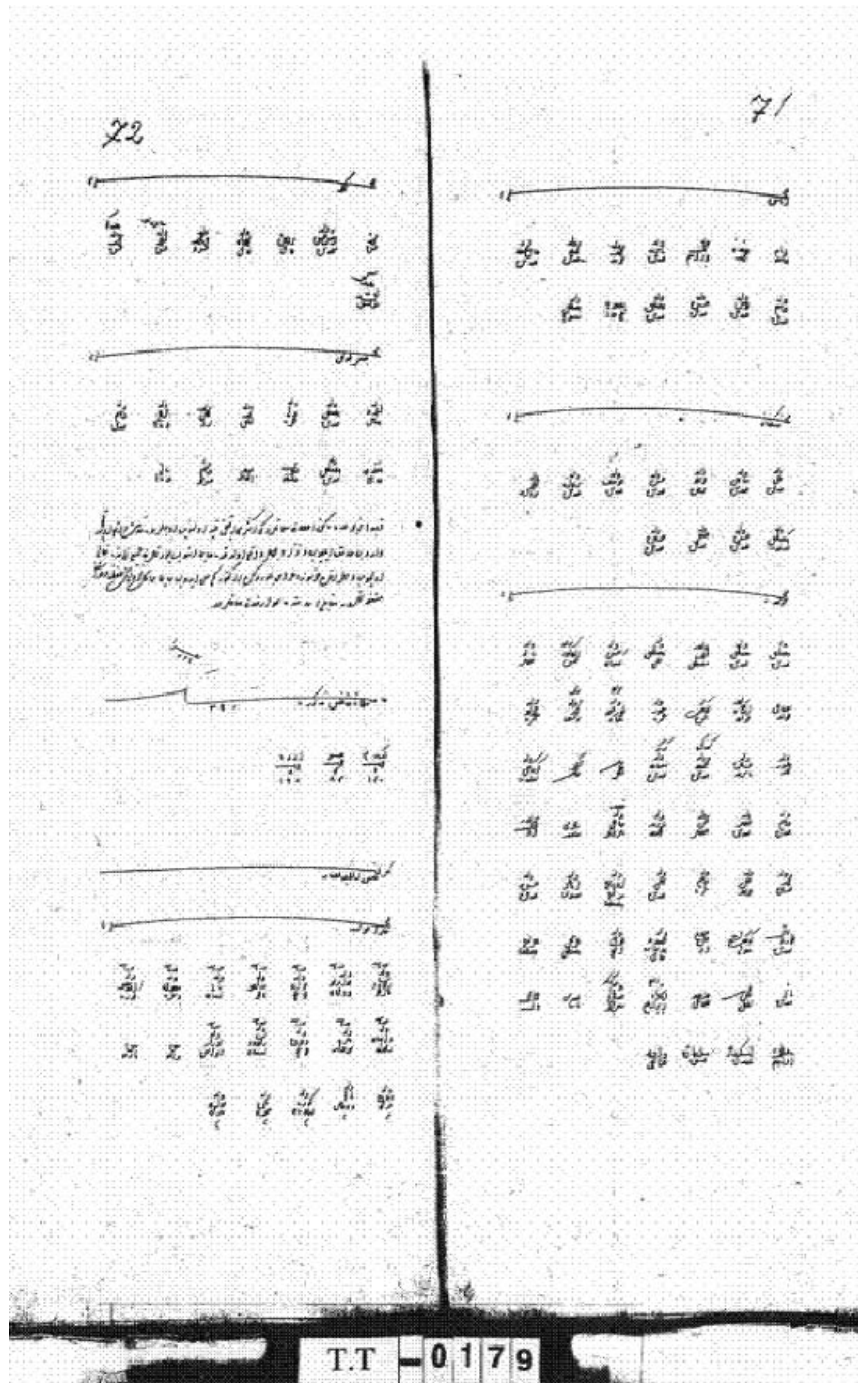
(Summary)

The aim of this paper is to represent an Ottoman survey of Kruševac from 1536. This document is a part of detailed survey of citizens living in the territory of whole Kruševac sanjak. This new historical source speaks about a number of mahalles in the town, number of tax payers and income which state was collecting from this settlement.

Apart from this, source offers an opportunity to reconstruct a look of oriental Kruševac in the beginning of 16. century, with all communal and economic objects which were built in it (such as hamam, mehane, court building etc). Mentioned survey of citizens gives a lot of information about economic activities in town. Pursuant to that, it can be concluded that following craftsmen were outspread in Kruševac: tailor, blacksmith, whitesmith, butcher, furrier, painter, locksmith etc.

Keywords: Kruševac, The Sanjak of Kruševac, Ottoman Empire, XVI century

Срђан КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ОБНОВА БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ 1565. ГОДИНЕ*

Анстракт: Документ се односи на финансирање обнове београдске тврђаве, која је тешко оштећена након експлозије складишта барута у Горњем граду. Радови су финансирани од прихода различитих закупа на територији Београдског надзорништва царских прихода. За прикупљање новца и контролу трошкова био је задужен београдски назир, а за саме радове смедеревски санџакбег.

Кључне речи: Османско царство, 16. век, Београд, тврђава, обнова.

У Османском царству један од највећих буџетских расхода представљали су трошкови за грађевинске радове на утврђењима. Поред редовног одржавања, утврђења су периодично обнављана, а дужина периода зависила је од врсте материјала од кога је тврђава направљена и њеног стратешког значаја. Дрвене паланке обнављане су сваких десетак година, док је трајност камених утврда била знатно дужа. Од освајања Београда 1521. године на градској тврђави није било већих грађевинских радова све до средине шездесетих година XVI века.

До обнављања утврђења дошло је због експлозије барута у једној од кула Замка, односно турског Нарина. Према сведочењу хабзбуршког царског курира Јакова Бецека, који је на путу за Истанбул крајем новембра 1564. године стигао у Београд, експлозија изазвана ударом грома разнела је поменуто утврђење и оштетила бројне грађевине у околини.¹

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

¹ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka*, Rad JAZU, LXXXIV (1887) 85-86. Експлозија је била толико јака да су у њој оштећени сандуци с новцем у подземној ризници. Посебна комисија била је задужена да преброји новац

Документ који представљамо у раду потврђује Бецекове наводе о грому као узроку експлозије. Из њега се види да се са обновом порушених делова утврђења дуго није започињало и да је заповест о финансирању радова издата тек у августу 1565. године. Главни разлози за занемаривање београдске тврђаве свакако су били повољан мировни уговор с Хабзбуршким царством из 1562. године и велики издаци које је царска благајна имала за припреме похода на Малту 1565. Подаци о издвајању 290.000 акчи указују на обимне радове на тврђави, а начин њиховог прикупљања пружа нова сазнања о деловању Београдског незарета, финансијске институције која је надзирала царске приходе у Смедеревском, Крушевачком, Сремском и Зворничком санџаку.

Документ се чува у Архиву Председништва Владе Републике Турске у Истанбулу у архивској серији Малије дефтери (*Maliyeden Müdevver Defterleri*).² Ради се о регистру финансијске канцеларије под редним бројем 2775, у који су 1565/66. године уношени преписи свих заповести које је централна власт слала надзорницима царских прихода (рудници, солане, царине, хасови, порези) и управницима верских задужбина – вакуфа.³

Заповести су уписиване у регистре у целости, или у сажетом облику, као што је то случај с документом који наводимо. Приликом сажимања дешавало се да писар изостави део који је општепознат савременицима, или неки податак који му се чинио мање важан, што отежава анализу документа. Тако је, на пример, предрачун за радове на београдској тврђави у износу од 289.965 акчи за око 5.000 акчи мањи од суме која је била предвиђена да се за ту намену прикупи од дела закупа: осијечке скеле (120.000 акчи), београдске скеле (100.000), нишких пиринчаних поља (40.000), рудника Кучајна (29.985) и карловачког хаса (5.015). Да се не ради о грешци у обрачуну, већ о изостављеном делу документа сведочи извештај о пословању рудника Кучајна из 1565. године. Из њега се види да је због издвајања дела прихода за обнову

из кеса, поново га похрани у сандуке и запечати (*6 Numaralı Mühimme defteri (972 / 1564 – 1565)*, I-II <Özet – Transkripsiyon ve İndeks>, III <Tipki basım>, Ankara 1995, h. 1052).

² Başbakanlık Arşivi İstanbul, *Maliye defteri – Maliyeden müdevver defteri* [MAD] 2775: s 84.

³ Малије дефтер из 1565/66. године има 1.984 стране и неколико хиљада докумената, од којих се приближно трећина односи на области западног Балкана под османском влашћу.

локалног утврђења⁴ предвиђена сума смањена за 5.000 акчи (24.985),⁵ па је мањак накнадно надокнађен од дела закупа карловачког хаса (5.015). Разлика од 15 акчи вероватно је служила да би се укупна сума заокружила на 290.000 акчи.

У поменутом извештају се прецизира да је новац из Кучајне био намењен за поправку луке у београдској тврђави, што указује да од разарања нису биле поштеђене ни грађевине у Доњем граду.⁶

Обнова београдске тврђаве настављена је и наредних година. На повратку из Истанбула, Марко Антоније Пигафета посматрао је градњу Нарина 1567,⁷ а исте године делом прихода рудника Мајданпек у износу од 10.170 акчи плаћани су радови на џамији у Горњем граду.⁸ Градња куле у којој је био ускладиштен барут најдуже је трајала и она није завршена све до 1572. године, када је у Београду боравио Давид Унгнад.⁹

⁴ За обнову паланке Кучајна из прихода од закупа рудника издвојено је 15.000 акчи (С. Катић, *Турско утврђење Кучајна од оснивања 1552/53. до аустријског освајања 1718. године*, Историјски часопис, XLVIII (2001) 138-139.

⁵ *Vaşbakanlık Arşivi İstanbul, Bab-i defteri, Vaşmuhasebe kalemi (D.BŞM) 61, s 18.*

⁶ *Исто.*

⁷ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka*, Rad JAZU, C (1890) 134.

⁸ С. Катић, *Османски документи о руднику Мајданпек XVI-XVIII век*, Мајданпек 2009, 54-58.

⁹ Према Унгнаду та кула се налазила преко пута куле Небојша, у то време највеће куле на Горњем граду (Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka*, Rad JAZU, CXII (1892) 215). На основу тога М. Поповић је закључио да се радило о кули Југоисточног бедема Унутрашњег града (М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд 1982, 130).

ТРАНСКРИПЦИЈА

[1] Semendire sancağı beği Bayram Beğ'e hüküm yazıla ki:

Hâliyâ mektûb gönderüp Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Ömer [2] çavuş elinden mâh-i Zi'l-hiccenin on yedinci gününde vârid olan emr-i şerîfde [3] Belgrad kal'ası ahvâli nice olmuştır ta'mîrine mübâşeret olunduğı ve hilâfi i'lâm [4] olunmak fermân olunmuş.

Bu kulları Belgrad'a Bâb-i Sa'âdet'den işbu mâh-i Zi'l-hiccenin [5] sekizinci günü gelüp mezkûr kal'aya sâbıktan mübâşeret olunmayup ve levâzimâtdan cüzvî [6] ve kullî nesne ihzâr olunmayup sâbık Semendire beği olan Arslan Paşa kullarına [7] levâzimin ihzâr etmek için emr-i şerîf vârid olup feemmâ bu bendelerine Bâb-i Sa'âdet'de [8] mezkûr kal'a ta'mîrine müte'allik nesne ferman olunmayup sonra hükm-i şerîf dahı vârid olmamağın [9] mezkûr kal'anın ta'mîrine müte'allik umûra mübâşeret olunmayup sâ'ikadan harâb olduğı [10] üslûb üzere olup feemmâ ta'mîrine mübâşeret ehemmm olmağın vukû'ı üzere arz olundu [11] diyü bildirmişsin.

İmdi kal'a-i mezbûre için lâzım olan ikiyüz seksen dokuz bin dokuz yüz [12] altmış beş akçenin yüz yiğirmi bin akçesi Osek iskeleleri mukâta'ası kıstından âmil Mehmed bin [13] Alî tahvîlinden emîn olan kal'a-i Belgrad azeb ağası Pîrî ma'rifetile ve yüz bin akçesi Belgrad [14] iskelelerini mukâta'ası kıstından âmil Seydî Alî tahvîlinden Hâcî Sinân emîn ma'rifetile ve kırk bin [15] akçesi Niş çeltüğü enhâri âmili Sarı Mustafâ tahvîlinden ve yiğirmi dokuz bin dokuz yüz [16] seksen beş akçesi Kuçayna ma'deni kıstından şafar Haydar tahvîlinden sipâhî oğlanlarım cemâ'atından [17] emîn Behrâm ma'rifetile ve beş bin onbeş akçesi sene 970. Rebî'u'l-evveli gurrende Karlofça [18] hâsları kıstından Alî ve Mustafâ tahvîlinden ki cümle ikiyüz seksendokuz bin dokuz yüz altmış beş akçe [19] olur meblağ-i mezbûr mezbûr binâya sarf olunmak emrim olup buyurdum ki:

Hükm-i şerîfim vardukda [20] zikr olunan akçeleri zikr olunan mukâta'alar nâzırı olan za'im Mü'min'den taleb idüp alup [21] kal'a-i mezbûrenin ta'mîre ve termîm muhtâc olan yerlerin mübâşir olduğı üzere istihkâm üzere [22] yapıdırup itmâma erişdiresin ve vâkı' olan ihrâcâtı müfredâtla defter itdirüp tamâm oldukdan sonra [23] defteri mühürleyüp Kapum'a gönderesin amma harc husûsunda gereği gibi ihtimâm idüp cüzvî harcla [24] olmak mümkün iken harc-i 'ayn ve isrâf ve itlâf olunmalar itdirmeyesin şöyle bilasin diyü

Tahrîren fi 12. Muharrem sene 973.

ПРЕВОД

Бајрам-бегу, санџакбегу Смедерева, написана је заповест:

Сада си послао писмо да ти је чауш Омер, један од чауша Високе Порте, 17. дана месеца Зилхице (16.07.1565) донео часну заповест у којој је описано стање београдске тврђаве и [поново] наређено да се приступи њеној оправци пошто је извештено да се чини супротно.

Ти си поднео представку и обавестио следеће: „Овај ваш роб [Бајрам-бег] стигао је с *Врата Среће*¹⁰ у Београд 8. дана месеца Зилхице (07.07.1565). Поправка поменуте тврђаве до тада није почела, а од потребних ствари ништа није припремљено, иако је још Арслан-паши, бившем смедеревском бегу, наређено да набави неопходан материјал, због чега му је и послата часна заповест. Вашем покорном слуги [Бајрам-бегу], међутим, ништа није заповеђено у вези с поправком поменуте тврђаве док је био на *Вратима Среће*, а ни накнадно му није стигла часна заповест због чега се није ни почело с поправком. Но, како је сада најважније поправити оштећења, до којих је иначе дошло услед удара грома, умољава се [Порта] да поступи у складу с тим.“

Стога нека се од 289.965 акчи потребних за поменуту тврђаву 120.000 акчи узме од дела закупа Осијечке скеле која спада у тахвил¹¹ закупца Мехмеда сина Алија, а под надзором емина Пирија, азап-аге Београдске тврђаве; 100.000 акчи од дела закупа београдске скеле, која спада у тахвил закупца Сејди Алија, а под надзором емина Хаџи Синана; 40.000 акчи од нишких пиринчаних поља, која спадају у тахвил закупца Сари Мустафе; 29.985 акчи од дела прихода рудника Кучајне, који спада у тахвил шафара Хајдара,¹² а под надзором емина Бехрама, из џемата мојих спахијских синова и 5.015 акчи од дела карловачких хасова, који од првог дана Ребија првог 970. године (29. 10. 1562) спадају у тахвил Алија и Мустафе, што све укупно чини 289.965 акчи. Наредио сам да се наведени износ утроши за поменуту грађевину. Заповедио сам и да, када стигне моја часна заповест, затражиш и узмеш наведени новац од заима

¹⁰ Назив коришћен за султанов двор.

¹¹ Тахвил – период у коме корисник поседа има право да убира приходе.

¹² Хајдар је био купац рудника Кучајна од 1562. године, а у том периоду обављао је службу шафара кола, односно управника топионица у Раковој Бари (D.BŞM 61, 1-18).

Мумина, назира речених муката,¹³ да пошто си мубашир¹⁴ даш да се ојачају места на поменутој тврђави којима је неопходна поправка и обнова и да се постараш да се посао заврши.

Дај да се сачини детаљан дефтер остварених трошкова и када буде готов запечати га и пошаљи мојој Порти. И још се како треба побрини по питању трошкова, и колико је год у твојој моћи не дозволи да се новац расипа, разбацује и улудо троши.

Тако да знаш!

Написано 12. Мухарема 973. године (09. 08. 1565)

¹³ Заим Мумин, био је назир, најважнији службеник Београдског надзорништва царских прихода. Он се на тој дужности помиње у документима у периоду од 1561. до 1574. године (С. Катић, *Османски документи о руднику Мајданпек XVI-XVIII век*, Мајданпек 2009, 13-66, 95; D.BŞM 61; Başbakanlık Arşivi İstanbul, Kâmil Kereci Tasnifi, 718, 1-25; MAD 2775, s 84, s 384, s 1014, s 1189, s 1388, s 1485, s 1622, s 1736, s 1744, s 1833, s 1836; *5 Numeralı Mühimme defteri (973/1565-1566)*, I <Özet ve İndeks>, II <Тipkibasım>, Ankara 1994, h 1350, h 1694, h 1744, h 1763; *12 Numeralı Mühimme defteri (978 – 979 / 1570 – 1572)*, I-II <Özet – Transkripsiyon ve İndex>, III-IV <Тipkibasım>, Ankara 1996, h 182, h 669, h 1203; Başbakanlık Arşivi İstanbul, Mühimme defteri [MD] 16, s 208 h 400; MD 19, s 345 h 688; MD 25, s 107 h 1197). С обзиром на то да немамо податке о београдским назирима из педесетих година XVI века његово службовање могло је бити и знатно дуже.

¹⁴ Мубашир – султанов повереник задужен за временски ограничен задатак.

Srdan Katić

**RECONSTRUCTION OF THE BELGRADE FORTRESS
IN THE YEAR OF 1565**

(Summary)

The document refers to the financing of the Belgrade Fortress reconstruction in the year of 1565. Reconstruction was implemented due to heavy damage caused by gunpowder explosion in the Upper Town warehouse provoked by lightening. The works were financed by different incomes from the territory of the Belgrade *nezareti*, more precisely from Belgrade and Osijek ferry, rice fields of Niš, Kučajna mine and Karlovac imperial domains (*haslar*). The total amount was 290.000 *akçes*. The document preserved in the Prime Minister's Archives in Istanbul, in the series *Maliyeden Müdevver Defterleri* (no. 2775/84), is the summarized copy of the imperial decree issued on 9 August 1565.

Keywords: Ottoman Empire, XVI century, Belgrade, fortress, reconstruction.

سمنه چنان باکی بر لب بک با ندره های کثیر کثیره که با ما و ساکنه
هایش لایحه ما فیه آنچه از دست سبک کشته و لایحه لایحه
یا از لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
سایه کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید
و کایه نه لغت لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
چند کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید
مذکور کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
و بر بدین لایحه کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
عایه کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
سکا لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
فاصله لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
فکر لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید کوی کلید
باید لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
مذکور لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
۹۷۳

Татјана КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ДЕФТЕР ОВЧАРИНЕ И ТОРОВИНЕ КАДИЛУКА ПЕТРУШ ИЗ 1597/98. ГОДИНЕ*

Анстракт: У раду је представљен попис села с подручја кадилука Петруш у Крушевачком санџаку, која су се бавила узгојем ситне стоке. Дефтер потиче из 1597/98. године и сведочанство је о распрострањености оваца и коза на подручју источно од Велике Мораве, између Ћуприје и Сталаћа. Исти извор пружа могућност да се, барем у грубим цртама, одреди простор који је обухватао кадилук Петруш крајем XVI века.

Кључне речи: Османско царство, дефтер, овчарина (*âdet-i aĝnâm*), кадилук Петруш, санџак, Крушевац.

Опорезивање узгоја ситне стоке у нашим крајевима, регулисано обичајним правом, а потом кодификовано Душановим законом, падом под османску власт унето је и у султанске кануне. Подразумевало је више дажбина: порез на овце (овчарину), порез на стада (торовину), порез на испашу, зимску или летњу и награду за скупљаче овчарине. Целокупан приход од пореза на узгајање оваца најчешће је припадао султану, као што је то случај с овчарином кадилука Петруш, а изузетно је могао припасти спахији, санџак-бегу или вакуфу. Износ овчарине није био висок, варирао је од 2,5% до 3,3% вредности овце, и узиман је једном годишње. У другој половини XVI и кроз цео XVII век, законом прописана овчарина износила је једну акчу на свако грло, а торовина пет акчи на сваких 300 оваца.¹

Попис овчарине и торовине кадилука Петруш чува се у Архиву Председништва Владе Републике Турске у Истанбулу у архивској серији

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

¹ Опширније Н. Hadžibegić, *Porez na sitnu stoku i korištenje ispaša*, Prilozi za orijentalnu filologiju, VIII-IX (1960).

Mevkufat Kalemi Ganem Kitabeti no 25. У њему је висина пореза, односно број грла, утврђен одсеком, као што је то, у последњој деценији XVI века, била пракса на целој територији данашње Србије.² Уочљиво је да на овај начин разрезан број оваца и коза, не представља чисте стотине већ бројке 199, 299, 599 грла итд. Ово је чињено да би се избегао виши степен опорезивања.³

Укупно је регистровано 41 село, које се бавило овчарством. На релативно малом простору (вид. карту у прилогу) узгајан је приличан број оваца и коза; одсеком 23.860 грла.

Дефтер овчарине из 1597/98. године пружа нам могућност да стекнемо грубу слику простора који је обухватао кадилук Петруш. То је подручје источно од Велике Мораве, између Параћина и Сталаћа до изворишта Црног Тимока или планине Самањац. На југу граница је била јужна Морава, односно планина Буковик, пошто су села јужно од Буковика, Рујиште, Црни Као и Мозгово, припадала кадилуку Бован.⁴ На северу је граница ишла најмање до града Петруса, данас археолошког локалитета. Прецизније податке може да пружи само катастарски попис Крушевачког санџака, коме је кадилук припадао, јер дефтер овчарине региструје, отприлике, тек половину од укупног броја села ове области.⁵

² Нав. дело, 93

³ Пратећа дажбина уз овчарину била је надокнада за убираче пореза, која је износила чак 20 акчи на сваких 100 оваца. Убирачи су је подизали на шеријатском суду, по предаји целокупне своте пореза, и делили је међу собом тако што су половину своте узимала два писара, која су састављала дефтер, а половину скупљачи овчарине. Нав. дело 101, нап. 201.

⁴ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, II, Dizin ve Tırkıbasım, Ankara 2004, 94, 80, 91.

⁵ Године 1530. кадилук Петрус имао је 80 села и 19 мезри. Исто, 32.

[13]

ДЕФТЕР ОВЧАРИНЕ И ТОРОВИНЕ КАДИЛУКА ПЕТРУШ

Село Доње Видово ⁶	одсеком 599
село Шавац ⁷	одсеком 399
село Ветрен ⁸	одсеком 255
село Церово ⁹	одсеком 199
село Горње Видово ¹⁰	одсеком 299
село Ћићовац ¹¹	одсеком 599
село Ратај ¹²	одсеком 399
село Петруш ¹³	одсеком 399
село Крежбинац ¹⁴	одсеком 399
село Ковилова ¹⁵	одсеком 499
село Витошевце ¹⁶	одсеком 399
[14] село Лозна ¹⁷	одсеком 333
село Хлебина ¹⁸	одсеком 699
село Деловце ¹⁹	одсеком 999
село Батинце ²⁰	одсеком 399

⁶ Поред Вел. Мораве, јужно од Параћина.

⁷ На Вел. Морави, код Параћина.

⁸ Данас не постоји село овог имена. Постоје локалитети Церовски и Браљински Ветрен (Ветрење), између села Церово и Браљина, југозападно од Ражња.

⁹ На јуж. Морави, југозападно од Ражња.

¹⁰ Јужно од Параћина.

¹¹ Данас Ћићевац.

¹² Данашње Ратаре, јужно од Параћина.

¹³ Питање положаја средњовековног града Петруса се још увек не сматра решеним. Поред мишљења да је то данашњи археолошки локалитет Петрус, 11 км североисточно од Параћина, у народу познат и као Јеринин граг и град Орловића Павла, постоје и друга. Преглед досадашњих истраживања на ту тему вид. у Кнежевић Б., *Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице*, Зборник за ликовне уметности 16 (1980), 230-231.

¹⁴ Истоимено село југоисточно од Параћина.

¹⁵ Данас потес Ковиловица, западно од села Витошевац, поред Велике реке.

¹⁶ Витошевац, североисточно од Ћићевца.

¹⁷ Можда данашњи предео Лојзе између Витошевца и Подгорца, североисточно од Ражња.

¹⁸ Лебина, југоисточно од Параћина.

¹⁹ Непознато.

²⁰ Батинац, источно од Ћуприје.

село Грабовац ²¹	одсеком 999
село Подгорац ²²	одсеком 3142
село Пардик ²³	одсеком 299
село Смиловце ²⁴	одсеком 299
село Краћева ²⁵	одсеком 99
село Островац ²⁶	одсеком 199
село Плана ²⁷	одсеком 644
село Голубовац ²⁸	одсеком 199
[15] село Брница ²⁹	одсеком 299
село Кошена ³⁰	одсеком 399
село Лучина ³¹	одсеком 499
село Доња Илина ³²	одсеком 666
село Ловац ³³	одсеком 499
село Малекице ³⁴	одсеком 299
село Чепур ³⁵	одсеком 399
село Жабина ³⁶	одсеком 322
село Мириловце ³⁷	одсеком 2120
село Горња Мудница ³⁸	одсеком 1322

²¹ Данас Грабово, источно од Ћићевца.

²² Североисточно од Ћићевца.

²³ Источно од Ћићевца.

²⁴ Смиловац, североисточно од Ћићевца.

²⁵ Данас ишчезло насеље; налазило се негде у близини Крћеве (Крчева) реке, североисточно од Ћићевца..

²⁶ Неубицирано. Помиње се 1457. године у повељи деспота Лазара Бранковића. Кнежевић Б., нав. дело, 227.

²⁷ Југоисточно од Параћина, на планини Баба.

²⁸ Југоисточно од Параћина.

²⁹ Данас ишчезло насеље. Помиње се у повељи деспота Стефана Лазаревића из 1427. године. Кнежевић Б., нав. дело, 226, нап. 9.

³⁰ Непознато.

³¹ Између Ћићевца и Сталаћа.

³² Непознато, друго име било је Кочновица. *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, II, 82. Могуће да је, с обзиром на положај Г. Илина, било негде западно од Ћићевца.

³³ Данас потес источно од села Лучина, јужно од Ћићевца.

³⁴ Непознато.

³⁵ Чепуре, на Вел. Морави, јужно од Параћина.

³⁶ Или Жање, непознато.

³⁷ Мириловац, југоисточно од Параћина.

³⁸ Горња Мутница, источно од Параћина, на обронцима Кучајске планине.

Дефтер овчарине и торовине кадилука Петруш из 1597/98. године

село Доња Мудница ³⁹	одсеком 999
село Горња Илина ⁴⁰	одсеком 599
[16] место Параћин	одсеком 888
село Бресница ⁴¹	одсеком 199
село Стрмац ⁴²	одсеком 199
село Бобовац ⁴³	одсеком 199
село Данкова ⁴⁴	одсеком 599
село Буљан ⁴⁵	одсеком 599

³⁹ Доња Мутница, источно од Параћина, на северним обронцима Бабе.

⁴⁰ У другом турском попису забележено као Горња Илина другим именом Радешовац (*167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, II, 84). Данас Радошевац, село спојено с Ћићевцем.

⁴¹ Данас истоимени потес, на западним обронцима Бабе, поред потока Бресница, који извире код Планае и улива се у Грзу реку код Давидовца.

⁴² Непознато.

⁴³ Поповац, североисточно од Параћина.

⁴⁴ Данас потес Данково на западној страни Параћина.

⁴⁵ Буљане, североисточно од Параћина.

14

سورۃ الاحقاف

تجوید
۶۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۶۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۶۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۶۱۵۶

سورۃ الاحقاف

تجوید
۶۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۶۴۴

سورۃ الاحقاف

تجوید
۱۹۹

13

سورۃ الاحقاف

تجوید
۵۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۵۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۱۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۵۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۵۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۵۹۹

سورۃ الاحقاف

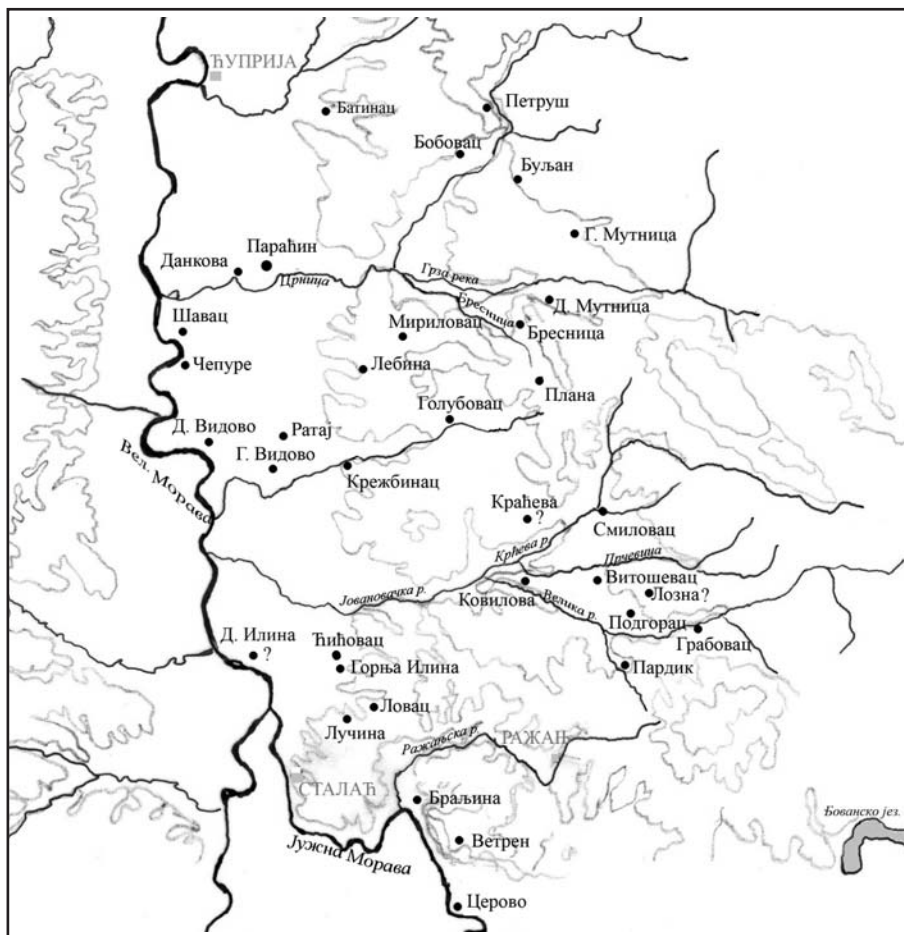
تجوید
۵۹۹

سورۃ الاحقاف

تجوید
۵۹۹

Page 16	Page 15
سورک	سورک
تدو حله ۸۸۸	تدو حله ۲۹۹
تدو حله ۱۹۹	تدو حله ۳۹۸
سورک	سورک
تدو حله ۱۹۹	تدو حله ۳۹۹
سورک	سورک
تدو حله ۱۹۹	تدو حله ۶۶۶
تدو حله ۵۹۹	تدو حله ۳۹۹
سورک	سورک
تدو حله ۵۹۹	تدو حله ۲۹۹
	سورک
	تدو حله ۳۹۹
	سورک
	تدو حله ۳۹۹
	تدو حله ۳۳۳
	سورک
	تدو حله ۲۲۰
	سورک
	تدو حله ۱۳۳۳
	تدو حله ۹۹۹
	سورک
	تدو حله ۵۹۹

Карта села у кадилуку Петруш опорезованих овчарином

Неубицирана насеља:

- Брњица
- Деловце
- Жабина (Жање)
- Кошена
- Малекице
- Островац
- Стрмац

Tatjana Katić

**SHEEP AND FLOCK TAX REGISTER
OF THE PETRUŠ KAZA
DATING FROM THE YEAR OF 1597/98**

(Summary)

Taxation on breeding sheep and goats in our regions, regulated by customary law, and afterwards codified by Dušan's Code, was also incorporated into Sultan's code of laws upon the fall under Turkish rule. Several taxes were comprised: tax on sheep, tax on flocks, tax on summer/winter pasture, as well as the prize for the sheep tax collectors. The overall amount of the sheep breeding tax income fell most frequently to the sultan himself, as was the case of the Petruš *kaza* sheep tax.

On the territory of the Petruš *kaza* which encompassed the space east of the Velika Morava River, between Ćuprija and Stalać, inhabitants of forty-one village were breeding sheep at the end of the XVII century. Goats and sheep breeders were paying one *akçe* per head of cattle to the Ottoman state, which represented from 2,5% to 3,3% of the sheep value. As for the tax on flocks, they were paying the amount of five *akçe* for each 300 sheep. The sheep tax register which we are about to present, confirms the fact that a substantial number of sheep and goats was being bred on a relatively small area; approximately 23.860 heads.

Keywords: Ottoman Empire, register, sheep tax (*âdet-i aĝnâm*), *kaza* of Petruš, *sancak*, Kruševac.

Владан ГАВРИЛОВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

ФРАГМЕНТИ ПРОМЕТНОГ ПРОТОКОЛА КОНТУМАЦА У ПАРАЋИНУ (1723, 1731. И 1733)

Анстракт: Параћин је у време Краљевине Србије, како се она звала у периоду аустријске управе над њом, био главни контумац између Аустрије и Турске. У овом раду су приказани фрагменти протокола из 1723, 1731. и 1733. године. Кроз њих можемо видети да је главни вид трговине између две царевине била стока, као и кафа, шећер, мед, маслиново уље. Трговину су обављали пре свих Срби, које аустријски чиновници погрешно називају Албанцима, као и Грци и Цинцари.

Кључне речи: Аустрија, Краљевина Србија (1717-1739), трговина стоком, Параћин (Varackin).

Према одредбама мировног уговора из 1718. између Аустрије и Турске, Србија северно од Ниша и Крушевца ушла је у састав Аустријске царевине са високим државноправним рангом као Краљевина Србија (Königreich Serbien). У њој је успостављена војно-коморска управа са немачким чиновништвом док су границу према Турској царевини чували гарнизони царске војске и србијанске милиције. Промет и трговина били су под надзором коморске власти која је на местима на којима се из једне прелазило у другу државу подизала контумаце као станице на којима су људи, стока и роба, због опасности преноса кужне епидемије, стављани у карантин, на краће или дуже време, да би после његовог истека били пропуштани у Краљевину Србију и даље, преко Срема, Славоније и Баната према Аустрији, Угарској и Влашкој.¹

¹ Langer Johan, *Serbien unter Kaiserlichen Regierung 1717-1739*, Wien 1889; Д. М. Павловић, *Аустријска владавина у северној Србији (од 1718 до 1739)*, Београд 1901; Душан Ј. Поповић, *Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира (1718-1739)*, Београд 1950; Славко Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан-Подунавље XVIII и XIX столећа*, Београд 1969; Рајко Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718-1739 : у Историја српског народа, IV/1*, Београд 1986.

Главни контумац према Турској налазио се на главном путу („царском друму“) у Параћину. То место постало је капија према Турској, на којој је евидентирано све што је легално прелазило или преношено амо и тамо, а ту је наплаћивана и царина која је, према Пожаревачком споразуму износила 3% од вредности робе. У контумацу су вођени протоколи о промету и царински дневници, који су упућивани вишим царинским органима на увид и ревизију. Они су, данас, извори првог реда за проучавање економске историје а корисни су и са етнографског становишта. Нажалост, ти протоколи и „рапулари“, биланси и вербални извештаји, недовољно су очувани пошто је растурен или нестао Архив аустријске администрације у Краљевини Србији 1717-1739. Тек понеки фрагмент може се наћи у Ратном или у Коморском архиву у Бечу, као што је случај са овим протоколима из 1723, 1731. и 1733. године, који су „залутали“ међу експедитна акта Дворског ратног савета.

Реч је заиста о фрагментима протокола (у временском распону од само по недељу дана) из којих се, ипак може закључити ко је, и са чим, прелазило и колике је количине робе или стоке преносио односно претоваривао из крајева под Турцима у крајеве под Аустријом. А прелазили су аустријски поданици који су се враћали из Цариграда и Ниша, турски курири и, наравно, трговци: Цинцари, Бугари, Турци, односно муслимани, Јермени, Срби, као и Арбанаси са стадима оваца, говеда и понешто коња.

Управник Контумаца, Н. А. Крибел све је уредно бележио, али је код навођења националности прелазника, првенствено оних који су претеривали стоку, све подвео под „Албанце“ и „Арнауते“, иако по њиховим именима недвосмислено треба закључити да је реч о *Турцима* (Осман, Ибрахим, Хасан), *Србима* (Вуксан, Павле, Јоца, Петар) и *Цинцарима* односно *Грцима* (Георгије, Дима, Тодор, Симеон).

Ти „Албанци“ прелазили су из Турске, у овом случају најчешће из Сјенице, са великим стадима оваца и мањом количином говеда и коња, а са подоста слугу (пастира) на зимовање (испашу) у равничарске области Србије. Тако је само за седам дана 1723. године (28. XI - 4. XII) од стране 21 „Албанца“ претерано 21.000 комада оваца и 467 говеда, на које су аустријским властима платили порез тзв „арбанашку десетину“.²

Што се пак тиче трговаца, означених као Грци (укључив Цинцаре и Србе) Турци и „Арнаути“, су преко контумаца у Параћину у Србију,

² Заправо на сваких сто оваца плаћало се по три форинте а од сваког вола или коња по седам крајцара на име тог пореза. (Д. Павловић, *нав. дело*, 141-142; Д. Ј. Поповић, *нав. дело*, 105).

односно у Аустријску царевину, извозили памук у товарима, маслиново уље, смокве, платно, абу, мешине (коже), лук, кафу и другу „различиту“ робу, на коју су плаћали уобичајену царину од 3% вредности.

Фрагменте наведених протокола објављујемо према њиховим оригиналима а са нашим интервенцијама у угластим заградама.

Они гласе :

Specification I

Deren in das alhiessige Contumaz zu Barackin von 28.Novemb[e]r bis Decemb[e]r 1723.angekom[m]enen Persohnen und Wahren, als :

Den 27.[Novem]ber

Nach geschlossenen Raport ein Bulger Dotor von Resloga hat 15 Tober Baumwoll.

Ein Bulger Bantzo hat 15 Tober Baumwoll.

Den 28.[Novem]ber

Drey Arnoten Georgi, Nicola et Dimo von Moscopoli haben 1 Knecht Nicola 3 Pferd.

Ein Albanas Sever von Seniza hat 2.700 Schaf, 150 St[ück] Rindvieh, 11 Pferd und 9 Knecht.

Ein Albanas Juco (?) hat 1.300 Schaf, 40 St[ück] Rindvieh, 10 Pferd und 8 Knecht.

Ein Albanas Ossman hat 800 Schaf, 37 St[ück] Rindvieh, 4 Pferd und 6 Knecht.

Ein Albanas Hascka hat 700 Schaf, 60 St[ück] Rindvieh, 3 Pferd, 4 Knecht.

Ein Albanas Ibrahim hat 1.000 Schaf, 3 Pferd, 6 Knecht.

Ein Albanas Ibrahim hat 1.000 Schaf, 4 Pferd, 6 Knecht.

Ein Albanas Ibrahim hat 600 Schaf, 4 Pferd, 4 Knecht.

Ein Albanas Hassan hat 1.000 Schaf, 20 St[ück] Rindvieh, 4 Pferd und 6 Knecht.

Ein Albanas Marasch hat 700 Schaf, 20 St[ück] Rindvieh, 4 Pferd und 6 Knecht.

Ein Albanas Ossman von Senitza hat 700 Schaf, 4 Pferd, 4 Knecht.

Ein Albanas Wuxan hat 800 Schaf, 3 Pferd, 5 Knecht.

Ein Albanas Lecka hat 600 Schaf, 3 Pferd, 4 Knecht.

Ein Albanas Baule [Pavle-V.G] hat 800 Schaf, 3 Pferd, 5 Knecht.

Ein Albanas Ossman hat 1.000 Schaf, 40 St[ück] Rindvieh, 4 Pferds, 5 Knecht.

Ein Albanas Ossman hat 800 Schaf, 30 St[ück] Rindvieh, 3 Pferd und 5 Knecht.

Ein Albanas Joca hat 800 Schaf, 5 Pferd, 5 Knecht.

Ein Albanas Joca hat 400 Schaf, 20 St[ück] Rindvieh, 3 Pferd und 5 Knecht.

Ein Albanas Marasch hat 1.600 Schaf, 10 Pferd und 10 Knecht.

Ein Albanas Hali hat 2.000 Schaf, 10 Pferd und 12 Knecht.

Den 29.[Novem]ber

Ein Grich Luka von Sovia hat ½ Tober Leinwath und 1 Pferd.

Ein Grich Georgi hat 10 Tober Baumwoll, 1 Knecht Constantin, 1 Pferd.

Ein Arnot Simon von Moscopoli hat 10 Tober Zweben, 1 Pferd.

Ein Arnot Peter hat 10 Tober Aba, 1 Knecht Peter, 1 Pferd.

Den 30.[Novem]ber

Ist nichts ko[m]men.

Den 1.[Decem]ber

Ein Türck Memet von Nissa hat 45 Tober Zweben und ½ Tober Caffé.

Den 2.[Decem]ber

Ist nichts kom[m]en.

Den 3.[Decem]ber

Ein Grich Jani aus Macedonia hat 2 Tober Schajack, 3 Tober Alerhandwahr, 1 Knecht Nico und 2 Pferd.

Ein Grich Manuel hat 1 Pferd.

Den 4.[Decem]ber

Ist nichts kom[m]en.

Summa : 151 Persohnen, 119 Tober Wahren, 112 Pferd, dann 21.100 St[ück] Schaf und 467 St[ück] Rindvieh.

Barackin d[en] 4.[Decem]ber

1723.

Nicolaus And.Krübel, m.p.

K[ays.] Contumazm[eister]

(KA; HKR; Acta Expedit.1723-December-133, fol.5-6)

Specification II

Deren in d[as] allhiesige Contumaz zu Barakin von 8ten bis 14ten [Decem]bris 1731. angekommenen Personen und Wahren

als:

Den 7ten [Decem]bris nachgeschlossenen Raport Ein corrupter Mensch aus Tirol Michael von Ostra.

Den 8ten, 9ten, 10ten, 11ten [Decem]bris ist nichts komen.

Den 12ten [Decem]bris ein Arnot Tanas Todor von Moscopoli mit 10 Tob[er] Baumöhl, 2 Tob[er] Oliven, einen Jung Georg Todor, 1 Pferd.

Ein Janizar Bassa von Constantinopel mit einer Stafeta.

Ein Bedienter von Kay. H[errn] Residenten Vlach Sigmundt von Constantinopel.

Ein Slav Johanes Toman von Constantinopel.

Den 13ten [Decem]bris von der Arnot Janco von Moscopoli 10 Tober Baumöhl.

Vor den Arnot Tanas Todor von Moscopoli 3 Tob[er] Baumöhl.

Vor den Arnot Niccolas von Moscopoli 3 ½ Tob[er] Baumöhl.

Den 14ten [Decem]bris ist nichts komen.

Summa : & Personen, 28 ½ Tob[er] Wahren, 1 Pferd.

Barakin, den 14ten [Decem]bris
1731.

Johan And.Gutat, m.p.
Kay.Contumazm[eister]

(KA; HKR; Acta Expedit.1731-December-444, fol.6)

Rapport III

Deren von 8.bis 14ten Aug[ust] [1]733.in das Barakiner Contumaz eingelangten Persohnen, Pferd und Tovar Waaren.

	Persohnen	Pferdt	Tovar waaren
Den 7 Nach eingesänten Rapport komen von Nissa drey teütsche Glaser nahmens Andreas Genner, Franz Conrad und Franz Fegenbadt.	3	-	-
Den 8. Ein Armeiner von Nissa nahm[ens] Murat	1	-	-
Den 9. Vor den Ahmot Bassa von Nissa 2 ½ Tov[ar] Meshing, 4 Tov[ar] Towakh und ½ Tov[ar] Caffè.	-	-	7
Vor den Griechen Costa aus Maced[onien] Von Costoria, welche auf Ordre bis 15 Tag auser den Lazareth und in die Contumaz nicht herein passiren wird. Schaiak oder wiesses Tuch und Allerhandt von Leinwath fabricirten Waar[en] Tov[ar] 30.	-	-	-
Den 10. Franz Wenzel und Görg Ruschky Glaser so von Nissa anhero kom[m]en.	2	-	-
In der Nacht umb 9 Uhr eine Staffeta von Constantinopel nebst einer Courier nahmens Johanes Romero und einen auf Expedition wortenten Janitscharen Musta Bassa.	2	-	-
Den 11. 12. Nichts	-	-	-
Den 13. Vor den Griechen Jani Kiran aus Macedonien auser den Lazareth ligende Abba Tovar 26.	-	-	-
Vor den Griechen Kiru deto 6. Mitre, ein Griech aus Macedonien von Dorian. Vor den Jani Kiran Cordaban.	1	1	-
Den 14. Bey geschlossenen Rapport nichts	-	-	-
Summa:	9	1	9

Und auser den Lazareth ligend[en] verbottenen Waaren 62 Tovar.

Paul Zimmerman
Kay.Contumaz Meister

(KA; HKR, Acta Expedit.1733-September-323, fol.5)

Rapport IV

Deren von bis 21 Aug[ust] [1]733 in d[as] Barakiner Contumaz eingelangten Persohnen, Pferd und Tovar Waaren.

	Persohnen	Pferdt	Tovar waaren
Den 14 Nach eingesänten Rapport ein bey denen Türcken geweste Slav nahm[ens] Mihailo Ferni ein Venezianer.	1	-	-
Den 15. Hans Cristoph ein Teütscher Glaser kombt von Adrianopel.	1	-	-
Malachis Gregor ein Armenir von Sophia mit Satgian.	1	1	2½
Georg ein Griech aus Macedon[ien] von Cust an nebst einen Jung und 1 Tov[ar] weissen Scheiackh, 1 Tov[ar] allerhandt Waaren.	2	-	2
Thimo et Gorgo, Buben aus Maced[onien] von Costo.	2	-	-
Den 16. Ein Griech Lasaro aus Maced[onien].	1	-	-
Den 17. Vor den Arnouten Janko aus Maced[onien] Von Elbasan Baumöell.	-	-	35
Vor den Nicola deto	-	-	25
Ein türkische Courier nahm[ens] Antono mit Staffeta umb 10 Uhr in den Nacht.	1	-	-
Den 18. 19. 20. et 21. Nichts.	-	-	-
Summa:	9	1	64½

Paul Zim[m]erman
Kay.Contumaz Meister

(KA; HKR; Acta Expedit.1733-September-323, fol.4)

Vladan Gavrilović

**FRAGMENTS OF THE BUSY KONTUMAC PROTOCOL
OF PARAĆIN (IN THE YEARS OF 1723, 1731 AND 1733)**

(Summary)

In this work, the author exposed some principal information on trade and traffic across Serbia, in the area lying between Turkey and Austria at the time when Serbia made part of the Austrian Empire (1717-1739). He particularly presented data contained in the principal Kontumac protocol of Paraćin, which have been only segmentary preserved in the Vienna War Archives. These information might significantly lead to conclusions concerning the amount of traffic, the types and quantities of goods and cattle that were transferred, i.e. expelled from Turkey to Austria, as well as the ethnic affiliation of their owners.

Keywords: Austria, Kingdom of Serbia (1717-1739), cattle trade, Paraćin (Barackin).

Јелена ИЛИЋ
Невен ИСАИЛОВИЋ
Историјски институт
Београд

ДВА НАДГРОБНА НАТПИСА ИЗ ГРАБОВИЦЕ НА РУДНИКУ ИЗ 1739. ГОДИНЕ*

Анстракт: Два надгробна натписа сведоче о присуству породице Радичевић из рода Кошана у селу Грабовици на обронцима Рудника 30-тих година XVIII века. Анализирани епиграфски остаци значајна су допуна малобројним изворима и скромним знањима о становништву централне Србије у овом периоду.

Кључне речи: Грабовица, Рудник, гробље, надгробни споменици, натписи, Кошани, XVIII век.

Село Грабовица налази се у Шумадији, на обронцима планине Рудник, а простире се источно и североисточно од Горњег Милановца, на узвисини изнад данашњег магистралног пута М-22 (Ибарске магистрале) и регионалног пута Горњи Милановац – Крагујевац.

Грабовица има само једно гробље, смештено у централном делу сеоског атара, испод шуме Бучје и изнад потеса Јојовац, 4,5 km источно од Горњег Милановца. Стари део гробља налази се на једном брегу и његовим падинама и пружа се у правцу север–југ. Његово првобитно језгро, на врху и средишту брега, било је до недавне акције уређивања потпуно запуштено и зарасло у жбуње и папрат. На том простору постављен је тек мањи број савремених споменика, док већину чине старији, из XIX и прве половине XX века.

* Рад настао као резултат истраживања на пројектима Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027) и *Србија и медитерански свет у позном средњем веку* (Ев. бр. 147026А).

Током досадашњих истраживања, на централном делу грабовичког гробља пронађено је пет надгробних споменика из XVIII века, а њихов положај чини основаном претпоставку да су уједно и најстарији. Ови споменици лако се уочавају јер су, за разлику од већине, израђени од жућкастог пешчара у облику масивних крстова орнаментисаних позадина, а предњом страном окренути према западу. Судаћи према начину обраде камена и украсним елементима, нема сумње да је гробне споменике израдио искусни клесар, односно мајсторска радионица.

Само два надгробна споменика из ове групе очувана су у добром стању и са готово у целости читљивим натписима о којима ће овде бити речи. Ова два белега налазе се на врху гробљанског брега, на међусобној удаљености од 2,25 m. Натписи су прецизно датовани у 1739. годину, а судаћи према њиховом садржају гробови су припадали члановима исте породице. Слова на споменицима су идентична и нема сумње да их је уклесала иста рука. Једини, али непрецизни податак о постојању ових споменика дао је М. С. Филиповић, наводећи предање о гробу из 1739. године у селу Грабовици, који лично није видео.¹

1. Надгробни споменик Драгића Радичевића († 3. маја 1739)

Висине је 74 cm, а ширине 44 cm. Текст натписа урезан је са три стране крста. Натпис почиње на предњој страни и броји 13 сасвим читљивих редова, затим је пренет на десну (бочну) страну крста која је, међутим, оштећена у тој мери да се слова, број редова и садржај не могу поуздано реконструисати. Текст се наставља и на левој (бочној) страни камена где је уклесано још 12 редова који представљају завршни део натписа, заправо сведочанство о ожалошћеним члановима породице – сестрама и братучедима. На задњој страни кракова крста уклесане су три нише, у централном делу у кругу је уписан крст, а на осовини стилизовани обрнути троуглови. Споменик је данас делимично покривен лишјајевима, као и један део натписа (слика 1).

Текст натписа: Маиа 3, Радичевић Драгић, Кошанин, престаџи се, 1739, иза (њ)ега не оста мушке главе но му даде се с(п/т)[...]сни(ц?) з[а] д[у]шу писа, свому брату тому, с[ес]тре удараю и братучеди Нешко и Вилоти[ј]е.

¹ М. С. Филиповић, *Таково. Насеља и порекло становништва*, књ. 37, у: Српски етнографски зборник, књ. 75 (1960), 244.

До данас је на територији централне Србије регистрован и стручно анализиран сразмерно мало надгробних споменика из XVIII века, а тај број је и мањи ако се из ове групе изузму они сачувани уз цркве. У широј околини Грабовице, описани су само споменици у грузанској области – три надгробна споменика из села Бечевице (1730, 1759. и 1774) и један из манастира Драче (1762), као и један споменик из села Теочина (1711) у таковској области.³

*

Насељеност Грабовице у овом периоду не доводи се у питање, али није на одмет оскудне податке о њеном становништву допунити епиграфским изворима из 30-их година XVIII века. У малобројним османским или српским изворима за период који је претходио аустријској управи у Краљевини Србији (1718-1739), није забележен поуздан помен овог села.⁴ Комисија за разграничење је 1718. године Грабовицу убележила као ненасељено место Рудничког дистрикта.⁵ Поновно насељавање, по свему судећи, догодило се већ у наредним годинама.

У опису распореда насеља народне милиције (тзв. хајдучких) у Краљевини Србији из 1728. године, наведено је да комисија планира да, због положаја у залеђу, Грабовицу изузме из групе места у саставу Цветковске компаније. Напоменуто је да је била „најбоље село“ ове

³ Ур. Ђ. Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији II* (Централна Србија). Београд 1956, 253-256; Н. Дудић, *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд 1995, 42, 49, 226, 390-391; Исти, *Живот у трајању у насељима упокојених Србије*, у: Српско село. Могућности и даљи правци истраживања, Београд 2003, 142-143. По облику слова и језику, најсличнији грабовичким је натпис из Бечевице из 1759. године, уклесан на мермерној плочи неправилног правоугаоног облика украшеној стилизованом главом, што овај споменик, за разлику од грабовичких, сврстава у тзв. студенички тип. Међутим, и поред сличности слова, на поменутих споменицима рудничког и грузанског краја, једино су надгробни натписи браће Радичевић из Грабовице у целости исписани народним језиком, уз употребу искључиво арапских цифара.

⁴ Пр. Ахмед С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI века*, 1-3, Чачак – Краљево – Т. Ужице 1984-1985; О. Зиројевић, *Попис цизије Рудничке области из 1639. године*, у: Патријарх Арсеније III Чарнојевић и Велика сеоба Срба 1690. године, Београд 1997, 35-49.

⁵ Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХСVI (1948), 25. На пропратној Епшелвицовој карти Грабовица такође није убележена.

компаније, те да су граничари оштећени губитком њених земљишта.⁶ После реорганизације крајишта 1729, низ насеља у унутрашњости је задржао хајдучки статус уз обавезу да штити путеве, нарочито на прилазу Београду, Шапцу, Смедереву и Руднику.⁷ Међу њима се највероватније нашла и Грабовица, чиме се може објаснити податак да је наведена као једно од три места са хајдучким статусом на територији Рудничког дистрикта јануара 1737. године.⁸ О њеном повлашћеном положају посредно сведочи и то што се у поименичном попису домаћина овог дистрикта под влашћу Дворске коморе из 1732. и 1733. године, она не помиње.⁹ Извесне недоумице око правног положаја Грабовице, ипак, буди попис од маја 1738. у коме је евидентирана у групи коморских насеља Рудничког дистрикта.¹⁰ Независно од питања статуса Грабовице, о њеној насељености недвосмислено сведоче црквени извори. Приликом канонске визитације Ваљевске епархије 1735. године у њој је забележено 15 домаћинстава, а заједно са Дреновом, Жарковцем (потес Бруснице) и Бранетићима, чинила је Таковску парохију за коју је био задужен поп Војин Радуловић.¹¹ Коначно, надгробни споменици из 1739. доказ су томе да крајеви које су аустријске власти напустиле већ у току 1738. године, ни у време потпадања под османску власт нису опустели.

У време аустријске управе Грабовицу је окруживало подручје о чијој насељености нема података (данашња суседна села Неваде, Врбаве, Јабланица, Луњевица, као и оближња Мајдан, Сврачковци, Клатичево,

⁶ Цитирани опис се односи на расположиво земљиште у насељу. С. Пецињачки, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку VII (1976), 170, 179.

⁷ J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-1739*, Mittheilungen des k.k. Kriegs-archivs, Band III, Wien 1889, 220-221.

⁸ J. Langer, н.д, 245.

⁹ С. Пецињачки, *Различити подаци из 1732-1733. године о коморским насељима Рудничког дистрикта*, Зборник радова Народног музеја у Чачку VI (1975), 31-84.

¹⁰ J. Langer, н.д, 246. Попис коморских села појединих дистриката од маја 1738. године који је посредно сачуван код Лангера, сумњиве је тачности, нарочито ако се има у виду да је настао у време када се аустријска власт повлачила из Србије. Непрецизне наводе овог пописа, преузео је и Душан Поповић (Д. Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718-1739)*, Београд 1950, 71).

¹¹ Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*, Споменик СКА XLII (1905), 170, 195, 196. Дренова и Таково воде се као насељена места и 1718. године према Најперговом попису, у коме се, међутим, Жарковац и Бранетићи не спомињу (Д. Пантелић, н.д, 25).

Семедраж и Прислоница). Слаба насељеност околине била је разлог због чега је, упркос релативној удаљености, Грабовица прикључена парохији Такова. У правцу према Западној Морави, настањена су била тек хајдучка места Чачанске компаније (Остра, Мојсиње, Љубић, Трбушани и Чачак).¹² На прилике у Грабовици утицао је повољан стратешки положај на узви- сини изнад путева – својом западном страном окренута је ка пространој котлини (данас Горњи Милановац), а северном ка рудничким брдима и рудницима, од којих је дели пут уз речицу Глоговац који води ка грузанској области и Крагујевцу.

Анализирани надгробни споменици припадали су првој генерацији новог становништва, по свему судећи угледним појединцима. Имена поменута у овим натписима не могу се пронаћи ни у једном од расположивих извора из периода аустријске управе у Србији, стога што, за разлику од коморских, хајдучка насеља нису била обухваћена пореским пописима које су спроводиле власти. Међутим, име рода које је забележено на оба споменика – Кошани, говори нешто више о пореклу сахрањених. Према антропогеографским истраживањима, низ породица у селима рудничког, грузанског, драгачевског и ибарског краја сматра да припада роду Кошана. Иако се предања о њиховом пореклу не слажу у потпуности, већина ових породица старином се везује за Црну Гору, тј. Брда и област Мораче. Оно што може сведочити о њиховом заједничком пореклу је податак да славе Петковдан.¹³ Породична традиција не може се поуздано испратити, али је чињеница да се припадници овог рода у Грабовици спорадично проналазе и у изворима из XIX века. Тако је у

¹² Д. Руварац, н.д, 201-203; Д. Пантелић, н.д, 25-26; С. Пецињачки, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, 179-180; Исти, *Распоред домаће милиције аустријске Краљевине Србије у 1725. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку VIII (1977), 47-49.

¹³ М. Драгић, *Груза, Насеља српских земаља – расправе и грађа*, књ. 10, у: Српски етнографски зборник 21 (1921), 214-215, 274-275, 286-289, 292-293; М. Лутовац, *Ибарски Колашин – Антропогеографска испитивања, Насеља и порекло становништва*, књ. 34, у: Српски етнографски зборник, књ. 67 (1954) 104-105, 108-112, 118, 129, 145-146, 149, 152; М. С. Филиповић, н.д, 233-234, 244; П. Рајковић, *Кошани (порекло и старина)*, Зборник радова Народног музеја у Чачку III (1972), 145-158. О јачини миграционе струје из правца Црне Горе, тј. Брда, сведоче и поменути надгробни споменици из Бечевице из 1759. и 1774. године. Натпис из 1759. године уклесан је у плочу Јока Милошевића, „подретлом Братоножића“, а на натпису из 1774. уклесано је „Пантелија Јоковић Братоножић“ (Ђ. Бошковић, н.д, 254-255).

попису из 1825. године убележено домаћинство Илије Кошанина,¹⁴ док се у документу из 1856. наводи да је Дмитар Кошанин био један од ратара са најмање засејаних усева у Рудничком округу.¹⁵ У Грабовици се Кошанима данас сматрају породице Илића и Туловића, чија се презимена у тим облицима у пописима помињу тек у другој половини XIX века.¹⁶

¹⁴ Р. Ж. Маџаревић, *Рудничка нахија у тештерима чибучким 1825. године*, Изворник – грађа међуопштинског историјског архива у Чачку 9 (1992), 22.

¹⁵ Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, Чачак 1968, 618.

¹⁶ М. С. Филиповић, н.д, 244; П. Рајковић, н.д, 152; Р. Љушић – А. Самарџић, *Рудничка нахија 1816-1839. Документа књажевске канцеларије*, Горњи Милановац 1995, 177-180; пр. А. Столић, *Државни попис 1862/63. године. Општина Горњи Милановац*, Горњи Милановац 1997, 45-52. Очито су Кошани своје родовско презиме заменили патронимом. Стога је основано претпоставити да је Илија Петровић, поменут у дефтеру из 1832. године, исти онај Илија Кошанин из 1825, а да су његови синови Илићи забележени у попису из 1862/63.

Jelena Ilić – Neven Isailović

**TWO GRAVESTONE INSCRIPTIONS
FROM GRABOVICA ON RUDNIK FROM 1739**

(Summary)

This paper brings information about a few gravestones from the first half of the XVIII century, which still exist in the village graveyard in Grabovica on the southern slopes of Rudnik mountain. All the gravestones are made of yellowish sandstone in the form of cross and are situated in the central part of the graveyard with their frontal side facing west. Only two of these headstones have almost entirely preserved inscriptions, by which a precise conclusion about the time and circumstances of their construction can be established. Both epitaphs are dated in the early may of 1739 and they belong to members of the same family: the Radičević brothers – Dragić and Dragutin – from the Košani clan. Except the names of deceased and the dates of their death, inscriptions include the notion of their closest relatives who erected the headstones. Some of the characteristics of these epitaphs are popular language, the use of arabic ciphers and abundance of content. Although the fact that Grabovica was inhabited in the 1730's is confirmed by the other documentary sources from the period of Austrian rule in Serbia, the analysed epigraphical sources offer some new particularities about the population of this village. There are not many preserved gravestones from the XVIII century in Central Serbia, especially those with complete inscriptions, and, therefore, this contribution represents a valuable supplement to the existing corpora of archaeological and epigraphical findings in the region.

Keywords: Grabovica, Rudnik, graveyard, gravestones, inscriptions, the Košani, XVIII century.

ПРИЛОГ

Слика 1: Надгробни споменик Драгића Радичевића
(предња страна, десна страна, лева страна, задња страна)

Слика 2: Надгробни споменик Драгутина Радичевића
(предња и задња страна)

Слика 3: Неидентификовани надгробни споменик бр. 1
(предња и задња страна)

Слика 4: Неидентификовани надгробни споменик бр. 2
(предња и задња страна)

Слика 5: Неидентификован надгробни споменик бр. 3
(предња и задња страна)

Слика 6: Поглед на надгробне споменике из XVIII века
са врха гробљанског брега

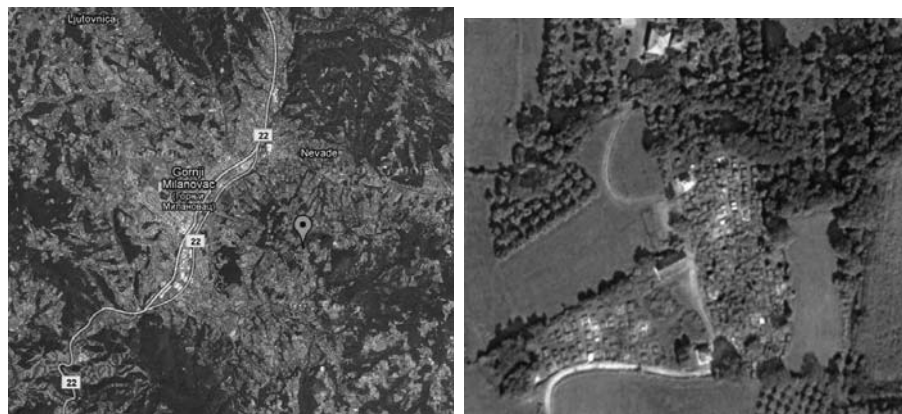
Слика 7: Поглед на надгробне споменике из XVIII века
са подножја гробљанског брега

Слика 8: Грабовичко гробље, поглед са запада

Слика 9: Грабовица и грабовичко гробље
(СГШ 44° 1' 31'', ИГД 22° 30' 44'')

Петар В. КРЕСТИЋ
Историјски институт
Београд

О УБИСТВУ КНЕЗА МИХАИЛА ОБРЕНОВИЋА*

Анстракт: У раду су представљена до сада непозната писма Шарла Бетана, секретара за француски језик кнеза Михаила, упућена оцу, Ели Ами Бетану. У њима су детаљно описани детаљи убиства кнеза Михаила Обреновића у Топчидеру, мере које је предузела српска влада на сузбијању преврата у земљи, као и довођење малолетног Милана Обреновића на кнежевски престо у Србији.

Кључне речи: кнез Михаило Обреновић, Шарл (Карло) Бетан, кнежево убиство, Кнежевина Србија, кнез Александар Карађорђевић, браћа Радовановић.

Швајцарац, Женевљанин Шарл (Карло) Бетан¹ (1836-1908) је од 1867. до 1883. живео у Београду, најпре као секретар за француски језик кнеза Михаила, а после његове погибије као секретар кнеза Милана и секретар за француски језик у Министарству спољних послова. Током своје службе у Кнежевини Србији често је одржавао преписку са својим оцем, Ели Ами Бетаном, некадашњим Каподистријиним секретаром, потом професором у Женеви, и редовно га обавештавао о свим значајним догађајима у Србији, или у вези са њом. То је чинио како из Београда, тако и са путовања по земљи и иностранству, на која је одлазио као део пратње кнеза Михаила, као што је, на пример, био његов боравак са српском делегацијом у Цариграду, у периоду од 18. марта до 4. априла

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

¹ Charles Bétant.

1867. године, а у вези са предајом градова и одласком Турака из Србије, о чему смо већ писали².

Образован и интелегентан, проницљив посматрач, склон појединостима, Бетан пружа бројне и занимљиве описе збивања чији је сведок био, као и анализе личности са којима се сусретао. Његова писма су тим драгоценија што је, као странац, био је у прилици да ствари посматра рационално, иако се код њега могу јасно сагледати нескривене симпатије према кнезу Михаилу Обреновићу.

Убиство кнеза Михаила, које се одиграло 29. маја 1868. године³, дубоко је потресло Шарла Бетана. Одмах по том догађају започео је да оцу пише серију писама, која подробно описују ову велику трагедију. Писма прате збивања у Кнежевини Србији готово из сата у сат, и пружају веома упечатљиву слику стања у земљи која је на ивици хаоса, као и опис атмосфере и већинског расположења народа. Како је имао одличне везе и на Двору и међу дипломатским круговима, његова писма су аутентична и јасно дочаравају како унутрашњополитичке прилике, тако и спољно-политичке околности Србије.

Да би спречио ширење различитих вести, махом бројних дезинформација или полуинформација о догађањима у Кнежевини Србији, које су колале у иностраној јавности и шириле се по страниој штампи, Шарл Бетан је, устајући у одбрану српских интереса, често реаговао на злурадо писање страних извештача. Тако је 20. јуна 1868. упутио писмо уреднику „Journal de Genève“, које је недељу дана касније (27. јуна 1868), без измена, под насловом *Србија*, и објављено у истоименом листу.

Преводи Бетанових писама чувају се у Архиву Српске академије наука и уметности⁴, под бројем 15.017/2. Превео их је Власта Петковић⁵. Како је превод настао пре 1942. године, а пун је словних, језичких и

² Петар В. Крестић, *Пут у Цариград у свити кнеза Михаила*, Зборник Матице српске за историју, 79-80 (2009), 158-173.

³ Више о томе, види: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића I*, 1934², поглавље „Суђење Михајловим убицама“; И. Ђукановић, *Убиство кнеза Михајла и догађаји о којима се није смело говорити I-II*, Београд 1935.

⁴ Није познато на који начин је Властимир Петковић дошао до оригинала Бетанових писама, као ни где се она данас чувају.

⁵ *Др Властимир (Власта) Петковић* (1901-1943), адвокат. Завршио је студије права и докторирао на Сорбони. Био је члан Ротари клуба у Београду. До почетка Другог светског рата није се политички ангажовао. После немачке окупације радио је илегално у Београду. Био је један од утемељивача политичког одбора Равнгорског покрета у Београду, председник Београдског политичког одбора, а потом члан Централног националног комитета Краљевине Југославије и члан

граматичких грешака, били смо принуђени да вршимо бројне и разноврсне интервенције да би га приближили савременом читаоцу. Поред тога, морали смо да обавимо и уједначавање писања како страних, тако и српских речи и израза, пошто је преводилац показао изразиту недоследност у њиховом писању. У тексту где су угласте заграде са три тачке изостављени су делови који су неразумљиви или бесмислени.

* * *

Београд, 11. јуна 1868.

Драги оче,

Ти си свакако сазнао преко телеграфа о јучерашњем жалосном догађају.

Док је кнез Михаило био са породицом у уобичајеној шетњи у Топчидеру, четири или пет бедника напали су и масакрирали њега, и гђу Анку Константиновић⁶. Било је око шест сати увече. Кнез је ишао, а с његове десне стране била је гђа Константиновић и њена кћи Катарина⁷. Ишли су ка клупи до које обично иду у својим шетњама. Гђа Томанија Обреновић⁸, кнежева тетка⁹ и мајка гђе Константиновић, пратила их је на извесном одстојању дајући руку једном официру ордонансу, капетану Светозару Гарашанину¹⁰; пратио их је један момак (Мита). Били [су] још једно стотину корачаји далеко од клупе када су опазили три човека, који су им ишли у сусрет. Како је тај део шуме обично био пуст, кнез је, како изгледа, оклевао један тренутак, затим савлађујући своју сумњу наставио

Извршног одбора. Радио је на организацији Југословенске равногорске омладине (ЈУРАО) у Београду, Обреновцу, Младеновцу и Шапцу. Немци су га 1942. ухапсили и спровели у логор на Бањици. Стрељан је у Јајинцима.

⁶ Анка Константиновић (1821-1868), кћи Томаније и Јеврема Обреновића.

⁷ Катарина Константиновић (1849-1910), кћи Анке и Александра Константиновића, супруга Миливоја Петровића Блазнавца и Милоша Богићевића.

⁸ Томанија Обреновић, рођена Богићевић (1796-1881), удовица Јеврема Обреновића, мајка Анке Константиновић, баба кнеза Милана Обреновића.

⁹ Томанија је била стрина кнеза Михаила.

¹⁰ Светозар Гарашанин (1840-1886), потпуковник, ађутант кнеза Михаила, народни посланик, старији син Илије Гарашанина.

је даље. Убице су се поређале поред стазе која није шира од пет стопа и поздравили су. Али тек што је кнез подигао руку до своје капе да би им отпоздравио, они су извукли револвере испод свог одела. Кнез је пао погођен са четири или пет метака (три у главу, један у врат, један у леђа). Гђа Константиновић добила је два метка, један у груди, други близу ока. Госпођица Катарина почела је да бежи, али су је достигла три метка у леђа. Капетан Светозар Гарашанин, старији син мог бившег министра¹¹, и момак добили су сваки по метак у руку. Пита се зашто је Гарашанин пао на земљу иако није био тешко рањен. Уосталом, он је од оружја имао само своју сабљу, која није ни могла бити од неке велике користи, утолико више што је, када је покушао да је извади из корица, био 25 до 30 корачаји позади кнеза и када је кнез већ лежао на земљи тешко рањен.

Када је кнез пао, ти разбојници довршили су га јатаганима¹². Њему је лице потпуно унакажено. Три ударца јатагана отворили су му чело. Три друга ударца посекали су му лице и нос је остао само на ивици коже. На рукама има близу лакта јаке засеке, због чега се претпоставља да кнез није одједном убијен и да је покушао руком да се брани од удараца јатагана. Када се дошло на место, госпођа Константиновић је још дисала, али тренутак после тога престала је да живи. Њена рањена кћи била је пренета код своје стара мајке гђе Томаније, која је једина остала неповређена.

Ја сам био у својој башти и заливао сам цвеће када су дошли да ме зову. На брзину морао сам да дођем у Министарство где је образована влада. То је привремено намесништво састављено од председника Сената, председника Касаације и министра правде. На челу је г. Мариновић¹³, у својству председника Сената. У тренутку када сам стигао у Министарство, још није био познат ниједан детаљ. Свуда је владала велика запрепашћеност. Људи су плакали на улицама, којима сам прошао идући у Министарство. Није се знало чему да се припише то убиство. Да ли је то била посебна освета, или дело какве антидинастичке завере? Нико није смео да се изјасни и још ни сада није све начисто. Трупце су провеле ноћ под оружјем. Једна чета жандарма бивакује у дворишту Министарства.

Шест је сати изјутра и ми још нисмо могли да напустимо канцеларију. Влада ред и свакако ће се успети да се одржи до састанка

¹¹ Односи се на Илију Гарашанина (1812-1874), државника и политичара, који је током друге владавине кнеза Михаила био председник владе и министар спољашњих послова.

¹² Јатаган (тур.) - дуги криви нож, сличан сабљи, који се носио за појасом.

¹³ Јован Мариновић (1821-1893), државник, министар финансија, председник Министарског савета и министар иностраних дела, председник Државног савета.

Скупштине, која ће назначити наследника престола. Целе ноћи вршена су хапшења. Према „каже се“, атентатори и главни руководиоци налазе се већ под катанцем. Што се тиче мотива злочина, још се не зна у чему је ствар, и мишљења су подељена. Морало је много да се уради да људи који су вођени у затвор не буду посечени од гомиле. Пре пет минута замало што није био линчован један човек кога је вод жандарма спроводио у полицијску префектуру. Због тога је дошло до страшног сукоба. Без извесног броја официра и паметних људи, који су помогли жандармима, који су добили многе јаке ударце, човек свакако не би жив стигао до префектуре. Сељаци који се срећу нарочито су бесни, јер је кнез Михаило био јако популаран. Јавља се и о нередима. Сви ти сељаци не устручавају се да кажу да ће они доћи силом да сами суде свом том олошу, да нико од окривљених, нити ико од њихових рођака не треба да буде поштеђен, и да њихове куће треба да буду спаљене. Опште незадовољство је на врхунцу. Постоји бојазан да смрт кнеза Михаила не буде смртни ударац за земљу. Сигурно је да је данас немогуће израчунати последице.

Завршавам своје писмо молећи те да извиниш смушеност коју треба да припишеш непроспаваној ноћи и узбуђењима кроз која смо прошли.

Ја не знам да ли су млади људи на Шампелу¹⁴ били обавештени директно. Мора бити да су чули тужну вест као и цео свет преко телеграфа. Ако можеш да одеш до Шампела или ако би имао прилике да их видиш, саопшти им моје писмо. Реци им такође колико делим њихов бол.

До скорог виђења, твој одани син

Шарл

8 сати. - Три индивидуе досада затворене три су брата Радовановића¹⁵, затим Рогих¹⁶, Марић¹⁷ и неколицина других, чија ће вас

¹⁴ Универзитетски град у близини Женеве, стециште већег броја студената из Кнежевине Србије.

¹⁵ Реч је о браћи Радовановић - Павлу, Љубомиру, Ђорђу, Кости и Светозару, главним организаторима и извршиоцима завере, који су се светили због хапшења и затварања свог брата Љубомира Радовановића, који је осуђен због прављења лажних исправа, издржавао казну у топчидерском казненом заводу. Поред тога, Павле Радовановић је по жени био у роду са екскнезом Александром Карађорђевићем, што наводи на помисао о покушају преврата. Сви Радовановићи су ухапшени, осуђени на смрт и стрељани, осим Светозара Радовановића, инжењера, који се спасао бекством из земље.

¹⁶ Станоје Рогих, трговац.

¹⁷ Лазар Марић, бивши председник пожаревачког суда, због убиства супруге такође је тамновао у Топчидеру. Један је од извршилаца убиства кнеза Михаила.

имена за тренутак мало интересовати. То је обавештење за наше младе људе на Шампелу, који су без сумње познавали једног или више од браће Радовановића. По броју ухапшених може се закључити да је у питању једна доста обимна завера. Од синоћ пресечен је телеграф у правцу Шапца. Све је, међутим, мирно.

Јутрос је извршена аутопсија кнеза, који је пренет из Топчидера у десет саги увече. Био је покривен крвљу. Видео сам га јутрос. Ране су страшне. Десна рука је скоро пресечена на двоје једним ударцем јатагана. Изгледа да је гђи Катарини рђаво. Има изванредно јаку грозницу. Сви су узбуђени.

Зар не налазиш велику аналогију између нас¹⁸ и Грчке после Каподистријине¹⁹ смрти? Ја не могу да се отргнем од поређења твоје судбине са мојом.

11 сати. - Излазим од гђе Константиновић. Ставили су је у средину салона, на почасно лежиште. Један револверски метак прошао јој је кроз главу, од једних слепих очију до других. Други метак је у грудима. Лице јој уосталом није измењено. Због две плавичасте рупе рекло би се да пред очима имамо мермерну статуу.

Излазећи одавде био сам у Двору, где су лекари балсамовали кнежево тело. Погодила су га четири метка. Један је продро кроз леђа пролазећи кроз кичму где се задржао у области срца. То је удар који га је оборио. Избројано је око петнаестак удара јатаганом, по глави и по рукама. Ти ударци били су задати кад је кнез већ био на земљи.

Што се тиче гђе Катарине, казано ми је да су два метка извађена из рана, али да трећи није могао бити извађен.

Ми смо још увек у Министарству, где заседава провизорна влада.

Ако видиш Велимира²⁰, можеш да му кажеш да је место где је кнез убијен стаза која се продужава у шуму изнад пчелињака, пошто се прођу два кладенца. Како он познаје топографију Кошутњака, може вам дати

¹⁸ У оригиналу пише: наше.

¹⁹ Гроф Јоанес Каподистрија (1776-1831), грчки државник, руски дипломата. Изабран је за председника Грчке републике 1827. Страдао је као жртва атентата.

²⁰ Велимир Михаило Теодоровић (1849-1898), ванбрачни син кнеза Михаила и Марије Бергхаус, из Рогашке Слатине. Првобитно име му је било Виљем Бергхаус. Када је напунио седамнаест година, на захтев оца прешао је у православну веру, на крштењу добио је име Велимир, а за презиме је узео Теодоровић, старо презиме Обреновића. Послат је 1867. године у Швајцарску, да заврши школовање, када се последњи пут и видео са оцем. Тестаментом је целокупну имовину оставио Србији, чиме је успостављена задужбина названа „Велимиријанум“. Постхумно је пренет у Београд, где је покопан на Новом гробљу.

жељено обавештење. Гђа Симка²¹ је код своје стара мајке Томаније, где се налази и њена сестра Катарина. Она још не зна за судбину своје мајке и кнеза. Она ће истину сазнати тек касније.

До сада је ухапшено девет особа. Почине да се верује у политичку заверу, бар у редовима публике. Министри свакако знају много више него ми, али не говоре много.

Шарл

Треба писмо да пошаљем на пошту ако хоћу да пође још данас.

Београд, 12. јуна 1868.
10 сати изјутра

Драги мој оче,

настављам да ти пишем на дохват шта се догађа овде.

Јуче у три сата по подне сахрањена је гђа Анка Константиновић. После опела, коме смо присуствовали у цркви близу касарне²², тело је пренето у Раковицу, манастир који се налази на две миље од Београда, и где се налази гробница породице Јеврема Обреновића, који је био брат кнеза Милоша, и супруг Томаније Обреновић, која је, мислим, била једна од Богићевића²³. Гђа Анка Константиновић била је још једина жива од једанаесторо деце гђе Томаније. Један од њене браће био је Милош Обреновић²⁴, отац младог Милана²⁵, који се сада налази у Паризу код г. Хуета²⁶, и чија је мајка (једна Румунка Катарци²⁷) Марија Обреновић²⁸,

²¹ Симона (Симка) Обреновић, кћерка Јеврема Обреновића и Томаније Обреновић, супруга Јована Германа, из породице банкара и блиских сарадника кнеза Милоша.

²² Реч је о Вазнесенској цркви.

²³ Истакнута српска породица у Кнежевини и Краљевини Србији, чији је зачетник војвода јадрански Антоније Богићевић (око 1758-1813), прадеда краља Милана, по кћерки Томанији Обреновић, рођ. Богићевић, удатој за Јеврема Обреновића, а чукундеда краља Александра Обреновића и кнегиње Наталије Петровић-Његош, рођ. Константиновић.

²⁴ Милош Обреновић (1783-1860), син Јеврема Обреновића.

²⁵ Милан Обреновић IV (1854-1901), кнез, потом краљ Србије.

²⁶ Ујет (Хует), пореклом Француз, професор Универзитета у Гану (Белгија), познати књижевник.

²⁷ Реч је о румунској бојарској породици Катарци.

²⁸ Елена Марија Обреновић (1831-1879), кћерка грофа Константина Катарција.

позната због својих авантура са кнезом Кузом²⁹. То је за генеологију. Јучерашњи дан био је употребљен за балсамовање кнежевог тела. Данас се спрема сала у којој ће његово тело бити изложено два дана, тако да ће сахрана свакако бити идућег.

Г[оспођи]ца Катарина је свакако боље. Она ће сачувати један метак који су јој извадили, да би га показала својој мајци, каже она, јер још не зна да су кнез и њена мајка мртви. Њена рана не задаје лекарима велику бригу, иако још нису открили где се налази трећи метак, који је погодио у раме.

Митрополит Михаило³⁰ рекао ми је да му је кнез још пре месеца дана показао једно анонимно писмо, којим се обавештава да се кују завере противу њега, али да је кнез све окренуо на шалу и рекао: „Ко би хтео да буде противу мога живота? Ја немам себи да пребацим ни за кога!“ Није хтео да предузме никакве мере опрезности. Према ономе што се прича, једно ново обавештење дошло је кнезу пре осам дана, којим се обавештава о атентату на њега, који треба да буде извршен између 20. и 29. маја, по старом. За време од три дана није излазио у Топчидер да се шета, а четвртог је био убијен. Он није могао да зна да ли је информација тог другог обавештења аутентична. Он је чуо да се то потврђује на високом месту, али с друге стране круже причања свих врста. Ја их нећу бележити.

Међутим, стало ми је да ти јавим ствари којима се може веровати, и које сам ја чуо из уста сведока.

Када су кола са четири коња дошла пред врата Конака да кнеза одвезу у Топчидер, у тренутку када се спремао да се попне у кола, коњи су се пропели што дотада никада нису чинили. Кочијаш је успео да их умири и кнез је заузео место у колима са Гарашанином. Стари ађутант Жабарац³¹ рекао му је: „Височанство, ово не ваља, што значи да је лоша ствар и рђав предзнак и да се то догодило Вашем покојном оцу, блаженопочивши кнез Милош не би пошао.“ Кнез се насмејао и наредио да се крене.

У тренутку када је кнежева екипажа дошла до уласка у Топчидер, два коња предњака пропели су се и замало што нису преврнули кола. Кнез се обратио кочијашу који му је одговорио: „Височанство, ја ништа не

²⁹ Александар Куза (1820-1873), румунски кнез.

³⁰ Михаило (Милоје) Јовановић (1826-1898), митрополит београдски, члан *Српског ученог друштва*, писац.

³¹ Драгутин М. Жабарац/Ђорђевић (1817-1887), пуковник, командант београдске тврђаве, ађутант кнежева Милоша, Михаила и Милана.

разуме, то су најмирнији коњи на свету, и никада нису учинили нешто слично.“ Кнез је ушао у парк.

Тренутак касније стигла су кола гђе Константиновић и на истом месту десило се исто. Коњи предњаци поскочили су у страну, одвлачећи кола у правцу Београда. Кочијаши су имали много муке док су их савладали. И поред тога кнез је желео да настави уобичајену шетњу, која се састојала од проласка кроз шуму и одмарања од неколико тренутака на клупи недалеко од других врата парка, на висини, на једном месту одакле се имао леп изглед на топчидерку равницу и планину Авалу. Стаза која дотле води је узана, кривудава и испод дрвета. Кнез је ишао први са рођаком гђом Константиновић. Г[оспођи]ца Катарина била је са њима, на извесном одстојању пратила их је стара гђа Томанија, коју је водио капетан Гарашанин.

Ви већ знате како је злочин извршен. Кнез је викао: „Помагај ми!“ Примивши метке он је пао на страну, бранећи се руком од ударца јагагана убица који су навалили на њега. Он је још рекао: „Боже, опрости ми!“ и издахнуо је. Гђа Константиновић је покушала да се стави између кнеза и убица да би га заштитила својим телом, али је пала погођена са два метка. Нађена је у њеној згрченој руци коса једног убице. Гарашанин, са исуканом сабљом, погођен је у десну руку, и пао је на лице. Изгледа да је сличан Хомеровим јунацима. Он је одједном осетио да се навукла завеса на његове очи, што га је за један тренутак спречило да се подигне. Када је дошао к себи и отворио очи, убице су нестале.

На први пуцањ г[оспођи]ца Катарина се окренула и побегла је трчећи. Враћајући се тако стазом, она је прешла своју стара мајку, која је такође покушала да бежи са момком Митом. Али четврти завереник Радовановић, који је био постављен позади, да [би] пресекао одступницу онима који би покушали да беже, пресекао им је пут. Слуга је добио један метак у руку и пао је. Затим се убица бацио на гоњење госпођице Катарине, која је то опазила те се бацила у жбуње. Она је добила три метка из револвера и ваљала се по земљи. Ђорђе Радовановић³², мислећи да је мртва, попео се у шуму и нестало. Исто су урадили и остали саучесници.

Момак Мита ускоро је дошао к себи и похитао је да дође до врата парка, до места где су остала кола, да би подигао узбуну. Госпођица Катарина је такође дошла к себи и сишла је кроз шуму до оgrade парка, која је висока десет стопа. С оне стране оgrade путем су пролазила два сељака с колима. Она их је позвала, преклињала их је да је спасу, говорећи

³² Ђорђе Радовановић, најмлађи од браће Радовановић, пропали трговац, један од четворице учесника у убиству кнеза Михаила, осуђен је на смрт и стрељан.

им да је кнез масакриран и да је и она сама рањена. Један од сељака прескочио је ограду и њих двојица помогли су г[оспођи]ци Катарини да и она пређе преко ограде. Једном на путу, они су је ставили у кола, покрили су је својим оделом да би је сакрили, и одвели је у Топчидер. Тако је она донела фаталну вест у исто време када и рањени слуга, који је такође дотрчао.

Знате остатак. То је жалосна историја и ми још нисмо дошли к себи од узбуђења. Оно мало што се сазнаје од анкете пружа могућност да се претпоставља да је у питању политичка завера. Међутим, ја још ништа не знам позитивно да бих данас о томе могао да вам говорим. Треба пустити да се ствар расветли. Хапшења се настављају. Ред је одржан изванредно.

Трупe су јутрос акламовале младог кнеза Милана као кнеза владоаца на место кнеза Михаила, чији је он сестрић по Бретањском начину, пошто је његов отац био брат од стрица покојног кнеза. Он је још врло млад, има 14 година. Имаћемо, дакле, намесништво. Али, друго нешто није могло да се уради. Милан је једини мушки наследник Обреновића.

Ако је, као што почиње да се говори, породица Карађорђевић умешана у ову трагедију, она нема нимало изгледа да се скоро врати у земљу.

Звали су ме да ме запосле. Ја сам свршио посао данас и наставићу сутра ако будем имао времена. За сутра се очекује књегиња Јулија, која је још увек супруга кнеза Михаила, пошто развод брака није изречен.

Не можете замислити колика жалост овде влада. Види се колико је кнез Михаило био вољен.

Tout à toi³³

Шарл

Београд, 13. јуна 1868.

Драги мој оче,

још увек смо под тужним утисцима, којима се сваког часа придружују нови алармантни гласови и нова узнемирења. До сада се све добро свршило уколико је то могућно, благодарећи нашем старом министру Гарашанину, и ред нигде није поремећен. Он је сузбио експлозију завере, која није успела, бар у оном што је следовало. Према ономе где се сада налази истрага, изгледа да је несумњиво утврђено да је

³³ Само твој.

породица Карађорђевића творац свега зла, која су многобројна, и који су само чекали резултате агентата у Топчидеру да би масакрирали министре, више сенатора и извесне више чиновнике. Срећом, били су предахитрени у извршењу пројекта. Гарашанин се налазио у Топчидеру, у шетњи са својом женом исте вечери када се догодило убиство. Тек је био стигао када су му јавили да је кнез убијен у парку, као и његов син Светозар, који је тога дана био на служби. Он је рекао својој жени да оде и види да ли се нешто може да помогне кнезу или њиховом сину, јер он има прече ствари него да се занима мртвима, јер треба на брзину да се врати у Београд, носећи вест и наређујући које мере имају да се предузму. Затим је кренуо највећом брзином коња. На извесном одстојању од Топчидера стигао га је и претекао Паја Радовановић³⁴, личност која је сада у затвору, и за кога се казало да је био душа завере. Настала је утакмица између двају кола, али су Радовановићева убрзо добила у терену, када је на пола пута за Београд, близу парног млина, био приморан да се заустави, да би поправио нешто на колима. Гарашанин га је прстигао и дошао је у наше Министарство, или још боље у Министарство унутрашњих дела, које се налази на спрату ниже. Сазвао је одмах министре и чиновнике, позвао је све официре до којих је могло да се дође, удвојио је стражаре у Двору, наредио је да се у касарнама наоружају, извео је трупе из тврђаве. Једна чета жандарма поређала се испред Министарства и напунила је пушке...Те мере биле су врло брзо предузете. Сви су ту унели много добре воље, тако да када смо ишли ка Министарству већ смо сретали патроле које су крстарили улицама. Све је било под оружјем, батерије упрегнуте и готове да се супротставе на ма и најмањи покушај нереда.

Та брзина учинила је те је удар промашио, јер тај Радовановић, који је ухапшен међу првима, био се ставио на чело покрета. Стигао је сувише касно. Али ти видиш каквим смо сценама имали да присуствујемо.

Једна депутација полази одавде за Париз да потражи младог Милана, и да га доведе овамо, јер ће он бити прокламован на место кнеза Михаила.

2 сата - Настављам. Изгледа да више нема никакве сумње о кривици фамилије Карађорђевића. По ономе што сам сазнао из доброг извора, докази и сведочанства су поразни. Чак је објављен о томе један коминике у новинама. Хапшења се настављају. Затворено је 22 или 23 лица, а биће свакако и других.

³⁴ Павле Радовановић, београдски адвокат, један од главних организатора убиства кнеза Михаила.

Турска ту није ништа умешана, супротно од гласова који су кружили.

Очекује се књегиња Јулија.

Кнез Михаило је данас изложен, и сви одлазе да га виде. У Конаку је само плач и јадање, и има се зашто. Нека би Бог дао да се само избегну нереди, што изгледа да је тешко, због незадовољства и претераног узбуђења које влада у највећем делу земље.

Tout à toi

Шарл

Београд, 4/16. јуна 1868.

Драги мој оче,

у недељу сам био и сувише заузет да бих могао да помислим да вам пишем. Јуче нам је био најмучнији дан кроз који смо прошли. То је био дан погребна. Још од изјутра били смо на ногама, и када сам се увече вратио кући био сам тако уморан да сам стојећи спавао. Поред тога целе ноћи нисам се осећао добро. Од јутрос, међутим, све иде набоље, и ја сам могао да изађем, али сам буквално сатрвен, и само ран одлазак на спавање поправио би зло.

Погребна церемонија од поласка из Конака до повратка узела нам је добар део јучерашњег дана. Носили смо посмртне остатке нашег сиротог кнеза Михаила у Саборну цркву, где отсада почива у једној гробници поред свога оца Милоша. Никада нисам присуствовао тако жалосној церемонији, и не мислим да вам је опишем, јер ћете све то наћи у новинама. На целом пролазу поворке чуло се само јадиковање и јецање. У цркви су сви плакали, почев од свештеника до последњих присутних. Чак и странци, генерал Габленц³⁵, делагат аустријског цара; конзули су плакали као деца. Тешко је створити идеју о таквој жалости. То доказује љубав коју је народ гајио према кнезу Михаилу. Какво разочарење за присталице оборене династије, која је уображавала да ће, чим нестане кнеза Михаила, Петар Карађорђевић одмах бити прокламован на његово место сред општег одушевљења. Није се подигао ниједан глас за њега чим

³⁵ Вилхелм Карл Лудвик Габленц (1814-1874), аустријски генерал, фелдмаршаллајтнант, командант трупа у Хрватској и Славонији (1867-1869) и Угарској (1869-1871).

је истрага утврдила учешће речене фамилије у том одвратном злочину. Осећање неодобравања било је опште и само су се чуле речи презирања. У унутрашњости земље је оно исто што се дешава у Београду, а међутим, акламиран је Милан као наследник кнеза Михаила.

Број ухапшених досада се попео скоро до 40. Познате су четири убице: Константин³⁶ и Ђорђе Радовановић (два брата), Роговић и Марић. Овај последњи дао је потпуна признања.

Шеф завере био је одиста адвокат Паја Радовановић, брат³⁷ двојице убица. Њега је Гарашанин на путу прстигао колима. Он је био на једном узвишењу изван парка, али одакле се види улаз стазе у шуму куда је кнез пошао. Пошто је убиство извршено, убица Ђорђе Радовановић требало је да изиђе из шуме и да да уговорени знак, а затим је Паја имао да се попне у кола и да се што пре упуту у Београд да преузме команду над покретом. Изгледа да је Ђорђе после извршеног злочина изгубио главу и утекао кроз шуму, заборављајући да се повуче до ивице шуме да би дао знак који је очекивао његов брат Паја. И он је изгубио доста времена на својој осматрачници, мислећи најпре да је некакав непредвиђени догађај спречио извршење злочина. Затим, пошто га је покрет до кога је дошло ускоро у Топчидеру (долазак и одлазак људи, коњаници и кола) убедио да је ударац извршен, и он је кренуо за Београд. Знате већ како га је Гарашанин прстигао.

Поред ових пет особа ево имена неколицине највише компромитованих: (остављам Велимиру и Живку да вам кажу ко су они, ако вас то интересује, али ја их више због њихових намера спомињем): Светозар Ненадовић, директор Казненог завода у Топчидеру³⁸; Младен Ненадовић, коњички официр³⁹; Сима Ненадовић брат напред споменутих⁴⁰; госпођа Машинка⁴¹; Јеремија Станојевић⁴² са својим братом и својим сином

³⁶ Константин (Коста) Радовановић, трговац, главни извршилац убиства кнеза Михаила.

³⁷ У оригиналу стоји: брат, што је, очигледно, грешка преводиоца.

³⁸ Светозар Ненадовић (1822-1868). Због саучесништва у убиству кнеза Михаила осуђен је на смрт и стрељан.

³⁹ Младен Ненадовић (1834-1868), коњички капетан. Због саучесништва у убиству кнеза Михаила осуђен је на смрт и стрељан.

⁴⁰ Симеун Сима Ненадовић (1839-1868), потпоручник аустријске војске. Због убиства кнеза Михаила осуђен је на смрт и стрељан.

⁴¹ Машинка Маша Ненадовић (1823-1898), кћерка војводе Јеврема Ненадовића, сина војводе Јакова Ненадовића и Јованке - Јоке Ненадовић, рођ. Миловановић.

⁴² Јеремија Станојевић (?-1869), министар правде и просвете, члан Државног савета.

Драгишом⁴³; Станко, шеф хотела *Круна*⁴⁴; Мајсторовић⁴⁵, Јовичић. Набрајам само најглавније, које Велимир треба или може да познаје.

Запазио сам да је одвише касно да пошаљем своје писмо. Трудићу се да сутра изјутра додам још нешто пре него што га затворим.

Среда изјутра.

На своме столу нашао сам јутрос више писама, и поред осталог и писмо од Жени, која ми каже да је све добро у Сент Антоану. Ми овде имамо много муке да се вратимо у нормално стање. Пошто је велико узбуђење прошло, долази моменат размишљања, и трудимо се да видимо колики је губитак који смо имали. Ја нарочито говорим са своје личне тачке гледишта, јер ме је смрт кнеза Михаила лишила благонаклоне заштите. Он ме је ценио, што је рекао неколицини особа. Он ти је рекао прошле године у Женеви да ће се постарати за моју будућност, и ја сам сигуран да би одржао реч. Шта сада да се ради? Ако га Милан наследи, као што се предвиђа, вероватно је да ћу остати овде и поред периода Намесништва које се појављује на хоризонту. А ако, супротно од свих вероватноћа, победи неки други кандидат, ја бих оставио земљу, јер не бих остао у служби једне династије покривене крвљу кнеза коме сам био тако одан. Али претпоставка доласка једног Карађорђевића никако није прихватљива сада када се имају у руци очигледни докази о саучесништву те фамилије. Сутрадан по убиству нико није сумњао, толико је злочин изгледао страشان; тежило се да се ту види приватна освета. Али данас се зна потпуно у чему је ствар. Сем ако се не деси нешто непредвиђено, више је него вероватно да ће Михаилов наследник бити Милан, и да ћемо имати једно Намесништво од више година, јер нови кнез није пунолетан. Депутација која одлази у Париз по Милана стиже тамо данас, и могу се вратити у Београд идућег понедеоника. Мислим да ће се са њима вратити и Александар Константиновић⁴⁶.

Др Пацек⁴⁷ још није стигао, али га очекују.

⁴³ Драгиша Станојевић (1844-1918), професор Велике школе, публициста, републиканац, просоцијалистички оријентисан.

⁴⁴ Станко Здравковић.

⁴⁵ Антоније Мајсторовић, бивши члан Државног савета, осуђен је на смрт због саучесништва у убиству кнеза Михаила.

⁴⁶ По свему судећи, реч је о Александру Константиновићу, спахији, који се 1842. године оженио Анком Обреновић, кћерком Јеврема Обреновића, брата кнеза Милоша.

⁴⁷ Др Карло Пацек (1807-1876), пореклом Словак, поред др Куниберта лични лекар породице Обреновића. Искрено одан Обреновићима, и као такав постао је нека врста повереника кнежева Милоша и Михаила. Извесно време био је управитељ имања Обреновића у Влашкој.

Овде настављамо да живимо у највећем миру. Ред није нигде поремећен.

Остављам те да бих се вратио своме послу. Моји поздрави Велимиру и Живку, и моје најбоље пријатељство свима.

Твој одани син

Шарл

Београд, 18. јуна 1868.

Мој драги оче,

Прелистао сам „Journal de Genève“ од 13. и ту сам нашао један телеграм који захтева исправку. Ти већ знаш шта значе догађаји за последњих десет дана из мојих претходних писама. Истина се појављује мало по мало и ево шта ја мислим да треба мислити о свему томе: Злочин је дело двеју партија које су противу Обреновића. Једна је партија ривалске династије Карађорђевића, друга је Омладине (Удружење омладине)⁴⁸, чији је главни орган „Застава“⁴⁹, лист који излази у Новом Саду⁵⁰, и чији је један сарадник недавно издавао извесно време у Женеви лист под насловом „Слобода“⁵¹. Те две партије су скоро без присталица у

⁴⁸ Односи се на *Уједињену омладину српску*.

⁴⁹ „Заставу“ је почетком 1866. покренуо Светозар Милетић, који је био њен власник, издавач и уредник. По оснивању *Српске народне слободоумне странке* лист је постао њено гласило. Током свог дугогодишњег излагања (1866-1929) имала је више прекида, а у периоду 1901-1914. и два издања, Јутарње и Вечерње.

⁵⁰ Бетан је начинио више погрешака приликом излагања у овом пасусу. Пре свега, у време убиства кнеза Михаила *Српска народна слободоумна странка* формално није била основана. До њеног оснивања дошло је тек 1869. године. Затим, он је покрет *Уједињена омладина српска* прогласио странком. Поред тога, поистоветио је *Српску народну слободоумну странку*, на челу са Светозаром Милетићем, са *Уједињеном омладином српском*. Иако је неоспорно да су поменута политичка странка и њен лидер блиско сарађивали са покретом *Уједињене омладине српске*, као и да су их зближавале сличне политичке идеје и циљеви, сигурно је да се мора правити јасна разлика између ових двеју групација.

⁵¹ Односи се на либерала др Владимира Јовановића (1833-1922), који је у периоду између 1864. и 1865. као уредник листа за политику и књижевност „Слобода“ („La liberté“) нападао унутрашњу и спољну политику кнеза Михаила. Лист је излазио сваке суботе, а од 1865. два пута месечно, упоредо на српском и француском.

земљи⁵², јер се већина присталица Карађорђевића придружила влади кнеза Михаила, а Омладина, многобројна међу Србима у Аустрији, броји овде само неколико младих људи⁵³, више-мање републиканских идеја, које никако нису у осећањима овог становништва, које их сматра утопијама. Та два елемента ујединили су се да би сковали заверу противу кнеза Михаила, и изазвали револуцију, из које је сваки од њих желео да извуче користи на свој начин. Паја Радовановић је изјавио да су желели једну револуцију, али да никако нису мислили да ставе Карађорђевиће наместо Обреновићеваца.

Завера се ковала у иностранству, и тиме се објашњава што у почетку није могло да се зна одакле је уфар потекао. Видећи четири брата Радовановића компромитоване у афери, многе особе веровале су у посебну освету више него у политичку заверу, не могући, међутим, да објасне шта је изазвало ту освету. Данас сумња више не постоји.

Четрдесет или педесет ухапшених особа скоро сви припадају једној извесној друштвеној класи. То су адвокати, трговци, официри, бивши чиновници, чланови породице Карађорђевића. Већина су познати као припадници партије Карађорђевића. Неки су [из редова] Омладине.

Четири убице признали су, и на основу њихових исказа била су последња хапшења. Тако је један официр (мислим из инжењерије по имену Мрцајловић⁵⁴, био ангажован да убије Блазнавца⁵⁵. Он ће бити стрељан сутра изјутра, ако само анкетна комисија не нађе разлог за одлагање извршења, у нади да од њега извуче нека открића. Сви затвореници преведени су из полициске префектуре у град, с једне стране што није било довољно места, а с друге стране да се уклоне од народног беса, јер је огорчење исто онолико као и првог дана. Уосталом, могућно је да међу њима има и невиних.

Међу листовима који најбоље оцењују ситуацију ја ти препоручујем „Pester Lloyd“, ако можеш да га нађеш у Женеви. Француски листови, бар они до којих сам могао доћи, рђаво су обавештени.

⁵² Бетан свакако претерује када говори о броју присталица ових политичких групација, покушавајући да драстично умањи број њихових чланова.

⁵³ Да је у питању покушај неоснованог омаловажавања *Уједињене омладине српске* види се већ и на основу наредних пасуса, када помиње педесетак ухапшених особа, највећим делом адвоката, трговаца, официра и чиновника, за које сам каже да припадају омладинском покрету.

⁵⁴ Ђорђе Мрцајловић.

⁵⁵ Миливоје Петровић Блазнавац (1824-1873), управник Тополивнице, министар војни, први намесник 1868-1872, председник Министарског савета.

Приморан сам да наставим свој званичан посао, а тебе да оставим.
Уосталом, рекао сам ти већ, то је све што сам имао данас да ти кажем.

Твој одани син

Шарл

Београд, 19. јуна 1868.

Драги мој оче,

прочитао сам у париској кореспонденцији „*Journal de Genève*“ највећу апсурдност која је изречена досада у вези са нашим последњим догађајима. Уводи се једна госпођица Радовановић. Дакле, уопште не постоји ништа. Њен отац станује у Шапцу, малој вароши на Сави. Породица се састоји од пет или шест синова и нема ниједне девојке. Када се сазнало у Шапцу да је више синова Радовановића компромитовано, становници су се упутили њиховој кући са намером да је поруше и да каменују становнике. Без интервенције војске гарнизона, то би било и изведено.

Четворица синова Радовановића су у затвору због учествовања у злочину. То су:

Паја Радовановић, који се сматра као шеф завере. Он је адвокат.

Љубомир Радовановић, такође адвокат. Од прошле године он је издржавао казну од десет година затвора због извесног броја рђавих дела. Доказано је да је директор затвора, рођак и присталица Карађорђевића, оставио Љубомиру највећу слободу. Исто је било и са убицом Марићем, који је био председник суда у Пожаревцу, осуђен [је] на двадесет година принудног рада због убиства своје жене.

Константин и Ђорђе Радовановић били су трговци. Коста је имао трговину у Шапцу.

Та господа немају сестру. Уосталом, никада није било питање једне историје те врсте. Историја је фабрикована у иностранству. Насупрот, истина је да се кнезу Михаилу придавао пројекат да се ожени својом рођаком Катарином, када буде добио развод брака од кнегиње Јулије⁵⁶. Често је речено да је то била жарка жеља гђе Анке Константиновић, и да је она употребљавала сва средства да попне своју ћерку на престо. То све

⁵⁶ Јулија Хуњади (1831-1919), мађарска грофица, кћерка дворског коморника и магната Ференца Хуњадија, супруга кнеза Михаила Обреновића (1853-1865).

врло је могућно, мада се црквена правила изрично противе због сувише велике сродничке блискости. Чак се прошле зиме говорило да је тај пројекат женидбе био један од разлога повлачења Гарашаниновог, у новембру. Гарашанин је онда живо замерао кнезу због његових намера. Не знам да ли ту има истине. Све што знам то је да је тај пројекат женидбе наишао на опште неодобравање.

Од јуче није било нових хапшења. Речено ми је да су они који су у затвору све потпуно признали.

Tout à toi

Шарл

P. S. Још ми ниси дао одговор од г. Фридериха.

Београд, 20. јуна 1868.

Драги мој оче,

Листове које налазиш приључене⁵⁷ јесу за „Journal de Genève“. Време ми апсолутно недостаје да дам допис пажљивије написан и то жалим, јер по свим листовима круже најапсурднији и најзлобнији гласови од атентату од 10. јуна. Они имају највећим делом за творца извесног г. Арнула, француског кореспондента који станује у Бечу. За прошлу Нову годину он је овде провео неколико дана и „Journal de France“ је најпосле морао да му затвори своја врата. Његови дописи садрже приче да се спава стојећи, али оно што он прича у својим последњим дописима стварно је сувише бедно. Журнал нема да се боји демантија за оно што сам јавио. Волео сам много да сам могао да напишем када сам мало одморнији, и да мало више обратим пажњу на стил, али нисам имао времена. Ако има ствари које нису у реду, нека их Жени мало дотера.

У осталом ничег новог. Г. Ватек вас поздравља. Видео сам га данас, и он ми је рекао да навратим сутра, да бисмо говорили о младим људима са Шампела.

Није нађен кнежев тестаменат.

⁵⁷ Односи се на писмо уреднику листа „Journal de Genève“, од 20. јуна 1868, које је дато на крају овог прилога.

Затвореници причају све што знају, и продају своје саучеснике. Кривица кнеза Александра Карађорђевића⁵⁸ сада је потпуно утврђена, али ће он свакако измаћи. На дан атентата он се налазио у Нослау, близу Беча. На вест о атентату он је одмах отпутовао за Угарску, да би се приближио позорници догађаја, али Мађари су га интернирали у Арад, где има имање.

Мисли се да ће наша провизорна влада упутити Аустрији захтев за екстрадицију, коју она неће моћи да изврши. Има, међутим, аустријских листова који саветују да кнез буде предат.

Пуно поздрава свима. Твој одани син

Шарл

Београд, 22. јуна 1868.

Драги мој оче,

Имам пред очима бројеве „Journal de Genève“ од 17. и 18. јуна, и ту сам нашао извод из мојих писама. Потпуно сте у праву да из њих извучете оно што вам се чини занимљиво и да то доставите у „Journal de Genève“. Само, ја бих желео да се са више пажње уклони оно што је моје лично или што има интереса само за вас. Не увлачите ме у догађаје. Имам сувише мало времена да се забављам гледајући писма која би могла да се појаве таква каква [су] у једном листу. Користим један тренутак да напишем оно што ми најпре падне на ум, али пишући тако ја сам далеко од тога да мислим на објављивање.

Мој сто је мравињак докумената, депеша, хартија свих врста. Тешко ми је да се снађем, а сваких четврт часа доносе ми нове. Често не знам с које стране да почнем да бих се извукао. Видиш колико ми остаје слободног времена да напишем неколико писама за један лист.

Историја породице Радовановића са свим својим украсима почиње да кружи. Отац Радовановић, мали ћурчија из Шапца, морао би се зачудити да је читао да је претворен у директора гимназије, и да има једну ћерку која је изазвала толику галаму у свету. Уосталом, он није ухапшен.

Што се тиче онога што си ме питао у погледу наслеђа, рећи ћу ти да по хатишерифу од 1830. и по берату о постављању од исте године, признаје се као наследна породица Милоша Обреновића, онда кнеза Србије. Наредбе од 20. октобра 1859, допуњене наредбом од 17. августа 1861. и уставним законом од истог датума, регулисале су оно што се тиче

права наслеђа и наследства. У недостатку мушких потомака, кнез Михаило могао би одредити свога наследника било адоптацијом коју би учинио за живота, или преко тестаментa. Али га он није начинио. Чак није могао да се нађе тестамент и никада, колико се зна, кнез се није изразио у погледу свог следбеника. Пошто је Милан био још много млад, кнез Михаило је вероватно хтео да прати време, верујући да има пред собом време. Он чак није оставио одредбе ни за своју приватну имовину, која је знатна, и коју је, како је рекао у више махова, хтео да завешта оном ко га буде наследио. На тај начин сва његова имовина прећи ће деци његових двеју сестара.

Кнез Михаило имао је у Влашкој имања, чији приход сада прелази 80.000 дуката годишње, а то је око милион франака. Једини који носи име Обреновића је млади Милан, по кога су отишли у Париз. Он је рођен, ако се не варам, 1854. Његов отац звао се Милош, као и његов ујак, и био је син Јеврема Обреновића, брата кнеза Милоша. Дакле, није било никаквог колебања у погледу наследника који може бити једино Милан, с обзиром да нема тестаментa. Листови са Запада обавештавају нас о кандидатури кнеза Николе црногорског⁵⁹, али то није у питању. Чим провизорна влада буде легално конституисана, Намесништво ће такође бити васпостављено према одредбама устава. Оно треба да се састоји од три личности изабране међу министрима, или међу сенаторима у активној служби, или међу бившим министрима или сенаторима у пензији. Особе за које се очекује да буду одређене за Намесништво јесу г. Миливоје Блазнавац, министар војни, кога познајете од његове посете Женеви, г. Црнобарац, министар просвете и вера⁶⁰, и најпосле др. Ј. Ристић, наш бивши агент у Цариграду, затим министар спољних послова⁶¹, а сада на расположењу. Избор ће бити извршен путем једне велике изванредне Скупштине. Избор 504 посланика, који треба да је чине, биће 2. јула у целој земљи. Може се ставити у област бајки идеја да Намесништво буде поверено кнегињи Јулији. То је такође измишљотина страних листова.

Милан се очекује у уторак или четвртак. Александар Константиновић долази са њиме из Париза.

То је скоро све што имам данас да ти јавим. Ништа нисам сазнао ново о истрази која се наставља.

⁵⁸ Александар Карађорђевић (1806-1885), кнез Србије (1842-1858), син Ђорђа Петровића Карађорђа.

⁵⁹ Реч је о Николи I Петровић-Његошу (1841-1921), црногорском кнезу (1860-1910), потом краљу (1910-1918).

⁶⁰ Димитрије Црнобарац (1818-1872), политичар, министар правде и просвете, министар просвете, члан Државног савета. Укинуо је забрану Вуковог правописа.

⁶¹ Јован Ристић (1831-1899), државник, министар иностраних дела, председник владе.

Главни кривци биће несумњиво осуђени на смрт и погубљени, али суђење још није било.

Срдечно те грлим. Свима поздрав Твој одани син

Шарл

Београд, 29. јуна 1868.

Примио сам, драги оче, последње Жени[ни]но писмо, које ми је причинило велико задовољство, као и све што примам од вас. И ја продужавам да вас држим у току онога што се дешава око мене.

Имао бих много посла ако бих хтео да се занимам поправљајући све будалаштине које циркулишу у вашим листовима. Све што се каже о кнезу црногорском чиста је измишљотина. Исто је и са кандидатуром једнога од браће Николића, нећака кнеза Михаила по његовој сестри. Кнез Милош је имао, нека буде речено за ваше обавештење, два сина и две ћерке. Први од његових синова Милан Обреновић II владао је врло мало (око 1840). Други је био кнез Михаило. Што се тиче његових двеју ћерки, оне су се удале у Мађарској, једна за Николића⁶², друга за Бајића⁶³. Мислим да је гђа Николић још жива⁶⁴. У сваком случају постоје два сина Николића⁶⁵ и два Бајића⁶⁶ и они ће поделити приватну имовину кнеза Михаила као најближи наследници, али није питање да неко буде наследник престола.

Жени ми тражи још неколико детаља о фамилији Карађорђевића. Ево их док сам још при генеалогiji: кнез кога је 1858. године Скупштина збацила да би на његово место позвала старог Милоша, је Александар Карађорђевић, син Карађорђевог (Ђорђе Црни, турски надимак), који је командовао Србима за време устанка на почетку века (1804-1811).

⁶² Јелисавета Савка Николић (1814-1848), кћерка кнеза Милоша Обреновића, била је удата за барона Јована Николића од Рудне (1810-1890).

⁶³ Петрија Перка Бајић (1808-1871), кћерка кнеза Милоша Обреновића, добротворка. Удала се 1824. за племића Теодора Бајића (1755-1840), трговца из Варадије, који је живео у Земуну.

⁶⁴ Бетан је начинио грешку, помешавши Савку, која је преминула још 1848. године, са Перком, која је живела до 1871.

⁶⁵ Николићима, који су имали петоро или шесторо мушке деце, до 1868. у животу су остала само двојица синова, Михаило (1841-1897) и Федор (1836-1903).

⁶⁶ Реч је о синовима Теодора и Петрије Бајић.

Александар се оженио Персидом Ненадовић⁶⁷, женом за коју се каже да је велика интриганткиња, и на коју се баца кривица за заверу, можда још већу него њеног мужа. Од десеторо деце колико су имали, остало је, мислим, у животу само четири. То су:

Полексија или Поликсена⁶⁸, удата за Константина Николајевића⁶⁹. После прогонства фамилије они живе у Пешти са својом децом.

Пера или Петар⁷⁰, младић од 24 године, који је учио школе у Сен Сиру⁷¹. Он важи за великог вивера⁷², и пошто је стално имао тешкоће са својим оцем који, изгледа, не шаље му доста новаца. Петар је једини кандидат који би могао да окупи нешто присталица у Србији. Његово учешће у Топчидерској афери не изгледа тако очигледно као учешће његовог оца и његове мајке. Он има још два млађа брата, Ђорђа⁷³ и Арсена⁷⁴, који имају један девет, други једанаест година.

Петар Карађорђевић и његов брат Андреја⁷⁵, који је касније умро, били су на Шампелу, где су били у пансиону са њиховим гувернером, који се звао Подгорски⁷⁶ (који се касније оженио ћерком гђе Теодоси).

Пошто кнез Михаило није оставио тестамент којим би означио кога другог за свога следбеника, круна прелази право на главу младог Милана Обреновића, који је једини надживели мушкарац тога презимена који се сада налази у Београду. Г. Ристић је дошао са њиме, Александар Константиновић такође.

Скупштина се састаје идућег четвртка. Она има најпре да прокламује Милана за владајућег кнеза Србије, затим да одреди три личности које треба да образују Намесништво за четири године непунолетства. Два кандидата већ су вам познати, г. Блазнавац и Ристић.

⁶⁷ Персида Ненадовић (1813-1873), кћерка Јакова Ненадовића, удала се 1830. за кнеза Александра Карађорђевића.

⁶⁸ Полексија Карађорђевић (1833-1914).

⁶⁹ Константин Николајевић (1821-1877), секретар, потом начелник Кнежевске канцеларије, капућехаја у Цариграду, министар просвете и министар унутрашњих послова.

⁷⁰ Реч је о Петру I Карађорђевићу (1845-1921), потоњем српском краљу (1903-1914).

⁷¹ После школовања у Београду, потом у Женеви до 1862, пребачен је у Париз, где је завршио колеџ, завршио је 1864. војну школу у Сен Сиру а потом, као поручник, и вишу војну школу у Мецу.

⁷² Бон вивана.

⁷³ Ђорђе Карађорђевић (1861-1888).

⁷⁴ Арсен Карађорђевић (1859-1938).

⁷⁵ Андреја Карађорђевић (1848-1864).

⁷⁶ Људевит Подгорски, пореклом Словак, васпитач Петра и Андреја Карађорђевића.

Што се тиче трећег, одустало се од г. Црнобарца да би се узео „човек од сламе“ г. Гавриловић, сенатор⁷⁷. Ако ове три кандидације прођу, што је готово сигурно, може се очекивати потпуна промена владе.

Данас изјутра у шест часова присуствовао сам (истина врло далеко, јер је гомила била огромна) извршењу смртне казне над капетаном Мрцајловићем, који је осуђен на смрт зато што је подстицао на побуну чету пионира којом је командовао. Он је изјавио да је тиме радио на повратку свргнуте династије, али одбијајући свако учествовање у атентату од 10. јуна. Рекао је да ништа није знао о начину на који се мислило да се ослободи кнеза Михаила, али да није могао веровати да ће се прибећи убиству. За време док су га водили на место где је његова рака била ископана, у гомили је владала неописана граја. „Проклет да си!“ добацивали су му са свих страна.

Суђење главним оптуженима било је у петак на јавној седници у дворишту полициске префектуре. Пресуда треба да буде изречена данас, али је изрицање пресуде одложено због нових признања која су окривљени одлучили да дају. Протест Александра Карађорђевића искористиле су судије истраге. Због саопштења тога акта, Паја Радовановић, пошто је видео да су га се одрекли, изјавио је да ће дати нова открића врло спасоносна, како се каже. Истрага је морала бити поновљена на неколико тачака. Нађен је код Паје кључ шифроване преписке коју је одржавао са Трипковићем, секретаром кнеза Александра⁷⁸. Доста значајне суме биле су откривене код више оптужених. Нико није порицао порекло. Сав тај новац стизао је из Пеште. Јуче је нађено 4.338 дуката, сакривених на дну саксије за цвеће код извесног Андреје, бившег интенданта Карађорђевића. То је остатак једне много знатније суме, од које је он поделио највећи део.

Вероватно када буде[те] примили ово писмо Велимир и Живко ће напустити⁷⁹ Шампел, и биће на путу за Београд, где из зове доктор Пацек. Део наслеђа, који је био резервисан за Велимира, трудом др Пацека и не без великих трзавица, износи у једном поклону од тридесет хиљада

⁷⁷ Јован Гавриловић (1796-1877), директор Кнежевске канцеларије, министар финансија, члан Државног савета, трећи члан Намесништва после смрти кнеза Михаила, председник Српског ученог друштва. Дугогодишњи пријатељ Вука Караџића и један од бораца за његов правопис у Србији.

⁷⁸ Павле Трипковић, син Јулке Ненадовић и унук војводе Јакова Ненадовића. Трипковић никада није био секретар кнеза Александра, иако му је понекад давано у задатак да одржава кнежеву преписку и обилази кнежева имања. Радио је самостално, као посредник и сензал (посредник, мешетар) наших трговаца стоком, који су дотеривали свиње у Пешту.

⁷⁹ У преводу текста пише: напустили су.

дуката, који имају да се узму из кнежеве касе и из касе једног од једанаест домена у Румунији, земљи Негои код Калафата. Породице Николић и Бајић узимају све остале домене у Влашкој. Милану чак нису оставили земљу Јадранка⁸⁰ у Мађарској. Он је наследио само оно што се налази на земљишту српском. То је мало с обзиром на знатну имовину кнеза Михаила. Бајићи и Николићи, којима је то наслеђе дошло неочекивано, показали су се врло груби. Изгледа да Велимиру нису хтели ништа да дају, и да се нарочито др Пацеку дугује што није био остављен по страни.

Милан ће наследити неколико кућа које је кнез Михаило имао у Београду, имање у Смедереву (виноград), накит и сребрне ствари које вреде милион франака, и новац нађен у каси кнежевој, сума доста замашна која се састоји од румунских земљишњих облигација. Све то не прелази четири милиона франака, док се сама имања у Румунији цене на више од двадесет милиона франака.

Треба још рећи да је на терет кнеза Милана стављено све што се могло, на пример трошкови погребца и служба свих пензија које је кнез Михаило исплаћивао из своје касе бившим чиновницима и службеницима, неким особама из његове фамилије. То износи једну лепу суму. Може се рећи да су наследници били врло мало великодушни, и да су пустили само оно што су предвидели да не могу да сачувају.

У петак увече вечерао сам код кнеза Милана. Он вас поздравља, и рекао ми је да ће вам послати своју фотографију.

Све је овде тихо, и ја се осећам добро.

Твој одани син

Шарл

[...] Још увек очекујем писмо од г. Фридриха, и његову пошиљку. Г. Блазнавац ми је говорио неколико пута, али ја нисам могао да му дам одговор.

Београд, 28. јула 1868.

Мој драги оче,

у пет сати је изречена пресуда главним извршиоцима атентата од 10. јуна. Ова прва серија састоји се од 18 оптужених, од којих су 15

⁸⁰ Вероватно је реч о имању Иванка, у данашњој Словачкој.

признали да су знали за заверу која се кује противу кнежевог живота. Од тих, четрнаест су осуђени на смрт. Петнаести је један сељак, коме су била учињена извесна поверавања шта се припрема, али који је веровао да је у питању рђава шала која се збија са њиме, те о томе никоме није говорио. Он, уосталом, није играо никакву улогу у афери, и осуђен је на пет година у оковима.

Три оптужена осуђена су у одсуству на 20 година робије, и то су бивши кнез Александар Карађорђевић, његов секретар Павле Трипковић, и извесни Филип Станковић⁸¹. Противу њих није изречена смртна казна, јер према српским законима било је потребно да се има њихово признање њиховог злочина, или да има сведока очевидаца који нису саучесници.

Недостатак уговора о издавању спречио је Мађарску да их преда српским судовима да би били суђени овде. То је бар изговор који се даје. Они ће бити изведени пред мађарске судове у Пешти.

Јутрос у 6 часова извршено је стрељање 14 осуђених. Они су били одведени у затвореним колима на Карабурму, крај Дунава, и стрељани у присуству изванредно велике гомиле света, мада се чувало у тајности када ће пресуда бити изречена. Сви су умрли храбро. Један ред од 14 рака био је спреман са 14 кочева за које су били привезани пошто су саслушали пресуду. Затим су били стрељани један за другим, почињући с оним који је био најмање крив. Последњи су били четири убице. Четири жандарма приближили су се и пуцали и онда се удаљили, затим су четири нова жандарма ступила пред новим и тако све до последњег. Сваки плотун био је праћен узвицима гомиле. Догодио се и један несрећан случај. Један метак се одбио од једног коца и убио је на месту једног официра у гомили.

Са двојицом официра, Младеном Ненадовићем и Мрцајловићем, који су стрељани у граду, већ је 16 стрељаних.

Истрага се наставља за једну другу категорију оптужених, али се не мисли да ће она довести до нових смртних пресуда. Истрага је предузета противу Мајсторовића.

Док су извршаване ове пресуде, ми смо, мој колега Пачић⁸² и ја, ишли у Земун да видимо једног високог турског чиновника, Ђамил беја⁸³, који је носио берат о намештању за кнеза Милана. Јавно читање биће

⁸¹ Филип Станковић, трговац из Смедерева, некадашњи обреновићевац, једна од кључних личности у свргавању кнеза Александра Карађорђевића, током Светоандрејске скупштине 1858, када је, предводећи више стотина наоружаних људи, помогао поновно довођење кнеза Милоша на власт.

⁸² Алекса Пачић (?-1888), секретар Министарства иностраних послова, конзул.

⁸³ Ђамил-беј, шеф Протокола. У оригиналу пише: Киамил.

свечано у четвртак на еспланади⁸⁴ града. Садржина берата је слична оном берату за постављење кнеза Карола Румунског⁸⁵, пошто је Порта пристала да се одрекне преживелих формула [...] Уосталом, држање суверене силе било је за време које смо прошли, врло резервисано, врло коректно и врло благонаклоно.

Вест о борби, пре десетак дана, између Турака и Бугара, потпуно је тачна. Сто до стопедесет Бугара окупили су се у једном приватном имању на обали Дунава, на влашкој обали. Успели су да преваре румунске стражаре и да пређу на једно од острва које се налази узводно од Ђурђева. Ту су се наоружали пушкама које су биле скривене у шуми, прешли су Дунав и искрцали се између Рушчука и Свиштова, на турској обали, на једном месту за које се знало да је рђаво чувано. Али нису били далеко и ускоро су нападнути од једног одреда турских трупа, које су их одбациле у Дунав. Предузете су енергичне мере од стране румунских власти, и све се свршило на томе. Ти сукоби су дело бугарског комитета из Букурешта, и изгледа ми да су лако могли да их спрече. Требало је само прогласити комитет одговорним.

То је све што имам данас да ти јавим. Треба да се вратим своме столу, јер послова има пуно. Радимо редовно свако после подне, чак и недељом, али ћемо се најпосле вратити на своје редовне послове.

Здрав сам, и исто желим свима на Сент Антоану. Поздрав свима.

Твој одани син

Шарл

* * *

Београд, 20. јуна 1868.

Господине уредниче,

Више француских листова, а нарочито „Indépendance Belge“, репродукујући, поводом жалосног догађаја од 10. јуна, фантастичне приче једног дописника листа „La Patrie“, г. Арнула, (који се често потписује и

⁸⁴ Еспланада (фр. esplanade) – раван, слободан простор пред великим зградама.

⁸⁵ Карл (Карол) I Хоенцолерн Сигмаринген (1839-1914), румунски кнез (1866-1881) и краљ (1881-1914).

Rot, поред осталог у листу „La Liberté“), и који од почетка године, тј. од времена једног кратког боравка у Београду, у јануару ове године, непрестано понавља клеветничке и најзлобније гласове, и на рачун кнеза Михаила, и његове владе. Како желим да „Journal de Genève“ не буде приморан у недостатку тачних обавештења, да отвара своје ступце увредама које се налазе у француским листовима, дозволите ми да Вам дам неколико аутентичних детаља о завери чија је жртва био кнез Михаил.

У среду, 10. јуна, између пет и шест сати увече, кнез и његова породица (коју су чинили његова тетка гђа Томанија Обреновић, њена ћерка гђа Анка Константиновић, и њена ћерка г[оспођи]ца Катарина Константиновић) ушли су у парк за кошуте у Топчидеру да направе своју свакидашњу шетњу. Топчидер, шумовита долина која излази на Саву, на пола миље од Београда, био је омиљена резиденција кнеза Милоша Обреновића I, и остао је омиљено место свима београдским шетачима. Ту се налази и казнени завод, чији су директор и неколико робијаша играли ужасну улогу у драми од 10. јуна. Кнез је оставио на улазу у парк, као што је увек чинио, гарду која га је пратила. Пратио га је само један ађутант, Светозар Гарашанин, артиљеријски капетан, и један слуга. Удаљили су се двадесетак минута од улаза, идући стазом која вијуга шумом, кад су на једном завијутку спазили три особе које су се због уске стазе, постројили поред стазе да би пропустили кнеза да прође. Један је био Роговић, из Смедерева, пропали трговац; други је био Лазар Марић, бивши председник пожаревачког суда, осуђен на 20 година принудног рада због убиства своје жене. Трећи је био Константин Радовановић, фабрикант сапуна из Шапца. Тек што је кнез одговорио на њихове поздраве и прошао мимо њих, Константин Радовановић устремио се на кнеза и испалио му је први метак у леђа. (Тај метак прошао је кроз стомак). Остале убице испалили су своје револвере на кнеза, гђу Анку, њену ћерку, ађутанта и слугу. Сви су они пали једно за другим. Четврти убица одмах им се придружио. То је Ђорђе Радовановић, брат Константина Радовановића. Он је признао да је осматрао са ивице шуме долазак кнежев у парк и дао је знак убицама да заузму положај, а затим је пошао за кнезом тако да је на први револверски пуцањ био удаљен свега петнаестак корачаји од места злочина. Та четири бедника устремили су се онда на кнежево тело и гђу Анку, који су још дисали, и оставили су их тек пошто су кнежево лице унаказили ударцима јатагана.

Гђа Константиновић је пала погођена са два метка; један јој је прошао кроз слепоочнице, други кроз груди. Кнежево лице, руке, шака, покривени су страховитим ранама. Г[оспођи]ца Константиновић је добила три метка

у леђа. Слуга и ађутант рањени су у руку. Ађутант је тешко рањен, иако ампутација руке није била потребна. Само гђа Томанија је избегла, скочивши у један жбун одакле је отрчала до улазних врата да донесе вест.

Пошто су извршили масакр, убице су утекле; пола сата касније сви су се вратили у варош, очекујући ноћ да би извршили и други део свога програма. Тицало се ништа мање него да побију ministre и друге високе личности, а затим да прогласе васпостављање породице Карађорђевић.

Г. Гарашанин, бивши министар одан Обреновићима, који се случајно затекао у Топчидеру у шетњи, сазнао је за страшну новост, похитао је у Београд и прстигао кола којима је Паја Радовановић, београдски адвокат, у бесном трку хитао Београду. Он је на руци носи зелено сукно, заверенички уговорени знак, који је изазвао Гарашанинову сумњу.

Пошто је стигао у Министарство унутрашњих дела, где се налазио министар Никола Христић⁸⁶, одмах су предузете мере безбедности, сазвати су министри и сви чиновници канцеларије.

Послати су жандарми да ухвате Пају Радовановића, који се био вратио својој кући. Нађено је да је Паја био душа завере, од кога су завереници чекали наређења за даљу акцију. Ово хапшење све је покварило. Током ноћи и следећег дана извршена су брза хапшења, јер су претреси дали масу кормпромитујућих ствари, писма, знатну суму новца које су дозначене од породице Карађорђевић, итд., итд.

Смешан роман г[оспођи]це Радовановић постоји само у глави бечког дописника, јер браћа Радовановић немају сестру. Њихов отац и мајка станују у Шапцу, и никако нису умешани у ову историју. Када је вест стигла у Шабац, цео гарнизон из тврђаве морао је да спречи да не буду побијени.

Овај догађај изазвао је огромну жалост у целој Кнежевини. Гнев је као и првог дана, те су морале да буду предузете мере опрезности да ухапшене особе не буду масакриране приликом њиховог превођења у тврђаву, где су затворени, пошто није било довољно места у полицијској префектури.

Најкомпромитованије личности поред горе наведених јесу: четврти брат Радовановића, Љубомир, бивши адвокат, који издржава казну на робији, два брата бивше кнегиње Карађорђевића, Симеон и Младен Ненадовић. Овај последњи, коњички капетан, покушао је јуче у затвору да отвори вене помоћу једног ножа, и најпосле два њихова рођака, Светозар Ненадовић, директор поменутог казног завода, и Жика

⁸⁶ Никола Христић (1818-1911), управник вароши Београда, министар унутрашњих дела и председник владе.

Ненадовић, бивши чиновник у пензији. Остали саучесници, на броју око 40, сви су затворени. Неколицина њих радили су, као рођаци кнеза Карађорђевића, из амбиције, други због новца. Мало може да се разуме њихова неувиђавност, јер нису располагали никаквим средствима да би доспели до свога циља. Неколико ретких присталица Карађорђевића једва да имају кога у земљи, и ниједан није отворио уста. То је много олакшало задатак провизорне владе, која врши своју дужност у потпуној сигурности, под председништвом г. Мариновића. Скупштина, која ће се састати кроз 15 дана, биће позвата да потврди избор кнеза Милана Обреновића IV, младића од четрнаест година, који је студирао у Паризу. Образовано је Намесништво за четири године, тј. док млади кнез не напуни 18 година.

Сматрајте да не постоје сва преклапја⁸⁷ оних који измишљају револуционарне банде прошле зиме, сва причања о гђи Анки Константиновић и њеној ћерки, о некаквим кнежевим изјавама („Направили смо политичке грешке“ итд.), јер је то све сама измишљотина.

Волео бих да имам на расположењу мало више времена да бих могао да вас држим у току садашње ситуације, али, нажалост, морам тога да се одрекнем.

Изволите, г. уредниче, примити уверење о мом особитом поштовању,

Шарл Бетан

⁸⁷ Од: преклапати – говорити, причати којешта.

Petar V. Krestić

ON THE HOMICIDE OF THE PRINCE MIHAILO OBRENOVIĆ

(Summary)

During the time of his service in the Principality of Serbia, Charles Bétant, Prince Mihailo's secretary for the French language, was frequently in correspondence with his father, Élie-Ami Bétant, former Kapodistrian secretary and afterwards professor in Geneva, and informed him on a regular basis of the every significant event concerning Serbia, or having occurred there. Being an educated and intelligent person, an intuitive observer having demonstrated tendency towards detail, Bétant revealed numerous and absorbing descriptions of the episodes to which he witnessed, as well as the analyse of the characters he encountered. His letters are considered even more precious since, being a foreigner, he was able to perceive the events lucidly, although some unhidden sympathies towards the Prince Mihailo Obrenović are observable in his writings.

Bétant was profoundly disturbed by Prince Mihailo's homicide, which occurred on the 29th of May 1868. He started writing a series of letters to his father immediately after that episode. Those letters, abundant with many detailed descriptions of that immense tragedy, trace the events having taken place in the Principality of Serbia almost from hour to hour, and provide a very impressive picture of the condition in which the country, at the edge of chaos, found itself, as well as the description of the atmosphere and the prevalent mood of its population. His letters are authentic and acutely conjure up the situation on the internal, as well as the external political scene in Serbia, due to the fact that Bétant maintained excellent relations with the members of the Court and diplomatic circles.

Keywords: Prince Mihailo Obrenović, Charles Bétant, homicide of the prince, Principality of Serbia, Prince Aleksandar Karađorđević, the Radovanović brothers.

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

СЕЋАЊА БУГАРСКОГ ДОБРОВОЉЦА НЕША БРАЈКОВА НА ДОГАЂАЈЕ У ХЕРЦЕГОВИНИ ИЗ 1876.*

Апстракт: У раду је указано на до сада непознат аутобиографски рукопис Неша Брајкова, бугарског добровољца у Црногорској војсци у време рата против Османског царства 1876-1878. Рукопис је куцан писаћом машином на бугарском језику, а своје успомене Брајков је диктирао ћерки, Злати Жељасковој-Колевој. У њему се налазе подаци о групи Бугара из Цариграда који су, прошавши на једном аустро-угарском броду кроз Дарданеле, преко Црне Горе ступили прво у устаничке одреде у Херцеговини, а потом и у Црногорску војску. Једна њихова чета учествовала је и у бици на Вучјем Долу. Аутобиографски рукопис Неша Брајкова нов је допринос проучавању улоге бугарских добровољаца у армијама српских кнежевина у време Велике источне кризе.

Кључне речи: Османско царство, Цариград, Црна Гора, Србија, Херцеговина, добровољци, Копривштица, Калофер, Нешо Брајков, кнез Никола Петровић...

У Бугарском историјском архиву (*Български исторически архив, БИА*) Народне библиотеке *Св. Св. Кирил и Методиј* (*Народна библиотека Св. Св. Кирил и Методиј*) у Софији, у *Фонду број 736*, архивској јединици број 8, сачувано је аутобиографско казивање Неша Брајкова, учесника у црногорско-османском рату 1876. године. Наслов под којим је у Архиву заведено ово дело је *Нешо Брајков, учесник у српско-црногорско-турском рату 1876. (Нешо Брајков, учесник в Сърбско-черногорско-турската война 1876)*. Ова архивска јединица настала је захваљујући Злати Жељасковој-Колевој,

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и спереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. бр. 147036)

ћерки Неша Брајкова, која је рукопис, прекуцан писаћом машином, поклонила Бугарском историјском архиву, с тим што је, на почетку свог уводног текста, цео спис назвала *За произхода на нашия народенъ трицвѣтъ* (*О пореклу наше народне тробојке*).¹ Госпођа Жељазкова-Колева је у краћем *Предговору* истакла да се до смрти њеног оца 1925. године повремено водила полемика о питању порекла бугарске тробојке, и да је један њен део објављен у пловдивском листу *Борба*.

Аутобиографски рукопис Неша Брајкова, добровољца у црногорској војсци у рату 1876-1878, несумњиво носи ауторски печат, јер је његова ћерка само писала оно што јој је он диктирао. То се види и из чињенице да је текст писан у првом лицу једнине. Велики недостатак овог рукописа, за који никакву кривицу не носе ни аутор сећања ни записивач, је нестанак његове треће, кључне странице.² Ипак, и из две сачуване стране, куцане густим проредом, може се доћи до важних података.

Нешо Брајков је у историографији личност о којој се мало зна. Управо због тога, његово сећање на време Велике источне кризе и рата који је проистекао из ње изузетно је драгоцен, посебно када се има у виду чињеница да се ради о *погледу изнутра*, односно успоменама активног учесника из колоне, припадника добровољачких одреда у Херцеговини, а потом војника црногорске војске. Сачувани део рукописа, хронолошки недовољно јасно одређен јер се догађаји не ређају по датумима, говори о времену од његовог одласка у Црну Гору до тренутка интернације у Аустро-Угарску, у Трст.

На самом почетку свог казивања, Брајков истиче да је рођен у Копривштици³ и да је живео у Цариграду. Након пропасти Априлског устанка у Копривштици у Бугарској⁴, османска власт појачала је контролу над бројном бугарском популацијом у престоници, али и над другим словенским поданицима. Његова првобитна жеља била да емигрира у

¹ Из текста се види да се ради о пореклу боја бугарске државне тробојке.

² Остаје отворено питање да ли је рукопис имао само три куцане странице, или више њих. Међутим, у архивском инвентару стоји податак да недостаје трећа, последња страна.

³ Град у Бугарској, у области Средња Гора, јужно од планине Балкан.

⁴ Априлски устанак против османске власти избио је 20. априла (1. маја) у Копривштици, тада једном од најзначајнијих привредних центара у Бугарској, и једном од најважнијих средишта бугарског националног препорода. Брзо је угушен, а одмазда према становништву тог краја била је врло сурова. Поред тога, у свим бугарским земљама увећала су се безакоња од стране османских власти. Константин Косев, Николай Жечев, Дойно Дойнов, *Априлското вѣстание в сѣдбата на бѣлгарскія народ*, София 2001, 158-159.

Русију, или бар у Румунију, због појачане контроле тог правца од османских власти такав покушај би се највероватније завршио неуспехом. У времену када је у Босни и у Херцеговини већ отпочео српски устанак, и када је било готово извесно да ће и кнежевине Србија и Црна Гора ући у рат против Османског царства, Нешо Брајков није се определио за то да крене пут Србије, где се налазио велики број Бугара који су ступили у њену армију, већ се одлучио да оде у Црну Гору, што је било далеко теже изводљиво. Могућих разлога за такву одлуку могло је бити више. Прво, Брајков је, како тврди, у Цариграду познавао бројне Црногорце, са којима је делио сличну судбину; друго, из Црне Горе било је знатно лакше dospети до језгра устанка у Херцеговини; трећи разлог, који у сачуваном делу рукописа није поменут, је да се радило о планираном слању добровољаца под окриљем неке од страних дипломатија, пре свега руске.

У овом заиста опасном и авантуристичком подухвату, Брајков није био усамљен. Како тврди у својим сећањима, са њим је било око 60 Бугара из Копривштице, Калофера и других места, спремних да крену за Херцеговину, а превоз су пронашли на једном аустро-угарском пароброду, који је путовао кроз Дарданеле, са дозволом османских власти да не буде претресан. Капетан овог брода очигледно је имао велике симпатије према херцеговачким устаницима чим је пристао да учествује у целом подухвату, а вероватно је и сам био словенског порекла. Овај ризични подухват му је, можда, донео и нешто новца, али Брајков не говори ништа ни о томе.⁵

Након проласка кроз Дарданеле, брод се прво зауставио на Крфу, где је боравио око четири часа. Добровољци су ту, у пратњи грчке страже, набавили неопходан провијант за наставак путовања. На Крфу су установили да је на броду, поред чак 120 Бугара, било и пуно Срба из Црне Горе који су кренули истим путем, да учествују у рату против Османског царства. Брајков тада први пут помиње две личности које су, по њему, касније постале бугарске четовође, док он сам у команди над успостављеним формацијама није имао никакву улогу. Реч је о битолском грађанину Ивану Лескову, који је претходно био хајдук у Македонији, и Стефану Младеновићу, кога такође сврстава у Бугаре из Македоније, мада се по презимену то на први поглед не би могло закључити. По њему, Младеновић је под генералом Чајковским⁶ у османској армији стигао до чина капетана, и говорио је више језика.

⁵ Брајков не помиње ни име брода, нити име његовог капетана.

⁶ Михаил Чајковски (1804-1886), пољски писац и револуционар, емирант прво у Паризу, а потом у Цариграду. Да би се спасао од изручења које су тражиле Хабзбуршка

Брајков даље наводи да су, после два дана, искрцани у Будви, и да су се са сапутницима Црногорцима договорили да крену ка црногорској престоници Цетињу. На њега је, том приликом, посебан утицај оставила планина Ловћен, која се издизала како изнад мора, тако и изнад саме црногорске престонице.

Брајков је дао и занимљив опис смотре ове шаролике добровољачке формације. Иако уморни, они су већ следећег дана били постројени пред двором кнеза Николе⁷, где им је он одржао говор о дугој традицији слободе у Црној Гори. Неки су, вероватно, већ тада доживели и прво разочарење. У свом обраћању, кнез Никола им је рекао да не могу више ни један дан остати у Цетињу, пошто Црна Гора још увек званично није ступила у рат, и да сместа треба да крену ка Херцеговини, где су потребни у борби против Турака. Поред тога, нагласио је да је његова држава сиромашна, и да им не може дати ништа више осим по пар опанака и по једну капу.

У тексту Брајков наводи и једну верзију настанка бугарске тробојке. Он тврди да већина приспелих Бугара није знала како би требала да застава изгледа, али им је сам кнез предложио бело-зелено-црвену боју, јер су, како је нагласио, све словенске заставе тробојке, а пре свега српска и руска.⁸

монархија и Русија, примио је ислам и у Османском царству живео под именом Садик-паша Чајковски. У Цариграду је организовао официре пољског и мађарског порекла у антируској кампањи, у којој се ангажовао и на Балкану и на Кавказу. Покушао је да организује јединице састављене од емиграната и украјинских козака, и да их усмери против Русије. Командовао је емигрантским формацијама у Кримском рату против Русије 1853-1856. На Порти је, колико је могао, саботирао и тежње њених балканских словенских поданика. Нови преокрет у његовом животу десио се пошто је 1872. од Русије добио понуду за амнестију. Рођен као католик, потом муслиман, Чајковски је примио православље и одселио се у Кијев, где се углавном бавио литерарним радом, пишући романе из живота тадашње Украјине. Thomas M. Prymak, *The Strange Life of Sadyk Pasha*, Forum: A Ukrainian Review, no. 50 (28-31) "http://en.wikipedia.org/wiki/Micha%C5%82_Czajkowski". Илия Тодев *Д-р Стоян Чомаков /1819-1893/, живот, дело, потомци I*, Софија 2003, 183, 185, 190.

⁷ Брајков га све време погрешно назива *Кнез Никита*.

⁸ У спису аутор погрешно српску заставу описује као бело-плаво-црвену, а руску као бело-жуто-црвену. Кад је реч о бугарској застави, могуће је да је кнез Никола, као обавештен човек, знао какву су заставу користили бугарски емигранти у Србији. Сличну заставу користила је Бугарска легија Георгија Раковског у Београду (зелено-бело-црвено), а Раковски је 1863. боравио на Цетињу, од кога је

О даљој судбини бугарских добровољаца Брајков не говори много. Он само наводи да су Бугари подељени у две чете, једној је на челу био Лескови, а другој Младеновићем, али да оне нису могле деловати самостално, већ су стављене под команду локалног војводе у Херцеговини, Пека Павловића.⁹

По званичној објави рата, ови добровољци постали су део црногорске војске. Међутим, како Брајков тврди, око 200 Бугара у црногорској војсци су у јесен 1876. добијали готово занемарљива следовања хране и одеће, па су им услови за живот постали неподношљиви. Видевши немогућност даљег опстанка на просторима Херцеговине, њих 42, на челу с њим, затражили су пасоше да би отишли у Кнежевину Србију, која је такође већ била у рату против Османског царства. Након тога, кренули су преко аустро-угарске Далмације ка Трсту. У Дубровнику су ухапшени и пребачени у Трст, где су држани чак 32 дана у врло лошим условима. Потом су их стражарно спровели до железничке станице.

Ту се казивање Неша Брајкова прекида, јер трећи, кључни лист његове аутобиографије, недостаје. Како се радило о Бугарима поданицима Османског царства, њихов боравак у Аустро-Угарској представљао је осетљиво дипломатско питање и османске власти су могле тражити њихово изручење. Међутим, у време овог рата Аустро-Угарска није примењивала такве мере, а у њеној Војној граници уточиште су налазили и избеглице и рањеници, док је у Книну радила велика болница за рањене устанике. Зато се може претпоставити да је ова група бугарских добровољаца пребачена до границе Кнежевине Србије, и да је потом ступила у српску војску, или касније у бројне бугарске одреде руске војске која је деловала из Румуније.

кнез Никола то могао сазнати. Како се ова бугарска формација из Црне Горе временом пребацила у Србију, одакле је дошла у додир и са Бугарима у Руској војсци, могуће је да наводи да је форма бугарске заставе створена на Цетињу узета као основа за каснију државну заставу Кнежевине Бугарске нису сасвим без основа. ⁹ Пеко Павловић (Чево, 1828 – Цетиње, 1903), командант добровољачких одреда на Херцеговачком ратишту. Устанике је успео да војнички организује и оспособи за битке против османске војске. Био је један од команданата Црногорске војске у бици код Вучјег Дола. Након рата 1876-1878, због неслагања са кнезом Николом, једно време боравио је у емиграцији у Кнежевини Бугарској, где се придружио првацима српске опозиције на челу са Николом Пашићем у намери да свргну са престола српског краља Милана Обреновића. Његов боравак у Бугарској, док је био у немилости црногорског кнеза могао је бити и резултат стечених познанстава са бугарским добровољцима којима је командовао. Након неуспеха те иницијативе, вратио се у Црну Гору, где је живео повучено до смрти.

На примеру Неша Брајкова и његових сународника и сабораца, могуће је направити одређене компарације о односу према добровољачким јединицама у војскама две српске кнежевине током рата од 1876 до 1878. У Кнежевини Србији већ је постојала дужа традиција војничког организовања бугарских емиграната, почевши од Прве бугарске легије Васиља Левског која је учествовала у борбама против османског гарнизона у Београду 1862, па до њихових чета у српској војсци у рату од 1876 до 1878. Многи од бугарских добровољаца школовани су на српској Великој школи (Универзитет) и у средњошколским институцијама, и у тренутку избијања српско-османског рата 1876. у српској војсци их је, по попису које је сачинио мајор Глиша Марковић, било 1.342.¹⁰ И у Кнежевини Србији њихове формације нису самостално деловале, али су њима командовале бугарске војводе, које су често имале блиску комуникацију са високим српским официрским кором.¹¹ Добровољачке формације српске војске биле су по саставу мешовите. Међу њима је, поред Бугара, било и Срба из Аустро-Угарске, Херцеговине, Босне, па чак и из Црне Горе. Резултати њихових борбених активности били су веома добри. Размештени на фронт према бугарским земљама, они су у борбама пружали максимум. Бугарска добровољачка формација српске војске чак је у наставку рата самоиницијативно ослободила Ћустендил, важно османско гарнизонско упориште, одакле се повукла по наређењу руских војних власти. За разлику од Црне Горе, Кнежевина Србија имала је могућности и жеље да ове војнике снабде оружјем и другим провијантом, као и остале припаднике своје народне војске. Тај континуитет снабдевања одржао се све док армија није била суочена са могућности потпуног слома¹², али је изнова брзо успостављен након наставка ратних дејстава по уласку Русије у рат.

¹⁰ Глиша Марковић, *Дневник ратних бележасака, са сто петнаест дана на предстражи, успомене из Другог српско-турског рата 1877-1878*, Београд 1902, passim; Исти, *Дневник српско-бугарских добровољаца на Тимоку 1876. године*, Београд 1906, passim.

¹¹ Један од њихових команданата, војвода Симо Соколов, одржавао је блиске везе са генералом Ђуром Хорватовићем и након завршетка рата. Соколов је био из околине Трна. У Србији је завршио основну школу и гимназију, и студирао Историско-филолошки факултет Велике школе у Београду. Николай Илиев, *Капитан Симо Соколов, трњанското вџстание от 1877. г.*, София 2000, 21-22, 25-26, 42-62...

¹² Октобра 1876, добровољци који су повучени у Јагодину обратили су се свом војводи, Симу Соколову, с молбом да код војних власти уради све што је могуће како би се њихов положај поправио, јер су им следовања значајно смањена, и о њима у том тренутку нико није водио рачуна. Међу њима је било Бугара, али и Срба. *Добровољци Соколову*, Крушевац, октобра 1876, Народна библиотека Св. Св. Кирил и Методиј, БИА, Фонд 34, Симо Соколов, арх. ед. 3, 48.

У случају црногорске војске, не постоје тако бројни извори о бугарској емиграцији и њеном војничком деловању као када је реч о Кнежевини Србији. Континуитет присуства Бугара у Црној Гори у значајнијем броју није постојао, а та држава није имала ни високошколске установе, ни развијен школски систем који би примио већи број Бугара на школовање. Сем тога, она је географски била знатно даље од Бугарских земаља него Србија.

Током рата 1876/1878, приоритет црногорске владе био је снабдевање устаничких одреда у Херцеговини. Већ је напоменуто да се о деловању бугарских добровољаца у саставу црногорске војске не зна много, мада уверење које се налази уз биографију Неша Брајкова сведочи да је учествовао у једној од одлучујућих битака на Вучјем Долу¹³ које је Црногорска војска водила, и да се у тој бици храбро држао. Како Брајков током боравка у Црној Гори и Херцеговини свакако није деловао сам, може се претпоставити и то да је у бици на Вучјем Долу учествовао и један број бугарских добровољаца.

Када је реч о боравку Брајкова у Херцеговини и у Црној Гори, на основу унутрашње анализе текста рукописа долази се до закључка да он обухвата време непосредно од гушења бугарског Априлског устанка 1876, а пре уласка Црне Горе у рат, до најраније 18. (30) октобра 1876, када му је на Цетињу издато уверење да се у бици на Вучјем Долу јуначки држао, поштено владао и испуњавао сваку поверену дужност. Уверење је издао потпоручник Стефан Младеновић, командир једне од две бугарске добровољачке чете. То говори и којој од две чете је Брајков припадао.

У даљем тексту казивање Неша Брајкова преведено је на српски језик и дато у целини. Поред тога, у наставку је дат и оригинални текст рукописа, а у прилогу и уверење о његовом војничком држању у бици на Вучјем Долу, издато од непосредно претпостављеног официра, Стефана Младеновића, који је у Црногорској војсци добио чин потпоручника.

¹³ У бици код Вучјег Дола 28. јула 1876. Црногорска војска и херцеговачки устаници поразили су османску војску и преузели потпуну иницијативу на херцеговачком ратишту. Османска војска имала је око 4.000 погинулих. D. Trifunović, *Vičji Do*, Vojna enciklopedija X, Beograd 1975, 626.

Нешо Брајков, учесник у српско-црногорско-турском рату 1876

Током 1876, после Априлског устанка, турска власт много је појачала надзор над Бугарима и Црногорцима у Цариграду. Такав положај натерао је масу младих да напусте Цариград, и са руским паробродима једни да оду за Русију, а други за Румунију. И ја сам пожелео да одем за Русију, али ме је неки необјашњиви унутрашњи порив зауставио. Почетком [...] ¹⁴ чуо сам да ће један аустријски пароброд да крене за Босну и Херцеговину, и да тај пароброд има привилегију да прође ноћу кроз Дарданеле а да Турци немају право да проверавају његове путнике и терет. Други дан сам решио да пођем, али је требало да се јавим многим пријатељима да одлазим у Херцеговину. Приликом сусрета с пријатељима, обећали су ми да пођу са мном њих 25, из Копривштице, Калофера и [села] Ханџар. Другог дана већ сам био на доку. Показали су ми пароброд. До времена поласка пароброда, скупило се 60 људи који су желели да крену са мном. Послао сам их да се раније укрцају на брод, а ја сам остао доле да узмем храну и пиће за пут.

Узео сам два цака провијанта и један револвер, а да до тада нисам ни знао како се рукује њиме, попео сам се сам на једну барку и кренуо ка пароброду. Турски полицајци су приметили моје кретање, пратили су ме, и са две барке пресрели на мору. Полицајци су ме питали где путујем. Одговорио сам им да носим провијант за блиске људе на пароброду, и да ћу се вратити када га предам. То исто потврдио је и власник барке. Ослободили су ме. Стигосмо пароброд, а ја се укрцах и рекох чамцији да ме чека. После два часа пароброд је кренуо. Током ноћи прошли смо кроз Дарданеле и нико нас није зауставио. На пароброду је било доста путника, али је још увек било немогуће да се упознамо са путницима за Херцеговину. Стигли смо до острва Корфу ¹⁵. Рекли су нам да ће се пароброд ту задржати четири часа. Користећи се случајем да ту дуго стојимо, изађосмо на острво, где смо могли да се одвојимо и пребројимо све који одлазе за Херцеговину. Испоставило се да у Херцеговину одлази 120 Бугара, међу којима је био Иван Лесков из Битоља, заједно са зетом, који је дуго година хајдуковао по Македонији, и Стефан Младеновић, исто из Македоније, који је служећи под генералом Чајковским у турској армији стигао до чина капетана, и говорио више страних језика. Решили

¹⁴ Нечитко.

¹⁵ Острво Крф.

смо да образујемо чету, и једногласно смо за војводе изабрали Ивана Лескова и Стефана Младеновића. Са острва нас испратише четири грчка војника и два подофицира. Пароброд је следећег дана стигао у прво аустријско пристаниште, Будву. Сви смо ту сишли, и приметили једну високу планину, која се зове Ловћен. Увече смо стигли у црногорску престоницу Цетиње. Црногорци, који су нам се придружили у Цариграду, још исто вече су обавестили кнеза Никиту¹⁶ о нашем доласку. Кнез је послао свог човека, који нам је саопштио да следећег дана у 10 часова сви треба да се појавимо пред улазом у дворац, где ће он изаћи са породицом да нас поздрави. У одређено време, ми смо били постројени пред двором. Кнез Никита изашао је са породицом, поздравио нас и рекао да је, *од када свет светује*, Црна Гора била слободна држава, али до сада ни од једне словенске земље није имала моралну подршку, сем материјалну од Русије[!?!]. Рекао нам је и то да Црна Гора није у рату са Турском и да зато не можемо више да останемо у пределима Кнежевине, већ да одмах треба да кренемо за Херцеговину. Затражили смо од кнеза Никите да нам дозволи да имамо две чете, са посебним војводама. Дошао је ред и на то да направимо заставу. Ми нисмо знали каква је бугарска заставка, а то није знао ни кнез Никита. Међутим, он нам је објаснио да су све словенске заставе тробојке. Српска, бела, плава и црвена, црногорска иста таква, а руска бела, жута и црвена, и предложи да бугарска заставка буде бела, зелена и црвена.¹⁷ Након саветовања осам наших људи, међу којима сам био и ја, сагласили смо се с кнежевим предлогом и сашисмо две заставе. Кнез нам је тада рекао да је Црна Гора сиромашна земља, и да нам не може помоћи с другим сем да нам да по један пар опанака и по једну црногорску капу, обавезну за сва лица која су живела у Кнежевини, и једног човека који ће да нас преведе преко границе.

После тродневног лутања по различитим чукама, нађосмо чету војводе Пека Павловића, једног од првих војвода у Херцеговини. Он је заузео половину Херцеговине, а сва села и градови били су погорели. Човек ког је кнез Никита одредио да нас допрати, саопштио је Пеку Павловићу да нам је дозволио да имамо војводе и заставе, с тим условом да се наше чете не одвајају од његове, и да војводе буду под његовом командом. Пеко Павловић све то је прихватио.

Наступала је јесен. Нисмо добијали ни храну ни одећу, живот нам је постао неподношљив. У то време дошло је још Бугара, па нас је било 200 душа. Нас 42 смо се одвојили и затражили смо од Кнеза да нам

¹⁶ Никола I Петровић Његош, кнез, а од 1910. краљ Црне Горе.

¹⁷ У оригиналу откуцано великим словима.

дозволи да кроз Аустрију одемо за Србију. Он се у почетку није сложио с тим, али се после неколико дана сагласио, и дао нам је пасоше. Отишли смо у аустријско посланство, и пошто смо визирали пасоше кренули смо. Стигли смо у Катаро¹⁸, где су нас задржали два дана. Кренули смо пешке обалом Јадранског мора, и речено нам је да ћемо за 60 дана стићи у Србију. Хрватско и словеначко становништво нас је дочекивало љубазно, и братски гостило. Стигли смо у стари Дубровник (Рагуза). Тамо је дошла аустријска полиција и све нас похапсила. Укрцали су нас на један пароброд и рекли да ће нас искрцати у Триесту¹⁹. У свим пристаништима само је мени било дозвољено да силазим и узимам шта је било неопходно за другове. Стигли смо у Триест. Тамо су нас затворили у једну тесну собу. Лежали смо један преко другог. Држали су нас ту 32 дана! Једно вече су нас извели из кауша²⁰ и под [...] ²¹ од 100 војника нас одвезоше на железничку станицу.

ОРИГИНАЛ

Нешо Брајков, учесник в Сърбско-черногорско-турската война 1876

Презь 1876. г. следь Априлското възтание, турската властъ усили твърде много надзора над българитѣ и черногорцитѣ живуци въ Цариградъ. Това положение накара маса младежи да напуцатъ Цариградъ и съ руски параходи да заминаватъ едни за Русия, други за Румъния. И аз искаха да отида въ Русия, но нѣкакъвъ необяснимъ вътрешенъ потикъ ме въспря. Въ началото на [...] ²² азъ се научихъ, че единъ австрийски параходъ ще заминава за Босна и Херцеговина, и че този параходъ ималъ привилегията да минава Дарданелите ношно време безъ да иматъ право турцитѣ да провѣрватъ неговитѣ пътници и съдържание. Решихъ на другия день да тръгна, но требваше да се обадя на много приятели, че отивамъ въ Херцеговина. При срещата ми съ приятелитѣ обещаха ми да тръгнатъ съ мене 25 души отъ Копривщица, Калоферъ и с. Хаджаръ. На другия день азъ бехъ вече на скелята. Показаха ми парахода. До като да

¹⁸ Котор.

¹⁹ Трст.

²⁰ Кауш, затвор (тур.)

²¹ Нејасно.

²² Нечитко

доде време да тръгне парахода, насъбраха се 60 души желаючи да тръгнатъ съ мене. Изпратихъ тѣхъ по-рано да се качатъ на парахода, а азъ останахъ по надире, за да взема храна и напитки за изъ пжтя.

Вземахъ два човала провизии и единъ револверъ, безъ до тоя моментъ да знаехъ какъ се маниполира съ него, качихъ се самъ на една лодка и тръгнахъ съ нея къмъ парахода. Турски полицаи забележали моето движение, проследили ме и съ две лодки ме застигнаха средъ морето. Полицайтѣ ме питаха где отивамъ. Отговорихъ имъ, че нося провизии до парахода на близки хора, и като ги предамъ ще се върна. Същото потвърди и лодкаря. Освободиха ме. Стигнахме парахода-азъ се качихъ и казахъ на лодкаря да чака. Следъ 2 часа парахода тръгна. Презъ нощъта минахме Дарданелитѣ безъ нѣкой да ни спира. Въ парахода имаше много други пасажери, та невъзможно беше още тогава да се опознаемъ съ отиващитѣ за Херцеговина. Стигнахме до островъ Корфу. Казаха, че тамъ парахода ще се бави 4 часа. Възползувани отъ случая-дългия престой, излѣзохме на острова, където можахме да се отдѣлимъ и преброимъ отиващитѣ Херцеговина. Указа се, че отиватъ 120 души българи за Херцеговина, между които бѣха и Ивѣнъ Лѣсковъ отъ Битоля, заедно съ зетъ си, който дълги години правилъ хадутлукъ изъ Македония и Стефанъ Младеновичъ – също изъ Македония – достигналъ чинъ капитанъ въ турската армия, служилъ при генералъ Чайковски и говорящъ разни чужди езици. Решихме да образуваме чета и единодушно избрахме за войводи Иванъ Лѣсковъ и Стефанъ Младеновичъ. Отъ острова ни последваха 4 гръцки войници и 2 подофицери. Парахода на другия денъ пристигна на първото австрийско пристанище Будва. Всички слезохме тамъ и поехме единъ високъ балканъ наречень „Ловчан“. Вечеръта стигнахме въ Черногорската столица Цетина. Черногорцитѣ, който ни придружаваха отъ Цариградъ още вечеръта уведомили черногорския князь Никита за нашето пристигане. Князьтъ изпрати свой човекъ, който ни обади, че на другия денъ 10 часа пр. обѣдъ всички трѣбва да се явимъ предъ входа на двореца, гдето щѣлъ да излезе княза съ семейството си да ни поздрави. На казаниятъ часъ ние бѣхме предъ двореца построени. Излезе князь Никита съ семейството, поздрави и каза, че отъ кога свѣтъ свѣтува Черна гора е била свободна държава, но до сега отъ никоя славянска страна не е имала морална подкрепа, освен материална отъ Русия. Каза ни, че Черна гора не е въ война съ Турция, затова ние неможели сме да останемъ повече въ предѣлитѣ на княжеството и трѣбвало веднага да заминемъ за Херцеговина.

Поискахме отъ князь Никита да ни позволи да си имаме две чети съ отдѣлни войводи. Дойде редъ да си направиме знаме. Ние не знаехме какво е знамето на България. Не знаеше това и князь Никита, обаче последния ни обясни, че славянскитѣ знамена сѣ трицвѣтни: сръбското – бѣло, синьо и червено, черногорското също такава; руското – бѣло, жълто и червено, и предложи българското знаме да бѣде - бѣло, зелено и червено. Следъ съвещание на 8 души отъ нашите хора, между които бѣхъ и азъ, ние се съгласихме на предложението на княза и ошихме 2 знамена. При това князь Никита ни каза, че Черна гора е бедна страна, че не може да ни помогне съ друго, освенъ да ни даде по единъ чифтъ цървули, по единъ черно-горски калпакъ задължителенъ за носене отъ всички лица пребиваващи въ Княжеството – и единъ човѣкъ който да Ви преведе презъ границата.

Следъ три дневно скитане по разни чукари, намерихме четата на Пеко Павловичъ – единъ отъ първитѣ войводи на Херцеговина. половината отъ Херцеговина беше превзета отъ този войвода и всички селища и градове изгорени. Пратеникътъ на князь Никита съобщи на Пеко Павловичъ, че ни е позволено отъ Никита да имаме войводи и знамена съ условие, че нашите чети нѣма да се отдѣлятъ отъ неговата чета и войводите ни ще бѣдатъ подъ негова команда. Всичко се прие отъ Пеко Павловичъ.

Настѣпваше есенъта. Не ни се даваше ни храна, ни дрѣхи. Ставаше ни неподносимъ живота. По това време бѣха дошли още българи, та се набирахме до 200 души. Одѣлихме се 42 души и помолихме княза да ни позволи да минемъ презъ Австрия за Сърбия. Първомъ не се съгласяваше, но следъ нѣколко дни се съгласи и ни даде паспорти. Отидохме въ австрийското посолство и като визирахме паспортитѣ си, тръгнахме. Пристигнахме в Катаро, гдето ни задържаха 2 дни. Тръгнахме пѣшкомъ по брѣга на Адриатическо море и ни казаха, че за 60 дни ще стигнемъ въ Сърбия. Населението на Хърватско, Словенско, ни посрещаше ласкаво и ни гощаваше братски. Стигнахме старий Дубровникъ /Рагуза/. Тамъ дойде австрийската полиция и ни арестува всички. Качиха ни въ единъ параходъ и ни казаха, че ще ни свалятъ въ Триестъ. На всички пристанища само на мене бѣше позволено да слазямъ и вземамъ каквото е нужно за другаритѣ. Стигнахме въ Триестъ. Тамъ ни затвориха въ една тѣсна стая. Лежахме единъ възъ другъ. Държаха ни тамъ 32 дни. Една вечеръ ни изкараха отъ кауша и подъ [...] ²³ отъ 100 души войници ни откараха на гарата.

²³ Неясно.

ПРИЛОГ

Уверење о учешћу Неша Брајкова у бици на Вучјем Долу

Увереније

Са којим свједочим да је господин Нешо Брајков, родом из Копривштице из Бугарску, био је у Бугарску добровољачку чету у Црну Гору, и у Црногорском Турском рату године 1876. учествовао у боју на Вучидол у Херцеговину, се показао јуначки и тако у свему се владао поштено и испуњавао своју војничку повјерену му дужност. Зато му се даје ово свједочанство да му служи гдје то буде потребито.

Заповједник Бугарске добровољачке чете
Под[поручник] К. Стефан Младиновић

Цетиње 1876
Октовра 18.

Испод тога, на бугарском језику:

Преглџдано, сравнено и намѣрено вѣрно с първообратното
Град Хасково 10. февруарий 1883.год[а]
И. д. кметъ на гр[ад] Хасково М. Стойков

Опис документа: Документ је писан српским језиком, али бугарским писмом, што не чуди с обзиром на то да се ради о препису који је Брајкову 10. (22) фебруара 1883. издала надлежна канцеларија града Хаскова у Бугарској. На њему се налази печат Градског савета Хаскова и, знатно касније стављен, печат Главног војног музеја Бугарске, у коме је овај документ првобитно чуван. Документ има физичка оштећења на доњој левој сфери. Тачност преписа је својим потписом потврдио кмет (срески начелник) М. Стојков.

БИА, Фонд 736, арх. ед. 4

Препис

Nedeljko Radosavljević

**RECOLLECTIONS OF BULGARIAN VOLUNTEER
NEŠO BRAJKOV OF THE EVENTS IN HERZEGOVINA IN 1876**

(Summary)

Volunteers from Slavonic regions placed under Turkish rule, as well as from other states, Russia and Habsburg Monarchy in the first place, took part in the Armies of the Principality of Serbia and the Principality of Montenegro during Serbian Uprising that occurred in the year of 1875 in Bosnia and Herzegovina and Surbo-Turkish war that lasted from 1876 to 1878. Among them, a significant number of Bulgarians was attested, especially in the Army of the Principality of Serbia. Nešo Brajkov, Bulgarian from Koprivištica, town where the big anti-Turkish uprising was organized on the 20th of April (the 1st of May) 1876, lived in Constantinople and after having crossed the Dardanelles with a group of his compatriots, he arrived to Montenegro and afterwards joined the rebels in Herzegovina. In June 1876, after Montenegro entered the war, Bulgarian volunteers took part in its Army. Brajkov left behind him an absorbing autobiographical manuscript on his journey throughout Herzegovina and Montenegro and sojourn in those regions, which has not been preserved in its entirety, but represents a precious document for the examination of the role volunteers from Bulgarian regions played in the Montenegrin Army, which was an almost neglected historiographical issue. In this work, the preserved fragment of the manuscript was presented in its entirety, in the original version, as well as in its Serbian translation.

Keywords: Ottoman Empire, Constantinople, Montenegro, Serbia, Herzegovina, volunteers, Koprivištica, Kalofer, Nešo Brajkov, Duke Nikola Petrović.

Владимир ЈОВАНОВИЋ
Историјски институт
Београд

ПРАВИЛА О ТАЈНОЈ ПОЛИЦИЈИ У БЕОГРАДУ 1900. ГОДИНЕ*

Анстракт: Правила о оснивању тајне полиције на подручју Београда као званичан акт, настао у највишим полицијским круговима, редак су доказ грозничаве одбрамбене политике личног режима краља Александра. Документ нуди обиље података о начину организовања, задацима и намени посебних полицијских органа - *потајника*, агената неуниформисане политичке полиције последњег владара династије Обреновића.

Кључне речи: Тајна полиција, потајници, Обреновићи, Београд, Управа вароши, Министарство унутрашњих дела.

Настајање и нестајање бројних мрежа политичких повереника, доушника и ухода на тлу Београда, представља цикличну појаву, присутну током читавог 19. века. Аустријски, турски и француски шпијуни тумарали су кривудавам београдским сокацима још у време Првог српског устанка, што представља својеврсно посредно признање о стратешком значају града смештеног на граници Балкана и Паноније.¹ По

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

¹ Детаљне, иако не увек сасвим поуздане податке о збивањима у Београду и устаничкој Србији прикупљао је, између осталих, аустријски мајор Гедеон Ернест Маретић. Преко сопствене мреже повереника он је био подробно упознат са политичким, економским и војним стањем у земљи, операцијама српске војске и ситуацији на фронту, током последњих устаничких година. Карактеристично је међутим то да је тачност његових извештаја знатно опадала, уколико се радило о дешавањима на самом југу и истоку Србије, удаљеним стотинама километара од самог центра Маретићеве шпијунске активности. Г. Е. Маретић, *Српска револуција 1804-1813*, Београд 1987, 8-17.

обнови турске власти, повереници Милоша Обреновића слали су детаљне извештаје о важнијим појавама у вароши, расположењу Турака, а нарочито о деловању лица обележених као политички смутљивци и противници српског кнеза. Све присутнија кнежева потреба да контролише и надзире, довела је крајем његове прве владавине до оснивања нарочитог чиновничког положаја - *Тајног полицајца*, задуженог искључиво за праћење рада његових непријатеља у Београду и Земуну.² Тако се кнез Милош јавља као идејни покретач једне институције, чије је постојање требало да остане потпуна тајна како за обичне ставновнике Београда тако и за кнежеве противнике.

Проглашен за главну варош почетком четрдесетих, а прикључен Кнежевини током шездесетих година 19. века, Београд с временом добија значај српске престонице. Сем врховних државних и верских институција, у њему стално „резидира“ и сам кнез, за чију је личну сигурност и заштиту био нарочито задужен управитељ вароши, као највиши полицијски чиновник на подручју престонице. Тај престижан и одговоран положај припадао је, у време друге владе кнеза Михаила, искусном бирократи Николи Христићу. Његова тајна полиција састојала се највећим делом од неформалних доушника, слугу и слушкиња упослених по домовима београдске елите. Путем те мреже Христић је као управитељ вароши, а касније и као министар полиције, имао одличан увид у приватност водећих личности Београда.³

Као неопходан инструмент тајновите моћи монарха, сличне мреже доушника цветале су и током владавине наследника кнеза Михаила, Милана Обреновића. Међутим, убрзо по проглашењу пунолетства, 1872. године, услед кнежевих сумњи у ефикасност и политичку лојалност званичног полицијског апарата, јавља се феномен удвајања и паралелног функционисања неколико засебних и међусобно неповезаних система надзора у Београду. Већ средином седме деценије 19. века, сем класичне мреже повереника управитеља вароши, јавља се и дворска тајна полиција. Она је оперисала сасвим независно и тајновито у односу на личност званично задужену за заштиту српског кнеза. Јован Авакумовић,

² Надзор над приватном преписком и праћење кретања политичких противника Милоша Обреновића, биле су главне дужности *тајног полицајца*. Б. Перуничкић, *Управа вароши Београда 1820-1912*, Београд 1970, 112.

³ Аустријски дипломата у Београду, Бењамин Калај, изражавао се врло похвално о тајновитим полицијским методама Николе Христића. Он „води унутрашње послове гвозденом руком и створио је задивљујући систем шпијунаже“ тврдио је Калај. *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, приредио А. Раденић, Београд 1976, 17.

тадашњи управитељ, био је непријатно изненађен сазнањем да у Београду већ дуже време постоје некакви тајни агенти у служби младог кнеза.⁴

Аутократа снажне уобразиље Милан Обреновић заиста је био склон сумњичењу не само политичких противника, већ и политичких сарадника. Зато је током своје дуге владавине створио не једну, већ неколико узастопних мрежа личних повереника, комбинујући њихова сазнања са информација које је за њега прикупљала регуларна српска полиција, као и са подацима из званичних, а још чешће тајних дипломатских и полицијских канала околних држава. Богат историјат тајне полиције у Србији после 1881. године, могуће је објаснити страхом краља Милана од акција његових противника, а нарочито од завереничких капацитета моћне *Охране* (тајне полиције царске Русије).⁵

По Милановом силаску са престола, 1889. године, дошло је до извесног затишја у раду дворске полиције, да би по повратку экс-краља у Србију, почетком 1894. године, започео нови циклус убрзаног снажења тајне полицијске активности. После обнове апсолутистичких тежњи последњих Обреновића, на самом крају 19. века, по први пут долази и до обзнањивања постојања институције тајне полиције. *Одељење за поверљиве цели*, као класичан орган тајновитог полицијског надзора, основано је при Министарству унутрашњих дела 1899. године. Супротно деценијској пракси доследног порицања постојања те институције, режим је после Ивањданског атентата применио сасвим супротну тактику. Радило се о покушају психолошког притиска на политичку јавност, њеним упознавањем са чињеницом о постојању тајних полицијских агената који ће пратити и хватати свакога ко буде делао против поретка и династије.

Експериментална „јавна“ тајна полиција министра Ђорђа Генчића била је кратког даха – угашена је већ средином наредне године. После ненадане изјаве Александра Обреновића да ће за супругу узети бившу дворску даму Драгу Машин, непопуларни режим др Владана Ђорђевића срушио се као кула од карата. Убрзо је било укинута и *Одељење за поверљиве цели*, као орган чији је смисао ишчезао а чији су организатори лично компромитовани политичком променом коју је краљева одлука изазвала.

⁴ Ј. Авакумовић, *Мемоари*, приредио С. Турлаков, Нови Сад 2008, 152-160.

⁵ Највећи број података везаних за разноврсне делатности дворских повереника и доушника нестало је, нажалост, после ликвидације династије Обреновића, 1903. године. Пред опасношћу да и њихова уплетеност у рад краљевих повереничких мрежа изиђе пред јавност, политички прваци, пре свих радикалски, решили су да је потребно ту архиву уништити.

Услед наглог обрта насталог по формирању „свадбеног“ министарства и по укидању Генчићеве тајне полиције, дошло је до својеврсне замене улога. За главне противнике краљевског дома, средином 1900. године, оглашени су први људи претходног режима, Ђорђе Генчић, Владан Ђорђевић и друге ватрене присталице Милана Обреновића. Краљу Александру, угроженом деловањем његових противника, чинило се неопходним да створи нову мрежу тајних агената који би осигурали стабилност поретка. Иако председник новог министарства у својим сећањима прелази брзо преко те чињенице, постоје подаци који непобитно говоре о таквим плановима.⁶ Овај пут, била би то тајна полиција у служби интимне среће и спокојства заљубљеног српског краља.

Документ који открива управо такву краљеву намеру јесте нацрт о оснивању, организацији и задацима посебних полицијских агената за подручје Београда. Реч је о званичном поверљивом акту, насталом септембра 1900. године у канцеларији министра унутрашњих дела и упућеном на адресу управитеља вароши Београда.⁷ Њиме се предлагало успостављање нарочитог, петог одељка Управе вароши, чији би главни задатак био рад на спречавању антидинастичких појава и заштити безбедности краља и чланова његовог дома. Занимљива је министрова идеја да у одређеној мери „бирокуратизује“ полицијске доушнике, њиховим уздизањем на ранг државних званичника и успостављањем одређених стандарда квалитета за пријем у струку.⁸

⁶ За разлику од председника владе, начелник Полицијског одељења и управитељ вароши изнели су много више материјала о сплеткама последњег Обреновића, иако су и њихови искази били подвргнути бројним аутоцензорским поступцима. А. С. Јовановић, *Министарство Алексе С. Јовановића, подаци о политичким догађајима у Србији*, Београд 1906, 70-71; *Дневник Тасе Миленковића 1850-1918*, приредио Ж. Алексић, Београд 2000, I, 324-332; Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке: Тајне двора Обреновића*, I Београд 1906, 35-36, 43, 64-67, 75-76.

⁷ Предлагач пројекта био је Лазар Поповић, званичник који је до ступања на место министра полиције постигао завидну каријеру на пољу правосуђа. Најпре као судија првостепеног суда у Смедереву, 1881. године, као првостепени судија за град Београд, од 1884. до 1887, а потом као вишегодишњи секретар Касационог суда. После Ивањданског атентата, 1899. године, Поповић је по жељи двора био именован за председника Преког суда за суђење атентаторима на краља Милана. *Полицијски гласник*, XXX, 1900.

⁸ Маршићанин нигде не спомиње тај званичан акт, али на више места признаје да је вршио бројне послове тајновите природе по налогу краља Александра. Чини се да његов једини циљ и као мемоаристе и као чиновника који је доживео потпун професионални неуспех, био да са себе скине сваку моралну одговорност, а да код

Документ о коме је реч, носи све битне одлике српске полицијске администрације с краја 19. века. Писан безличним, званичним стилем и снабдевен деловодном нумером, овај акт подсећа на бројне, већ уобичајене административне предлоге. Значајан напор уложен у графичку обраду текста; репрезентативан краснопис, као и лични министров потпис, међутим, упућују на претпоставку да је надлежна власт сматрала скору примену ових правила готово извесном.

Иако је министров предлог зрачио решеношћу да сасвим реформише институцију тајне полиције, поверљива документа из фонда Полицијског одељења, Маршићанинове белешке, као и успомене Тасе Миленковића, откривају нешто сасвим друго. Класична тајна полиција, без формалних обележја, писаних трагова и чвршће структуре, функционисала је до самог краја режима Обреновића. Свежа сећања на омражене Генчићеве уходе и велика озлојеђеност јавног мњења њиховим радом, представљали су стварне разлоге одустајања од корисне, али политички неопортуне идеје да се рад овог важног државног инструмента моћи озваничи, озакони и професионализује.⁹

Овај занимљив спис похрањен је у фонду Полицијског одељења, Министарства унутрашњих дела, Архива Србије, под сигнатуром: АС, МУД, П, 1900, XL-97.

читалаца остави утисак како је Александар Обреновић пао као жртва своје сопствене неповерљивости и превртљивости. Б. Маршићанин, *нав дело*, II, 25-26, 51, 86-87. Уп. С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, Београд 1990, I, 14-15; *Исто*, II, 302, 324-325.

⁹ Кратка notiца објављена у једном од новембарских бројева листа *Полицијски гласник* за 1900, посредно потврђује тезу о политичким разлозима одустајања од почетне намере. Аутор текста (под псеудонимом **L**) преглед настанка и развоја тајне полиције у Европи завршава тврдњом, да се она редовно јавља само у ванредним политичким околностима. Признати јавно постојање једне такве институције, било би равно признању да се режим налази у дубокој кризи.

*

Краљевско српско

у Београду:
5. Септембра 1900. год.

Министарство унутрашњих дела
П No 16.805

Управи вароши Београда

Министар унутрашњих дела имајући у задатку сходно § 27. устројства централне државне управе¹⁰ да се брине: о поретку, миру и сигурности лица и имања у земљи, прописује следећа:

ПРАВИЛА
о
ТАЈНОЈ ПОЛИЦИЈИ

1.

При Управи вароши Београда оснива се нарочити – пети – одељак, под називом – Тајна полиција,

Њој је задатак: да помаже Управу вароши Београда у свима пословима који се тичу сигурности **Њихових Величанстава Краља, Краљице и Краљевског дома**; а тако исто и одржања личне и имовне сигурности, јавог реда и поретка у престоници.

2.

Органи тајне полиције зову се **потајници**.¹¹

¹⁰ Закон о централној државној управи, § 27. прецизно набраја круг дужности Министарства унутрашњих дела.

¹¹ Потајник или четник, у српској полицијској терминологији, нису били нови појмови. До тада, међутим, тим архаичним називима именовани су готово искључиво ловци на уцењене хајдучке главе, лица ван полицијске струке. Обично се радило о приватним људима који би на себе примили обавезу да за награду пронађу и ликвидирају конкретног хајдука, углавном свог познаника, комшију или сродника. Необичним избором назива за тајне полицијске агенте, министар

3.

Тајна полиција са својим органима стоји под старешинством Управника вароши Београда.

Управник одређује старешину тајне полиције од чиновника управних, и једног писара, који ће овоме помагати.

Он потајнике прима, кажњава губитком плате и одпушта из службе. Они од њега примају упутства. Њему за све одговарају.

4.

Потајници деле се на три класе и имају плате:

I	класа	годишње	до	2.000 динара. -
II	~	~	~	1.500 динара. -
III	~	~	~	1.000 динара. -

Плату потајницима одређује Управник вароши.

5.

Потајник може и мимо плате добити нарочиту новчану награду за ревност у служби и особити успех, и то, разуме се, по нахођењу управника;

6.

Јавност не сме знати који је потајник. За кога се потајника сазна да ову службу врши, тај не може даље у њој остати.

је начинио терминолошку забуну. Престоничке цивилне агенте он је поистоветио са личностима чији се посао састојао у прогањању уцењених људи по планинским беспућима, далеко од бучних београдских улица.

7.

Дужност је потајника:

Да прате и хватају све оне, који би радили на преврату у земљи или противу **Његовог Величанства Краља и Краљевског дома;**

Да пазе и хватају све оне који би хтели реметити ред и мир у престоници; и

Да пазе и предупређују сва злочина дела, као што су: разбојништва, убијства, крађе, преваре и т.[оме] подобно;¹²

8.

Осим овога потајници су дужни:

Да прате и сазнају јавно мишљење у престоници. Ово су дужни радити обазриво и рапорти у овоме смислу морају само на истини основани бити;

Да пазе на путнике странце по хотелима и иначе, на њихово кретање за време бављења у престоници;

Да прате и пазе шта раде сва сумњива лица као што су: коцкари, лопови, бивши робијаши, осуђена лица, и у опште да мотре на лица која се у престоници [налазе]¹³ па немају никакво занимање, а лепо живе и доста троше.

9.

Потајник је дужан поверени му посао чувати као највећу тајну. Ко ову тајну проневери, не само да губи службу, већ се по §§ 117. и 132. Кривичног закона казни затвором до пет година.

По овим одредбама Кривичног закона казне се и они полицијски органи, који би припомогли, да се улога једног потајника у јавности сазна.

¹² Том допуном министар је делимично одступио од почетне замисли да у рејону престонице створи одред ефикасне политичке полиције. Са функције заштитника двора и поретка он је надлежност тајне полиције проширио и на борбу против сваке врсте криминала, чак и против дела почињених из чистог користољубља.

¹³ На овом месту је омашком у тексту изостављена реч.

10.

Сваки потајник носиће редовно уза се снабдевен својеручним потписом управника и печатом управе Београда картон, на коме ће стајати ово:

„Ималац ове карте потајник је, у служби
Управе вароши Београда.
Коме је покаже нека слѣдује његовом позиву.“

Овај знак потајник ће показивати само у случају велике и важне потребе, када би била опасност да злочинац умакне, или се злочино дело изврши пре него што полицијска власт стигне.

11.

У вршењу своје службе потајници уживају потпуну закон[ск]у заштиту као и остали органи полицијске власти.

Кад је потреба, они носе собом и оружје (револвер) који им набавља и даје Управа вароши Београда.

Потајници ово оружје могу употребити само у оним случајевима, у којима га могу употребити жандарми (члан 33. закона о жандармерији).

Одело потајници носе како им кад устреба, а набављају га о свом трошку.

12.

Потајници раде тајно, вешто, обазриво, сваки за се, да их нико не позна и не примети.

Ако један потајник има у друштву са другим потајником што да изврши, онда ће за тај посао следовати наредба његовога старешине.

13.

Кад потајник једну ствар отпочне да трага, он је несме прекидати докле је исцрпно не извиди. Кад му ко из публике што год саопшти, или иначе, чује да се у вароши о нечему говори, дужан је пре свега уверити се је ли то истина, па онда све то тачно и јасно, писмено или усмено саопштити своје старешини.

14.

Како ће потајници примати заповести и подносити своје извештаје, одредиће Управник вароши Београда.

15.

Ако потајник сазна за неки злочин да ће се извршити или да је извршен, он ће о томе одмах извести најближу полицијску власт и позвати је на рад по томе. У том случају потајник се неће издавати који је. Тек онда, ако власт не би по његовој обичној достави ништа предузимала, он ће њој показати своју карту (види чл. 10.)

16.

Ако потреба службе захтева, потајник мора путовати и ван Београда. У том случају накнаду трошкова одређује му Управник вароши.

17.

Лица која ступе у службу потајничку, губе у службеним годинама своје право име и презиме, јер ово остаје познато само управнику вароши. Место имена, они ће се на извештајима које подносе потписивати као број, који ће добити при ступању у службу.

18.

За потајника може бити примљен онај:

1. Који је српски поданик;
2. Који је писмен;
3. Који је врло доброг и непорочног владања;
4. Који је здрав и душевно и телесно; и
5. Који врло добро познаје Београд, његово друштво и сав јавни живот, који се у српској престоници развија.

19.

Издаци на издржавање тајне полиције врше се без квита. Рачуне о томе разрешава сваког месеца поверљивим путем министар унутрашњих дела.

20.

Издаци на тајну полицију вршиће се из партије одређене државним буџетом на поверљиве полицијске послове, а у суми коју Министар унутрашњих дела буде одобрио.

— . —

Ова правила саопштавају се Управи, да се она по њима управља, а кад се изврши ново устројство Управе вароши Београда, које министар намерава, ова правила ући ће у састав саме установе београдске полиције.

Министар
унутрашњих дела

Л.[азар] Поповић¹⁴

¹⁴ Својеручни потпис.

Vladimir Jovanović

**REGULATIONS OF THE SECRET POLICE
IN BELGRADE IN THE YEAR OF 1900**

(Summary)

A formal administrative act, containing a thorough plan named - *Regulations of the Secret police*, was written in the office of Serbian Ministry of police and sent in a form of request to be put in immediate use by the Superintendent of the Serbian Capital, in year 1900. These Regulations represents one of the few detailed official documents which could illuminate the technical organization of the political police, an illusive and “dark” force of the late Obrenovich era. Hated and feared in the same time, by the common residents of Belgrade, secret police agents gradually became inescapable elements of urban scenery at the break of the centuries. Being present all over market places, streets, hotels and numerous inns of the Serbian capital, their ears were sharply pointed in direction of assumed or (even more often) imagined political opponent. However, the formal attempt to legalize the occupation of secret police agent in year 1900, was quickly withdrawn and placed in police archive to be forgotten. Regardless of formal and direct demand issued previously by the Minister of police, Superintendent of Belgrade never realised that plan. To disclose the existence of such a secret state institute to a Serbian public and press could be a serious political error. It would imply that the king Alexandar’s regime is so feeble and weak, that it is forced to use most unpopular and dishonest political methods to suppress the opposition. Bearing that in mind, high police officials decided that it would be sensible to continue with the old practice of financing numerous informal informers, not confessing nor denying their existence publicly.

Keywords: The Secret Police, Potajnici, Obrenović dynasty, Superintendent of Belgrade, Belgrade, Ministry of Police

Биљана ВУЧЕТИЋ
Историјски институт
Београд

**ИЗВЕШТАЈИ ОБАВЕШТАЈЦА ДИПЛОМАТИ.
ПИСМА БОГДАНА РАДЕНКОВИЋА МИЛАНУ РАКИЋУ
(1907-1912)***

Анстракт: Извештаји обавештајца дипломати представљају девет писама које је упутио Богдан Раденковић, главни организатор српске револуционарне организације у Османском царству, Милану Ракићу, дипломати и песнику. Значај ових писама лежи управо у томе што су сачувана, јер је Раденковић радио у тајности и нису сачуване никакве мемоарске белешке. Могуће је да његова разна запажања нису сачувана с намером, због тога што је осуђен на Солунском процесу 1917. године.

Кључне речи: Богдан Раденковић, Милан Ракић, преписка, Организација Отоманских Срба, Младотурци, Шпијунажа.

У Архиву Српске Академије наука и уметности у фонду Оставштина Милана Ракића, књижевна збирка (сигнатура 14331) налази се девет сачуваних писама која је Богдан Раденковић упутио Милану Ракићу, у периоду од 1907. до 1912. године.¹ Сва писма су писана мастилом, седам на хартији за писма, а два су на папиру са мустром високи каро. Коверте нису сачуване. Нисмо вршили никакве интервенције у правопису, а неке речи су допуњене коришћењем угластих заграда. Датуми у основном тексту су дати у оригиналу, по старом календару, а у напоменама су по новом календару.

Једну од најзначајнијих улога у српској револуционарној организацији у Османском царству је од 1904. године имао Богдан

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и спереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. бр. 147036).

¹ Архив Српске Академије наука и уметности, у даљем тексту: АСАНУ, фонд Оставштина Милана Ракића, књижевна збирка, у даљем тексту: 14331-8.

Раденковић.² Као лојални грађанин Османског царства, био је професор Скопске гимназије и секретар Скопске Митрополије, али је сасвим другачији живот водио у тајности, као агент Конзулата Краљевине Србије и организатор српских четника на просторима Македоније. Његове белешке нису сачуване, јер је то захтевала тајна природа његовог посла. Управо у томе је значај девет сачуваних писама која је Раденковић упутио Милану Ракићу.³ Милан Ракић је службовао у конзулатима Србије у Османском царству, у Приштини и Скопљу, а његови конзулски извештаји из Турске пружили су драгоцене податке за свакодневни живот обичних људи.⁴

1.

АСАНУ, 14331-8(11) I

21. октобра 1907г.

Београд⁵

Драги г. Ракићу,⁶

Ових дана писато је солунском консулату о архимандриту Леониду⁷, кога овде митрополит неће никако да прими, поред свих препорука М[инистар]ства. Ја мислим да би Леонид могао да буде подесан за пароха у Солуну, јер би могао да окупи око себе све там[ошње] Дебралије. Њега не мрзи да трчкара и да се са њима дружи. У Прилеп не би могао да иде као српски поданик, а ту ће га Турци сигурно толерирати. Молим Вас, препоручите га ако се може, јер М[инистар]ство само на ту

² Биографија Богдана Раденковића (1874-1917) биће тема посебне монографије.

³ Однос Богдана Раденковића и Милана Ракића детаљније је објашњен у: Биљана Вучетић, *Богдан Раденковић и Милан Ракић*, Историјски часопис LVII (2008), 413-425.

⁴ М. Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, приредио Андреј Митровић, Београд 1985.

⁵ 3. новембар 1910.

⁶ Прва четири писма Раденковића Ракићу датирају из октобра и новембра 1907. и марта и априла 1908. године и односе се на сукобе унутар српске организације у Османском царству. Милан Ракић је у том периоду, од октобра 1907 до октобра 1908. године као вицеконзул боравио у Солуну. Према званичној кондуит-листи Министарства иностраних дела, Ракић се од 20. јула 1907. до 25. децембра 1908. водио на месту вицеконзула II класе у Генералном конзулату Краљевине у Скопљу.

⁷ Леонида Јергић, архимандрит у Скопљу.

препоруку чека и поставиће га. Ја мислим да ни прота Стева⁸ неће имати ништа противу њега, јер су се овде измирили.⁹

Ја сам овде ево већ десет дана.¹⁰ Још готово ништа нисам отпочео, јер чекам да ми дођу другови. Шешлија¹¹ је већ стигао, а Давида¹² и остале чекам сутра или прекосутра. Кад се сви скупимо онда ћемо заједнички чинити кораке. Доћиће изасланици и из Битоља, Марко Церић¹³ и прота Серафим Крстић¹⁴.

⁸ Стеван Димитријевић био је протопрезвитер и професор Београдске богословије. Био је директор Српске гимназије у Скопљу 1904. године, од новембра 1905 до 1911 боравио је у Хиландару, када се вратио на место ректора Призренске богословије.

⁹ Архимандрит Леонид Јергић, хиландарски калуђер, је у октобру 1907. године тражио место у Македонији како би ширио српску пропаганду, па је Шеф Консуларног одељења Јован Т. Марковић сугерисао да се пошаље у Прилеп. Међутим, њему су турске власти забраниле службовање у неким местима Турске. Генерални конзул у Солуну, Владимир Љотић је у новембру 1907. године написао Министарству иностраних дела да је непотребно и немогуће употребити Леониду Јергића као свештника у Солуну. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. II, св. 4/II, 1/14. октобар-31. децембар/13. јануар 1908, приредили Љиљана Алексић-Пејковић и Живота Анић, Београд 2008, док. бр. 354.

¹⁰ Богдан Раденковић је позван у Београд, како би се пронашло решење за сукобе који су током 1907. године избили међу српским националним радницима у Македонији и поделе на “конзулатску” и “митрополитску” странку. Наиме, још од започињања четничке акције, која се налазила под непосредном управом српских конзуларних власти у Скопљу, на самом терену се развијала опозиција према званичном раду српске дипломатије. На њеном челу налазио се скопски митрополит Вићентије, који настојао да преузме руковођење над српском револуционарном организацијом и целокупним црквено-школским радом у Македонији. Друго упориште опозиције била је гимназија у Скопљу, где се око директора Луке Лазаревића, окупила група људи која је отворено стала против конзулата. Опозиционари су покушавали и да се повежу са Рашко-призренским митрополитом Нићифором који је из сличних разлога био у сукобу са конзулатом у Приштини и Миланом Ракићем. Богдана Раденковића, као експонента “конзулатске” странке су оптужили за проневеру и за убиства и на њега се жалили у Београду.

¹¹ Митар Шешлија, просветни радник, био је управитељ српских школа у Велесу.

¹² Давид Димитријевић, просветни радник, власник штампарије и уредник листа *Вардар*. Био је члан Организације Отоманских Срба и посланик.

¹³ Марко Церић је био управитељ српских школа у Прилепу.

¹⁴ Прота Серафим Крстић био је свештеник у охридској кази.

Са г. Јоцом¹⁵ смо се разговарали и утврдили смо шта треба да тражимо. Он је од своје стране учинио и код Пашића и код других све што је могао. Он се нада да ћемо успети најзад да пробијемо лед. Замислите шта нам највише пребацују. Кажу да смо ми поднели оставке због премештаја г. Љ. Михаиловића¹⁶ и да нас је он наговорио да то учинимо! Али ћемо им лако доказати да не само што немамо ништа противу његовог премештаја, него да налазимо да велики део кривице за овај хаос у послу мора поднети само г. Љуба¹⁷ због његове чудновате неодлучности за ово време његовога консуловања.

Ми се са Ћирковићем¹⁸ решавамо да један отиде и до г. Ристића¹⁹ те да покушамо да га приволимо да се и он одужи, јер су и г. Света Симић²⁰ и г. Ј. Јовановић учинили све што је до њих стајало. Он то треба да учини тим пре што би сад његова реч била пресудна, пошто су Јовановић и Света успели да ове убеде да им не ваља ово што раде и да морају поправљати за времена.

Ми ћемо Вас редовно извештавати о току наше ствари, јер сам уверен да са симпатијом пратите овај покрет. Г. Јовановић данас после подне полази за Црну Гору, али ће се по свој прилици брзо вратити, или он или г. Ристић.

Моје поштовање госпођи а Вама поштовање и поздрав од

Вашег
Богдана

Г. Љуба полази сутра или прекосутра из Скопља.
Мораће он да се упрегне.

¹⁵ Јован Јовановић Пижон се до 1906. године налазио на месту шефа Конзуларног одељења МИД-а, а током 1907, био је дипломатски заступник у Каиру и на Цетињу (1907-1909). Уз Светислава Симића, био је један најзаслужнијих званичника за помагање и организацију српског четничког покрета у Турској. Ургенција Јовановића и Симића код Николе Пашића, који је био министар иностраних дела од 1906-1908, односила се на решавање спора у корист Богдана Раденковића, који је спроводио владину политику.

¹⁶ Љубомир Михаиловић се налазио на месту вице-конзула и генералног конзула у Скопљу од 1906 до 1908.

¹⁷ Љубомир Михаиловић.

¹⁸ Јован Ћирковић је био школски управник у Битољу, референт Велешко-дебарске епархије и секретар и преседник битољског одбора "Српске одбране".

¹⁹ Михаило Г.Ристић је био конзул у Скопљу у два наврата: од 1896 до 1898 и од 1904 до 1906. године. Каријеру је наставио као посланик у Букурешту 1906. и Риму 1907. године.

²⁰ Светислав Симић, дипломата и публициста, секретар Министарства иностраних дела од 1894, затим конзул у Приштини, 1904. године постао је дипломатски агент, а 1908 посланик у Бугарској.

2.

АСАНУ, 14331-8(12)I

12.нов.907г

Београд²¹

Драги г.Ракићу

Пре два дана сам Вам се јавио. Сад Вам поново пишем да Вам јавим да смо, по свој прилици, однели потпуну победу.²²

Лука²³ је уклоњен, за дан два позваће се Лукијан²⁴ а за Миливоја Добросављевића²⁵ и Јов.[ана]Алексића²⁶ очекује се само на долазак Драг.[омира]Обрадовића²⁷, коме ће се јавити одавде да понесе предлог о њима.

Ја Вас молим да кажете г. Обрадовићу да он треба да учини сада услугу општој ствари и да се реши да иде у Скопље.

У осталом, могу Вам казати - то ми је одобрено - да је изричита жеља г. Министра да Обрадовић оде у Скопље, јер се нада да ће он бити најподесније да се мутна ситуација у Скопљу разбистри. Ви нећете ићи у Скопље. Тамо остаје Бошко²⁸, толико колико је потребно да Балугџића²⁹ уведе у дужност и упозна га са стварима.

²¹ 25. новембар 1907.

²² Епилог сукоба српских националних радника у Македонији био је да су из скопског конзулата премештени Љуба Михаиловић и Бошко Љубишић. Смењен је Лукијан, секретар митрополита Вићентија који је веома на њега утицао. Спречено је повезивање македонских црквених кругова са рашко-призренским митрополитом Нићифором. Лука Лазаревић је премештен, као и многи други наставници. Раденковић је код Министра инсистирао да директор гимназије у Солуну Драгомир Обрадовић пређе у Скопље, што је и прихваћено.

²³ Лука Лазаревић, директор Српске мушке гимназије и Учитељске школе у Скопљу.

²⁴ Лукијан, архимандрит у Скопљу, секретар митрополита Вићентија.

²⁵ Миливоје Добросављевић, професор математике и физике, предавао је у Солуну (1899-1906) и Скопљу (1906-1907), а током и након Првог светског рата у Крушевцу.

²⁶ Јован Алексић, професор филозофије, је 1905.године учествовао у четничким борбама у Старој Србији, у бици на Челопеку. Постављен је за наставника у Скопској гимназији 1906, а посао је изгубио 1907. године. Каријеру професора наставио је од 1911 до 1927. године.

²⁷ Драгомир Обрадовић, био је тринаест година професор и директор гимназије у Солуну, а од новембра 1907. до фебруара 1908. године директор у Скопљу и Нишу.

²⁸ Божидар Љубишић, писар у Генералном консулату у Скопљу.

²⁹ Живојин Балугџић је 1906/1907. био секретар и отпражник послова у Посланству у Цариграду.

Биљана Вучетић

После овога наступиће други размештај, који ће бити већих размера.

Балугцићу је депеширано да одмах дође у Београд а одавде ће у Скопље.

Ово Вам на брзу руку пишем.

Молим са две три речи јавите ми хоће ли Обрадовић пристати да иде у Скопље о хоћете ли моћи што да учините за Леонида.

Писао сам г. Свети два опширна писма о нашим стварима. Ћирковић је дошао из Букурешта.

Много Вас поздравља и поштује

Ваш
Богдан Раденковић

3.

АСАНУ,14331-8 (13)I

20.марта 1908год
у Скопљу

Драги г.Ракићу,

Јуче сам преко Вас послао једно писмо за Драг.[омира] Обрадовића.

Њему сам јавио да ће Лукијан сутра поћи за Солун. Нека га тамо са Протом Стевом. Бар ће се са њим слагати. Сутра одлази одавде и Јов[ан]Алексић. Он иде у Србију. Надамо се, да ћемо се са Митрополитом, после одласка ове двојице, сложити у свима осталим стварима.

У писму Драгомировом молио сам га да предузмете потребне кораке код там.[ошњих] цивилних агената и код Хилми паше³⁰ за нашу штипску ствар. Ја мислим да они не би требали да имају ма шта против ове наше сасвим културне утакмице са Бугарима и да ће осудити неправично поступање реформног официра Турића³¹ према нашим присталицама.

³⁰ Хусеин Хилми паша је 1903. године именован за Генералног инспектора у Македонији, са задатком да надзире спровођење реформног плана. Имао је репутацију поштеног, ефикасног и независног службеника.

³¹ Милан Турић је био аустроугарски официр задужен за спровођење реформне акције на основу споразума у Мирцштегу.

У осталом, у недељу ће, мислим доћи тамо и г.Балугцић, али не би с горега било кад би могли што пре да добијемо одобрење да наша два три учитеља буду у Штипу. Ви се и сами сећате како су нас Турци још пре две године туткали на Штип.³²

Сада о једној другој ствари. Овде су приспели неки прваци из наших паланачких села. Данас мислим да ће доћи изасланици и из осталих села. Они ће доћи тамо да се жале што им месне власти забрањују да им свештеници врше верске обреде. Њих ће бити до 15 душа.

Ја Вас молим да учините све што је потребно да се ови људи дочекају на станици и сместе у неки хан. Тако исто би потребно било да уз њих за цело време њиховог бављења буде неки наш човек да би се одстранио сваки могући додир са Бугарима тамошњим јер ће они сигурно покушати.

Ми ћемо тим људима издати све потребне трошкове, те им Ви немојте ништа давати и ако би се обратили.

Један њихов свештеник, поп Стојица из Киселице³³, прогнат је овде због вршења верских обреда.

Они ће поћи или сутра 21 ов.м. или прекосутра у Солун.

Много Вас поздравља и Драгомира³⁴

Ваш
Богдан Раденковић

4.

АСАНУ, 14331-8(14)I

8.априла 1908год
у Скопљу³⁵

Драги г. Ракићу,

Овамо код нас још ништа не иде на боље. Митрополит³⁶ је све луђи. Са њиме се ништа не може учинити.

У реону иначе ствари иду доста добро.

У Велесу пала је Бистрица, у Прилепу Мраморана. Оба су села врло важна.

³² Вид. напомену 4.

³³ Киселица, село у Кумановском округу, у срезу криво-паланачком.

³⁴ Мисли на Драгомира Обрадовића

³⁵ 21.април 1908.

³⁶ Митрополит скопски Вићентије Крцић.

У Куманову је такође све боље. И отуда се надамо овух дана добрим гласовима.

Само нам у Штипу власти не даду ока отворити. Сад смо послали Лазара Илића, учитеља, да у ортаклуку са Штипљанцем Костом отвори једну трговачко-комисионарску радњу. Лаза је таман био нашао магацин и погодио га за 30 лира годишње, кад га тур. власти протераше.³⁷

Ја просто не знам шта да се ради. Ово је општа неправда што се нама чини као и самим Штипљанцима. Како би изгледало кад би ми захтевали да се протерају сви буг. трговци из Гилана, Митровице и др. места са Косова?

Молим вас, помозите ако се што може.

Ми не тражимо ни школе ни цркве. Само тражимо слободу да и Срби тур. поданици могу слободно да тргују. Ми Штипљанце силом не терамо да са нама буду у тргов.[инским] односима, они то сами траже. Ово је једна чисто економска утакмица мирне природе, и нико не би требао да њој стаје на пут.

Писмо које прилажем молим Вас предајте адресанту. Предајте му га што пре јер је потребно.

Много Вас поштује и поздравља

Ваш
Богдан Раденковић

5.

АСАНУ, 14331-8 (15)I

5 новембра 1909 г.
у Скопљу³⁸

Поштовани Господине,³⁹

Сима Грујић⁴⁰ долази тамо пошто је остављен на расположење.

И Ви га врло добро познајете и знате да је збиља за овдашње прилике постао неупотребљив. Али тако исто добро знате да је он у своје време био један веома ваљан и поштен радник, који је увек био и предан и поуздан како у пословима тако и у друштву. Што је данас овакав какав је то опет има да благодари службеним пословима, јер никако не може да се поврати од оног пада у Велесу који га је направио инвалидом.

³⁷ Б. Вучетић, *нав. дело*, 417-418.

³⁸ 18. новембар 1908.

³⁹ Милан Ракић се налазио на положају отправника послова Конзулата у Приштини.

⁴⁰ Сима Грујић је био управитељ школа у Бујановцу.

Ја мислим да ће се за њега у тамошњим простијим приликама ипак моћи да нађе какво место, где би могао да се склони и да ради. Он то заслужује и због тога што је у служби пострадао, а мислим да му ми то и дугујемо. Ја овде нисам могао ништа да учиним. Надао сам се да ћете данас доћи, па бисмо заједно могли можда што год урадити, али пошто не дођосте, реших се да Вам пишем.

Молим Вас да учините све што буде могло за овога нашег инвалида.

Овде ствари не иду најбоље. Ја не предвиђам ништа добро. Услед разних околности мораћу врло скоро да напустим Скопље и да се негде склоним до бољих прилика.⁴¹

Врло би корисно било да дођете мало. Има пуно веома важних ствари у којима би ваш глас био неопходно потребан. И то нарочито сада и пре него што ја будем отишао.

Много Вас поштује и поздравља
Богдан Раденковић

6.

АСАНУ, 14331-8 (16)I

26 Јула 1910 год

Цариград⁴²

Поштовани г. Ракићу

Данас је поводом Ваше депеше о поновним насиљима над нашим људима у гиланској⁴³ кази учињен протест код Махмут Шевкет паше⁴⁴. Корак је овај учинио наш битољски посланик Др Ј.Димитријевић⁴⁵.

⁴¹ Због умешаности у тзв. Кожљанску аферу и прогона турској власти, Раденковић је морао да напусти Скопље. Б.Вучетић, *нав. дело*, 418-419.

⁴² 8. август 1910.

⁴³ Реч је о гњиланској кази.

⁴⁴ Махмут Шефкет паша, истакнути војник и државник, доцније велики везир. Од априла 1909 био је предводник војних власти у Младотурској странци и Министар војни. Заслужан је за гушење контрареволуције у марту 1909. године против младотурских реформи и уклањање султана Абдулхамида II са престола.

⁴⁵ Јанићије Димитријевић, лекар, био је секретар "Вилајетског органа" основаног у Скопљу (1908-1912). Био је битољски представник у Младотурском парламенту (1909-1912), а као повереник српске владе радио је у Цариграду од 1912 до 1914. године.

На жалост, сумњам да ће од овога што год бити користи тим јадним нашим људима, јер је министар војни на овај протест одговорио како је скупљање оружја у гиланској кази већ поодавно завршено и он не може да верује у истинитост ове вести. Ако је ипак било каквих насиља, у шта сумња, рекао је да је то морало бити из других узрока а никако поводом разоружавања, пошто је оно у тој кази завршено.

Панта⁴⁶ је добио наредбу да и сам уложи протест и он је због тога данас био сишао из Терапије, али није могао видети министра Ин[остраних] дела, пошто је примање страних заступника одложено за други дан због одласка великог везира, који сутра полази у Европу. Но, он ће тај корак учинити прексутра.

За несрећу, Талат бег⁴⁷ се још није вратио да би се учинио корак и код њега. Он тек сутра долази, те ће се и код њега тек прексутра може отићи, пошто се сутра неће моћи видети због заказане министарске седнице поводом одласка Хаки Паше⁴⁸.

Али, да би у будуће у оваквим случајевима наши кораци могли да имају бар какве наде на успех, добро би било да препоручите нашим људима да у сличним случајевима увек овако поступају.

1. да се у хитним случајевима депешом на турском језику обраћају за помоћ нашем битољском посланику Dr Јанићију Димитријевићу, у којима ће изнети насиље, кад се је и где десило и по могућству ко је извршио насиља.

2. да се исто тако шаљу и писмени опширнији извештаји у којима ће се тачно изнети насиље, кад се је и где десило, имена жртава и по могућству имена извршилаца.

Све ово треба упућивати у виду жалбе г. Димитријевићу. Пошто он станује на острву Антигони, и депеше и писма се могу слати за сада на адресу српске школе (Ecole Serbe Yazidji Sokak 52 Pera Constantinople)⁴⁹ са назначењем да је за Dr J. Димитријевића. Ја ћу ту пошту примати и чинити са Јанићијем све што се може чинити.

Осим корака код владе, овакви би ми извештаји много помогли да заинтересујем оvd.штампу, нарочито турску, о тамошњем стању. Ја се надам да ће се у овоме правцу моћи прилично да уради.

⁴⁶ Панта Гавриловић, дипломата, био је отправник послова у Цариграду 1909-1910 и генерални конзул у Солуну и Скопљу од 1911 до 1912. године.

⁴⁷ Мехмед Талат, министар унутрашњих послова, један од вођа Комитета за јединство и напредак.

⁴⁸ Ибрахим Хаки паша, велики везир од 1910 до 1911. године.

⁴⁹ Српска основна школа и Гимназија у Цариграду основане су 1892. године, када и гимназије у Скопљу и Солуну.

Рећи ћете, можда, да је то могло и до сада да се учини по Вашим извештајима који долазе овде у препису из Министарства, али верујте да је то и врло тешко и врло ризично, јер се овде увек тражи извор тих извештаја. Извештаји, које бисмо овако редовним путем добијали, имали би много више утицаја јер се не би могли сумњичити.

Само једну врло важну напомену. Ви знате да влада турска сада све вести о тамошњим насиљима апсолутно демантује и квалификује као злонамерне измишљотине, протурене у нарочитој намери. Да би избегли сваку могућност да нас ма ко у тим извештајима може побити потребно би било прво да се јављају само сасвим сигурни догађаји и друго, по могућству, да те жалбе потичу и да су потписане од самих жртава (или печатом потврђене).

Шта би опет са Стејићем, Јелићем и осталима?⁵⁰

Добро би било кад би и епархијски одбор могао што чешће да се јавља.

Ми ћемо га иначе редовно извештавати о свима предузиманим корацима, како би и пред Турцима утврдили везу тих крајева само са његовим законитим представницима.

Особито Вас поштује и много поздравља
Богдан Раденковић

7.

АСАНУ 14331-8 (17)I

22-II-912

Скопље⁵¹

Драги г. Ракићу,

Са нашим преговорима о изборима ствар стоји овако:

Са Младотурцима су прекинути преговори на основу решења конференције.

Ово је њима стављено до знања и изнете су им последице које ће неминовно наступити за њих. Ја сам предвиђао да ће овако наше држање имати велико дејство код њих. Нисам се преварио. Они су се уплашили. У њиховом клубу се једнако претреса о томе. Они већ покушавају да дођу у додир са нама. Вечерас ће један њихов делегат разговарати са једним нашим човеком. Они нас једнако уверавају како не могу да нам даду

⁵⁰ Прота Стојан Стејић и Аћим Јелић, учитељ у Гњилану. М.Ракић, *нав. дело*, 204-214.

⁵¹ 6. март 1912.

скопски мандат, стога што су два обећали Бугарима а два задржали за себе. Они не могу да нам жртвују један од своја два мандата јер се боје да би то мусломанска маса рђаво примила. Но, ја ипак остајем при своме уверењу да ће попустити и да ће нам дати мандат. Ових дана долази овде Ејуб Сабри из Цариграда, мислим баш због овога. Иначе нам нуде Призрен и Приштину.

Младотурци имају споразум са овд.митрополијом бугарском. Њихови кандидати су на младотурској листи Паскалов, секретар и Инилозов, чиновник.⁵²

2. Поведени су преговори са арнаутском опозицијом. Они су дефинитивно најавили да нам не могу дати Скопље због Бугара. Нуде нам само Приштину. За Призрен, Пећ, Сеницу и Пљевље нуде своје посредовање код њихових пријатеља а не јамче ништа. О Битољу неће ни да говоре. Ако пристанемо на заједничку листу у Приштини немају ништа противу тога да у другим крајевима пактирамо са Младотурцима.⁵³

Они тврде да су сви Бугари са њима. Међутим, то је нетачно, као што сте мало више видели.

Они имају уза се само Тодора Павлова заједно са његовом групом старих клубаша, а Митрополија са њеним апаратом је уз Младотурке.

3. Има још једна буг. листа коју носи Петар Поп Арсев, Санданиста који је већ истакао своју кандидацију, независно од осталих груписања.

4. Држим као сигурно да ћемо за четири пет дана бити на чисто. На сваки начин, ми ћемо морати или са Младотурцима или у штрајк. Но, као што горе споменух, ипак верујем да ће Младотурци попустити.

Толико о изборима.

Јавио сам Вам да је Елезовић са групицом својих купио штампарију⁵⁴. Они су погодили и стан и слагаче Давидове, који су раније напустили посао и замењени још пре месец дана другима. Кад сазнам

⁵² Према извештајима посланика Панте Гавриловића, склопљен је изборни коалициони споразум младотурака и егзархијских посланика. Договорено је да посланици за скопски санџак буду Пасхолов, секретар бугарске скопске митрополије и Ингилизов, наставник бугарске школе у Скопљу. Драги Маликовић, *Конференција Отоманских Срба 1912. у Скопљу*, Баштина 7 (1996), 169-183.

⁵³ Вођени су разговори са албанским првацима Хасан-бегом и Неџип Драгом. Д.Маликовић, *Конференција Отоманских Срба 1912. у Скопљу*, 178-179.

⁵⁴ Глигорије Глиша Елезовић, филолог, радио је као професор у Солуну и Скопљу. Био је секретар Народне скупштине отоманских Срба 1909. године. Никада није био члан Српске револуционарне организације.

јавићу Вам дан кад ће изићи њихов лист.⁵⁵ Нема више сумње са целу ствар потпомаже новчано Црна Гора. Али, и поред тога, ствар је унапред пропала. Ја сам уверен да ће банкротство најдаље за месец два доћи. Они неће имати ни претплатника ни присталице. У самом Скопљу ствара се блок који ће их сатрети. Професори су револтирани њиховим држањем. Иначе, они отворено денунцирају код Турака. Послаће Вам се и један чланак који су протурили у младотурском листићу „Арш“. Обећавају да ће продужити. Нека их.

Ви ништа не брините. Ја Вас уверавам да ће Вас за месец два сви молити за службу. Само Ви треба да се добро држите, јер најмање попуштање сада донело би много штете. Нарочито би рђаво било кад би Елезовићка добила одсуство и провела га овде⁵⁶. На тај би се начин Глиши помогло да продужи опозицију. Доста се рђаво држи неки Глиша Томић, архитекта, али за сада мислим њега још не треба дирати. Нека он остане за лек.

Из горњих крајева стигли су гласови да је министар врло рђаво прошао на путу. Говорило се је да су Арнаути пуцали на њега а сада се тврди да су га протерали из Пећи.

Поново Вас молим спремите што пре:

1. 100-150 пушака да пренесемо за ове крајеве. То радите само са Танкосићем⁵⁷, јер одбор Нар. Одбране у Врањи прави страшне глупости које цео свет зна.

2. да спремите обе чете: и Бошкову и Стојчетову онако како смо разговарали.

3. да видите да ли Битољ може купити пушке у Прилепу. О томе смо раније разговарали.

Ја Вас молим да Панти јавите јесте ли што год учинили по првој и другој тачки да бисмо овде на време спремили што је потребно.

⁵⁵ Лист *Глас народа* излазио је од 9. марта до септембра 1912. године. Одговорни уредник и власник био је адвокат Арсеније Здравковић, а лист је уређивао одбор у саставу Милан Чемерић, Глиша Елезовић, Марко Цемовић, Петар Иванишевић, Трајан Живковић, Стојан Зафировић, Риста Огњеновић, Ђорђе Денковић, Мирко Шуљевић и други. Настао је као одговор и критика на лист *Вардар* који је под уредништвом Давида Димитријевића заступао интересе српског конзулата у Скопљу, као лист за политику, привреду и књижевност од септембра 1908. до 1912. године и током прва два месеца 1914. године. Петар Митропан, *Прилози за историју штампе*, 53-62; исти, *Национална штампа у Јужној Србији под Турцима*, Јужна Србија, Београд 1937, 54-55.

⁵⁶ Косара Елезовић је такође била филолог и просветни радник.

⁵⁷ Војислав Танкосић Шиља био је мајор српске војске и четнички војвода. Организовао је и обучавао четничке одреде у Македонији.

Оно за Приштину и Призрен учиниће се.

Ја ћу чекати овде док се све не сврши.

Јесте ли што год решили о шиљању наша два човека Махмуд Заиму?⁵⁸ Ја сам Вам предложио Величка Јовановић, учитеља из Ораха. Примате ли га? На његово место мора се поставити други учитељ. Овде се налази Михаило Јевђовић, који је био постављен за Отиловића, али је био отишао у Русију па се отуда вратио због смрти очеве. Поставите њега.

Ђурашковић⁵⁹ је уложио veto противу Јевђовићевог чланства у Приштини. Ми смо му морали попустити. Јевђовић ће доћи овде а на његово место оде Јов.Ристић.

Поштује и поздравља
ВРаденковић⁶⁰

8.

АСАНУ 14331-8(18)I

27. августа 1912 г.
у Београду⁶¹

Драги г Ракићу,

Ја дођох код Колараца⁶² у седам сати, али Вас не нађох. Ваљда сте раније изишли. Ја сам до 7 сати морао да останем јер сам отишао по новости.

Последње вести су ове:

Хартвиг⁶³ је саветовао да се на сваки начин избегне рат. Но, ако други пођу у рат, он као пријатељ саветује да ни ми не чекамо ни тренутка. У

⁵⁸ Махмуд Заим, један од албанских првака са којима је српска влада покушала да преговара о заједничкој борби против Турака уочи Балканског рата.

⁵⁹ Филип Ђурашковић, трговац, председник Фонда Св.Тројице у Пљевљима.

⁶⁰ Отац Василије Раденковић. После повлачења митрополита Нићифора Перића остала је упражњена Рашко-призренска владичанска столица 1911. године. Богдан Раденковић се по налогу српске владе замонашио и кандидован је за митрополита, а противкандидат је био Гаврило Дожић из Црне Горе. Д.Маликовић, *Избор Рашко-призренског митрополита 1912. године*, Београд 2000.

⁶¹ 9.септембар 1912.

⁶² „Коларац“, кафана у Београду.

⁶³ Николај Хенрикович Хартвиг био је посланик Русије у Београду.

томе случају он се нада, он је готово уверен, да ће Русија задржати Аустрију.

Мин.[инстар] Војни⁶⁴ је тражио 12 милиона динара али влада не сме на своју одговорност овај кредит да изда без одобрења Нар.Скупштине.

Бугари још нису одговорили на оно што сам Вам испричао пре два дана.

Вежбе су одложене за десет дана да би војска била на окупу баш онда кад је највећа вероватноћа за полазак.

Ово друго писмо сам Вам написао да бисте га могли употребити, ако буде нужно, а ово је, наравно само за Вас.

Од г.Стефановића⁶⁵ добио сам муницију за револвер.

Ако нам се што год деси на путу препоручујем Вам моју децу.

Е сад довиђења

Много вас поздравља
Богдан Раденковић

9.

АСАНУ 14331-8(19)I

27 августа 1912г.

у Београду⁶⁶

Драги г. Ракићу,

Ја сам вечерас морао да отпутујем са неким генералштабним официрима, којим је стављено у дужност да рекогносцирају терен од Рашке до Митровице и од Бољетина до наше границе. Мени је речено да пођем са тим официрима да им се на томе путу нађем.⁶⁷

⁶⁴ Радомир Путник био је Министар Војни од 18. 6. до 19. 9. 1912. године.

⁶⁵ Никодије Стефановић, потпуковник, начелник Министарства Војног.

⁶⁶ 9. септембар 1912.

⁶⁷ Мисија Богдана Раденковића да са албанским вођама утврди основе за даљу сарадњу у евентуалном рату против Турске датира од претпоследњег дана августа 1912. Наиме, тада је и престолонаследник Александар Карађорђевић сугерисао министру спољних послова Јовану Јовановићу Пижону да што пре пошаље Раденковића Арнаутима да испита на који начин би могле деловати чете у случају мобилизације српске војске. Заправо, његов задатак је био да у тајности припреми чете, које би могле бити подршка српској војсци у рату против Турске, чије се избијање увелико могло наслутити. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, V/2, приредио Михаило Војводић, Београд 1985, док.бр 646.

Ја нисам имао времена да тражим инструкције да ли је потребно што год разговарати са арнаутским првацима које будем видео (напр Иса⁶⁸) и шта ли би требало говорити ономе нашем свету.

Ако у том погледу будете имали што год да поручујете учините то шифрованом дешешом преко Мин.[истра] Војног на Радоја Пантића⁶⁹, надзорног официра на Рашкој. Ми ћемо прећи границу тек у четвртак у јутру, те ће нас депеша стићи, ако је будете послали. Ја ћу и иначе гледати да стално држим везу са границом преко курира, те би евентуално и писмо могло да ме стигне. Ја ћу се на путу бавити до десет дана.

С поштовањем и поздравом
Богдан Раденковић

⁶⁸ Иса Бољетинац, албански првак, постао је чувен по истрази оружја у Ибарском Колашину 1901. године. Имао је истакнуту улогу у устанцима Албанаца 1910. и 1912. године. Српска влада је са њим покушала сарадњу 1912. године преко тајне мисије у којој су били Богдан Раденковић и Драгутин Димитријевић Апис. На састанку са Исом, Богдан је предочио да Турска прети Србији зато што је дала оружје и муницију Арнаутима и да може доћи до рата. Раденковић се вратио необављеног посла. И поред преговора, на сам наговештај Балканског рата, Албанци су донели одлуку да се боре на страни Турске. Ђ.Микић, *Арбанаси и Србија у Балканским ратовима 1912-1913. године*, Историјски гласник 1-2 (1985), 55-79.

⁶⁹ Капетан Радоје-Раша Пантић, један од чланова организације „Уједињење или смрт“, погинуо као командант батаљона Добровољачког одреда 1916. године приликом заузимања Кајмакчалана.

Biljana Vučetić

**REPORT OF AN INTELLIGENCER TO A DIPLOMAT
LETTERS OF BOGDAN RADENKOVIĆ TO MILAN RAKIĆ
(1907-1912)**

(Summary)

The aim of this paper is to publish correspondence of Bogdan Radenković, the renown Serbian national worker and leader of Serbian Organization in the Ottoman Empire to the prominent diplomat and poet Milan Rakić. Radenković's letters to Rakić are kept in the Archive of Serbian Academy of Sciences and Arts, in the collection which contains legacy of Milan Rakić. These nine letters were written in the period 1907-1912, at times when Serbian national organization in Turkey was finally shaped as legitimate Organization of Ottoman Serbs. Since Bogdan Radenković had one of the most significant roles in the Serbian national movement in the Ottoman Empire at the beginning of 20th century as a stealthy leader of chetniks, who worked in perfect confidentiality from Ottoman authorities as well as from his fellow Serbs, his letters have specific value. As a loyal citizen of the Ottoman Empire he worked as a professor in the Gymnasium of Skoplje, but most of the time he has conducted chetniks organization as an agent of Consulate of Kingdom of Serbia in Skoplje. On the other hand, Milan Rakić was an official representative of Kingdom of Serbia in the Ottoman Empire, in the Consulates in Pristina and Skoplje. In most of the letters Radenković is seeking for advice from Rakić, concerning situation within Serbian organization, and problems in relations with the other Serbian national workers in the Ottoman empire and in the Ministry for foreign affairs of the Kingdom of Serbia. Radenković also reported to Rakić about the relationship of Serbian representatives with the party of Young Turks in Ottoman Parliament formed after the 1908 revolution. The one of three letters written in 1912 deals with negotiations of Serbian Democratic League with the Turkish Party. The last two especially interesting letters Radenković wrote to Rakić at the same day in the August 1912, in the eve of the First Balkan War, roughly explaining his current spy mission to Kosovo.

Key Words: Bogdan Radenković, Milan Rakić, Correspondence, Organization of Ottoman Serbs, Young Turks, Espionage.

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

Абди Баба из махале Побрежје - 49
Абдулахмид II, турски султан - 161
Авакумовић, Јован, управитељ Београда - 142, 143
Алађоз, брат Хасана из махале Побрежје - 48
Алађоз, син Абдулаха оризара из махале Софу Оруча акинције - 48
Алађоз, син Доана из махале Софу Оруча акинције - 47
Александар Карађорђевић, кнез Србије - 97, 101, 115, 117-119, 121, 126
Александар Карађорђевић, престоно-наследник - 167
Александар Обреновић, краљ Србије - 103, 141, 143-145, 152
Алексић, Ж. - 144
Алексић Јован, професор филозофије - 157, 158
Али (Ali), закупац карловачких хасова - 58, 59
Али Беглу, из Крушевца - 46
Али Дурак, син Абдулаха из махале Побрежје - 49
Али, брат Мехмеда из махале Џафера тобције - 49
Али, син Абдулаха из махале механе - 48
Али, син Абдулаха из махале Побрежје - 49
Али, син Ахмеда из Крушевца - 46
Али, син Велија из махале Сејди Хоџе - 46
Али, син Ибрахима из махале Ајаса - 48
Али, син Јусуфа из махале Софу Оруча акинције - 48
Али, син Курда из махале Побрежје - 49
Али, син Хизира из махале Софу Оруча акинције - 48
Али, слуга Мали Емира из махале Побрежје - 49

Аличкић, Ахмед - 10, 86
Амин Курди, из махале Хаџи Мехмеда - 47
Амин, син Ахмеда из махале Хаџи Мехмеда - 47
Амин, син Јусуфа из махале мутавције Мехмеда - 47
Андреја, интендант Карађорђевића - 119
Анђелић, П. - 13, 18
Antono - 79
Арнул, француски коресподент у Бечу - 114, 122
Арслан-паша (Arslan Paşa), смедеревски санџакбег - 58, 59
Ахмед брат Мустафе из махале Побрежје - 48
Ахмед Сејиди Махмуд, из махале Хаџи Мехмеда - 47
Ахмед, пејк из махале Побрежје - 49
Ахмед, син Јунуса оризара из махале суда - 49
Ахмед, син Миналаха из махале Џафера тобције - 49
Ахмед, син Перване из махале механе - 48
Ахмед, син Хасана из махале суда - 49

Б

Бабић, А. - 13
Бајезид, син Абдулаха из махале Ајаса - 48
Бајезид, син Махмуда из махале Побрежје - 49
Бајић, Петрија Перка, ћерка кнеза Милоша - 117
Бајић, породица - 119
Бајић, Теодор, племић и трговац - 117
Бајићи, синови Теодора и Петрије Бајић - 117
Бајрам-бег (Bağram Beğ), снаџакбег Смедерева - 58, 59
Бакич, син Вукаса из махале Крагуј - 50

Бали, син Абдулаха из махале Побрежје - 49
Бали, син Бехлула из махале Софу
Оруча акинције - 47
Бали, син Искендера из махале Софу
Оруча акинције - 48
Бали, син Хизира из махале Побрежје - 48
Бали, штгављач коже из махале Џафера
тобџије - 49
Балуѓић, Живојин, дипломата - 157-159
Bantzo - 75
Басили Лука (Luca de Baxilio) - 38, 40
Bassa - 78
Bassa, јаничар из Цариграда - 77
Baule (Pavle) - 75
Берак, акинџија из махале хамама - 48
Бергхаус, Виљем в. Теодоровић,
Велимир Михаило
Бергхаус, Марија - 102
Бетан, Ели Ами, отац Шарла Бетана -
97, 126
Бетан, Шарл (Charles Bétant), секретар
за француски језик кнеза Михаила - 97,
98, 101, 103, 106, 108, 111, 113-115, 117,
120, 122, 125, 126
Бехрам (Behram), емин - 58, 59
Беџек, Јаков, хабзбуршки царски курир
- 55, 56
Бисте, Иван Маринов (Biste, Johannes
Marini de) - 38-40
Блаба, Матија Ђовани, млетачки трго-
вац - 33
Блазнавац, Миливоје Петровић, намесник,
министар војни - 99, 112, 116, 118
Vlehova-Čelebić, L. - 31-33, 35, 36
Богдан, из махале Добролин - 51
Богићевић, Антоније, војвода - 103
Богићевић, Милош - 99
Богојевић-Глушчевић, Н. - 31, 35
Болица, Лампро (Bolica Lamprus de) -
37, 39
Бошковић, Ђ. - 86, 88
Брајков, Нешо, бугарски добровољац,
учесник у црногорско-османском рату
1876. - 127-134, 136, 139, 140
Brajković, G. - 33

Бунић, Петар (Bona, Petrus Simoni de),
дубровачки властелин - 9, 11, 20-23
Бурак, син Хамзе из Крушевца - 46
Бућа, которска властеоска породица - 33
Бућа, Марин (Buchia, Marin de),
протовестијар - 33, 38-40

В

Ватек - 114
Vego, M. - 9, 18
Вели, син Тајиба из махале Сејди Хоџе - 46
Вели, син Хамзе из махале Џафера
тобџије - 49
Вели, хамамџија из махале Побрежје - 49
Велимир - 109-111, 119
Веселиновић, Рајко - 73
Вилоти[ј]е, братучед Драгића
Радичевића - 82, 85
Владимирић, Радосав, кнез - 12, 16, 19
Војводић, Михаило - 167
Вокота-Вукота Субеч (Vocota Subeč) - 37, 39
Вракијен, Паскоје (Vrachien, Paschoe
de), которски властелин - 33-41
Вракијен, Тонко (Vrachien, Tonchus de),
которски властелин - 33, 35, 37-39
Вук, син Божидара из махале Стар - 50
Вук, син доселца из махале Крагуј - 50
Вук, син Јована, становник тврђаве - 50
Вук, син Николе из махале Добролин - 50
Вук, син Николе, становник тврђаве - 50
Вук, син Петрија из махале Крагуј - 50
Вучевић, Андрија (Volzo, Andrea de),
дубровачки властелин - 22, 24
Вучетић, Биљана - 154, 161
Wencel, Franc - 78
Wuxan - 75

Г

Gorgo - 79
Gutat, Johan And. - 77
Габленц, Вилхем Карл Лудовик,
аустријски генерал - 108

Гаврило Дожих, патријарх - 166
Гавриловић, Јован, намесник - 119
Гавриловић, Панта, дипломата - 162, 164
Гавриловић, Славко - 73
Гарашанин, Илија, државник и политичар - 99, 100, 106, 107, 109, 114, 124
Гарашанин, Светозар, ађутант кнеза Михаила - 99, 100, 104, 105, 107, 123
Gelchich, J. - 7
Genner, Andreas - 78
Генчић, Ђорђе, министар полиције - 143-145
Georg - 79
Georg Todor - 77
Georgi - 76
Georgi, из Москопоља - 75
Герман, Јован, банкар - 103
Главатов, Никола (Glavatus, Nikolaus de), которски властелин - 37-40
Gliubic, S. v. Ljubić, Š.
Глунчић, П. - 9
Градић, Матија (Gradi, Matheus de), дубровачки властелин - 22, 24
Грујић, Сима, управник школа у Бујановцу - 160
Гулмез Али, син Јакуба из махале Софу Оруча акинције - 47
Гундулић, Марин (Gondola, Marinus Jacobo de), дубровачки властелин - 10, 12, 13, 16, 18
Гучетић, Рафаил (Gozis, Raphael de), дубровачки властелин - 22, 24

Д

Дабижив, син Вукмана из махале Крагуј - 50
Давуд, син Абдулаха из махале Сејди Хоце - 47
Дамјан, син Радула из махале Крагуј - 50
Дамјан, син Степана из махале Добролин - 50
Дауд, калајџија из махале Побрежје - 49
Дауд, кројач из махале Џафера тобције - 49

Дауд, син Ибрахима из махале Сејди Хоце - 47
Дафина, удовица из махале Крагуј - 50
Денковић, Ђорђе, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165
Diversis, Filip de - 10
Dima - 75
Димитре, син Дабижива из махале Добролин - 50
Димитри, син Радосава из махале Добролин - 50
Димитријевић, Стеван, протојереј, професор Београдске богословије - 155, 158
Димитријевић, Давид, просветни радник, уредник листа *Вардар* - 155, 165
Димитријевић, др Јанићије, битољски посланик - 161, 162
Динић, Михаило - 7, 13, 14
Динић-Кнежевић, Д. - 32
Добричевић, Влатко (Dobrichievich, Vlatcho), кнез - 12, 17, 19
Доброје Пуковић (Dobroe Pachovich) - 37, 39
Добросављевић, Миливоје, професор математике и физике - 157
Доброслав Кранојевић (Dobroslavus, Stanoevich) - 38, 40
Додор, из махале Добролин - 50
Дойнов, Дойно - 128
Драгић, М. - 88
Драгичевић, П. - 24
Драгутиновић, Димитрије Апис - 168
Дудић, Н. - 86

Ђ

Ђорђе Петровић Карађорђе - 116, 117
Ђорђевић, др Владан, политичар - 143, 144
Ђорђевић, Драгутин М. Жабарац, пуковник, командант београдске тврђаве - 103
Ђукановић, И. - 98
Ђура, син Стојана из махале Крагуј - 50
Ђурашковић, Филип, трговац - 166

Ђурђевић(Ђурговић), Никола (Georgio, Nicola Mathei de), дубровачки властелин - 10, 12, 13, 16, 18
Ђурђевић, Јуније (Georgio, Iunius de), дубровачки властелин - 21, 24
Ђустинијани, Ђ. Б., млетачки представник у Котору - 33

Е

Ејнебеј, син Искандера из махале Побрежје - 49
Ејнебеј, син Хасана бравара из махале хамама - 48
Ејнехан, брат Курда из махале Побрежје - 48
Ејуб Сабри - 164
Елезовић, Глигорије Глиша, филолог - 164, 165
Елезовић, Косара, филолог и просветни радник - 165
Емиршах Ибрахим, акинција из махале Побрежје - 49

Ж

Жељезакова-Колева, Злата, ћерка Неша Брајкова - 127, 128
Жени - 110, 114, 117
Жечев, Николай - 128
Живковић, Павао - 8, 14
Живковић, Трајан, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165

З

Загуровић, Анђело, штампар - 33, 34
Загуровић, Анукла (Ancula), жена Стефана Загуровића - 34, 36-40
Загуровић, Вјекуша (Vechuissa), ћерка Стефана Загуровића - 33-41
Загуровић, Жуњо-Батиста, син Трипуна Загуровића - 34

Загуровић, Иван, штампар - 34
Загуровић, Илија, родоначелник породице Загуровић - 32
Загуровић, Илија, син Стефана Загуровића - 32, 33
Загуровић, Илија, хуманистички песник - 33, 34
Загуровић, Јаков-Јакша, син Стефана Загуровића - 32, 33, 36
Загуровић, Јероним, штампар - 33, 34
Загуровић, которска властеоска породица - 31-33, 41
Загуровић, Лауренцијо-Ловро - 33, 34
Загуровић, Никола, отац Стефана Загуровића - 32, 37, 39
Загуровић, Стефан (Zaguro, Zaciuro, Çaguro, Stephanus de), которски властелин - 32-41
Загуровић, Трипко-Трипе, син Стефана Загуровића - 32, 33, 36
Загуровић, Трипун, синовац Илије Загуровића - 33, 34
Загуровић, Францескина, жена Лауренција Загуровића - 34
Занети, Камило - 34
Зафировић, Стојан, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165
Здравковић, Арсеније, адвокат - 165
Здравковић, Станко, шеф хотела *Круна* - 110
Zimmerman, Paul - 78, 79
Зиројевић, Олга - 86

И

Ibrahim - 75
Ибрахим Хаки паша, велики везир - 162
Иванић, С. - 85
Иванишевић, Патар, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165
Илиев, Николай - 132
Илијас, син Хаџија из махале суда - 49
Илић, Лазар, учитељ - 160
Илић, породица из Грабовице - 89
Ингилизов, наставник бугарске школе у Скопљу - 164

Иса Али, син Ширмерда из махале
Побрежје - 49
Иса Бољетинац, албански првак - 168
Иса, син Коркуда из махале хамама - 48
Исаиловић, Н. - 7-9, 11, 14, 23
Искендер, војвода из махале Софу
Оруча акинције - 48
Искендер, син Абдулаха из махале
Побрежје - 49
Искендер, спахија из махале кнеза
Мустафе - 47

Ј

Јана, из махале Добролин - 51
Јанковић-Ремер, Зденка - 7, 14
Јани - 76
Јани Kiran - 78
Јанко - 79
Јансо - 77
Јар Ахмед, син Хасана из Крушевца - 46
Јахја, брат Сабрија поткивача из махале
Побрежје - 49
Јахја, син Хизира из махале Побрежје - 49
Јацагња, Трипе (Tripe de Jachagna) - 37, 39
Јевђовић, Михаило - 166
Јелена Нелипчић (Јеленица, Geleniça),
босанска краљица - 7, 8, 17, 19, 25
Јелић, Аћим, учитељ у Гњилану - 163
Јергић, Леонида, архимандрит у Скопљу
- 154, 155, 158
Јован, син доселца из махале Крагуј - 50
Јован, син Ђуре, становник тврђаве - 50
Јован, син Николе из махале Стар - 50
Јован, син Петрија из махале Крагуј - 50
Јован, син Радоја из махале Стар - 50
Јован, син Цветка из махале Стар - 50
Јовановић, А. С. - 144
Јовановић, Величко, учитељ из Ораха - 166
Јовановић, Владимир, политичар - 111
Јовановић, Јован Пижон, дипломата -
156, 167
Јовановић, С. - 98, 145
Јовичић, Живко - 109-111, 119

Јоко Милошевић - 88
Јорга, Николае - 14
Johanes, Томан - 77
Јоса - 75
Јулија Обреновић, кнегиња - 106, 108, 113, 116
Јунус, син Абдулаха из махале Ајаса - 48
Јусуф, син Агача оризара из махале
Софу Оруча акинције - 48
Јусуф, син Абдулаха из махале механе - 48
Јусуф, син Карађоза из махале Софу
Оруча акинције - 48
Јусо - 75

К

Калај, Бењамин, аустријски дипломата
у Београду - 142
Kanzačić-Hrdalo, A. - 9
Каподистрија, Јоанес, грчки државник -
97, 102, 126
Кара Мехмед, син Хусрева из махале
суда - 49
Карађоз, папучар из махале мутавције
Мехмеда - 47
Карађоз, син Абдулаха из махале кнеза
Мустафе - 47
Карађорђевић, породица - 106, 107, 111,
112, 117, 119, 124, 125
Карађорђевић, Андреја, син кнеза
Александра - 118
Карађорђевић, Арсен, син кнеза
Александра - 118
Карађорђевић, Ђорђе, син кнеза
Александра - 118
Карађорђевић, Поликсена, ћерка кнеза
Александра - 118
Карл (Карол) I Хоенцолерн Сигмаринген,
румунски кнез - 122
Касим, син Абдулаха из Крушевца - 46
Касим, син Абдулаха из махале Ајаса - 48
Касим, син Абдулаха из махале
Побрежје - 49
Касим, син Абдулаха из махале Џафера
тобције - 49

- Касим, син Хамзе из махале Побрежје - 49
Касим, син Хусрева из махале Џафера тобције - 49
Катарци, румунска породица - 103
Катарци, Константин, гроф - 103
Катић, С. - 57
Кирач, син штављача коже из махале Џафера тобције - 49
Кнежевић, Б. - 65, 66
Ковачевић, Љ. - 9
Ковачевић-Којић, Д. - 18
Ковијанић, Р. - 31-34
Константиновић, Александар, спахија - 99, 110, 116, 118
Константиновић, Катарина, ћерка Александра и Анке Константиновић - 99, 100, 102-106, 113, 123
Коркуд Искандер, из махале Софу Оруча акинџије - 47
Косаче, властeosка породица - 11
Косев, Константин - 128
Коста Штипљанац - 160
Кошани, род - 81, 85, 89, 90
Кошанин, Дмитар - 89
Кошанин, Илија - 89
Крекић, Бариша - 14
Крестић, Петар В. - 98
Крибел, Н. А. (Krübel, Nicolaus And.), управник Контумаца у Параћину - 74
Крстић, Серафим, протојереј у охридској кази - 155
Кршић, Вићентије, скопски митрополит - 155, 157, 159
Куза, Александар, кнез - 104
Кујава, босанска краљица - 8
Куневи Халифа, из махале Џафера тобције - 49
Куниберт, лични лекар породице Обреновић - 110
Курд, бојација из махале Побрежје - 48
Курд, син Абдулаха из махале Хаџи Мехмеда - 47
Курд, син Алија из махале поткивача Искендера - 48
Курд, син Исе из махале мутавџије Мехмеда - 47
Курд, син Хусејина из махале механе - 48
Курт, Али Лутфи из махале Побрежје - 49
Кучи, син Агача из махале Побрежје - 49
Константиновић, Анка, ћерка Јеврема Обреновића - 99, 100, 102, 103, 105, 110, 113, 123, 125
Кабужић, Михаило (Saboga, Michael de), дубровачки властелин - 7-23, 25
- Л**
- Лазар Бранковић, српски деспот - 66
Лазар Хребелјановић, српски кнез - 45
Лазар, син Иваниша из махале Крагуј - 50
Лазаревић, Лука, директор гимназије у Скопљу - 155, 157
Langer, Johan - 73, 87
Lasaro - 79
Левски, Васил - 132
Лесков, Иван, бугарски четовођа - 129, 131, 134, 135, 137
Леcka - 75
Ловреновић, Д. - 8
Лука - 76
Лука, син Петре из махале Добролин - 50
Лукијан, архимандрит, секретар скопског митрополита Вићентија - 157, 158
Лутовац, М. - 88
Лиџић, Ј. - 8
- Љ**
- Љотић, Владимир, генерални конзул у Солуну - 155
Љубишић, Божидар, писар у Генералном консулату у Скопљу - 157
Љубић, Ђ. - 33
Љушић, Р. - 89
- М**
- Мајсторовић, Антоније, саучесник у убиству кнеза Михаила - 110, 121

- Malachis Gregor - 79
Мали Емир, мутевелија из махале
Побрежје - 49
Мали Хасан, из махале Побрежје - 48
Маликовић, Драги - 164, 166
Манкен, Ирмгард - 9-11, 17, 24, 32
Manuel - 76
Marasch - 75, 76
Маретић, Гедеон Ернест, мајор - 141
Марија, удовица из махале Крагуј - 50
Мариновић, Јован, државник - 100, 125
Марић, Лазар, председник суда,
учесник у агентату на кнеза Михаила -
101, 113, 123
Марковић, Глиша, мајор - 132
Марковић, Јован Т., шеф Консуларног
одељења - 155
Маршићанин, Б. - 144, 145
Матеј, син Степана из махале Крагуј - 50
Matkovič, P. - 55, 57
Махмед Талат, министар унутрашњих
послова Турске - 162
Махмуд, син Абдулаха из махале Сејди
Хоџе - 46
Махмуд Заим, албански првак - 166
Махмуд Сејиди, имам из махале Хаџи
Мехмеда - 47
Махмуд, син Абдулаха из махале Ајаса - 48
Махмуд, син Абдулаха ћурчије из
махале Побрежје - 48
Махмуд, син Берака сина спахије из
махале кнеза Мустафе - 47
Махмуд, син мутавџије Хасана из
махале Софу Оруча акинџије - 47
Махмуд, син мутавџије Хаџија из
махале Побрежје - 49
Махмуд, син Хасана из Крушевца - 46
Махмут Шефкет паша, војник и
државник - 161
Маџаревић, Р. Ж. - 89
Машин, Драга - 143
Медаковић, Дејан - 34
Memet - 76
Меми, син Исхака из махале Софу
Оруча акинџије - 48
Мергија Братичевић (Mergia Bratiche-
vich) - 38, 40
Мехемд, син Насуха из махале Хаџи
Мехмеда - 47
Мехмед, син Јусуфа из Крушевца - 46
Мехмед Сејиди Махмуд, из махале
Хаџи Мехмеда - 47
Мехмед, мујезин из махале Ајаса - 48
Мехмед, син Абдулаха из Крушевца - 46
Мехмед, син Алија (Mehmed bin Ali),
закупац Осијечке скеле - 58, 59
Мехмед, син Јусуфа из махале Побрежје - 48
Мехмед, син Лутфија из махале Џафера
тобџије - 49
Мехмед, син Махмуда из махале Сејди
Хоџе - 46
Мехмед, син Мезида из махале Ајаса - 48
Мехмед, син Мустафе из махале
мутавџије Мехмеда - 47
Мехмед, син Умита из махале Хаџи
Мехмеда - 47
Мехмед, син Хамзе из Крушевца - 46
Мехмед, син Хамзе из махале поткивача
Искендера - 48
Мехмед, син Хасана из махале суда - 49
Мехмед, син Хасана оризара из махале
суда - 49
Мехмед, син Хусејина из махале
Побрежје - 49
Мехмедшах, син Хаџија из махале суда - 49
Микић, Ђ. - 168
Милан Обреновић II, кнез Србије - 117
Милан Обреновић IV, кнез, потом краљ
Србије - 97, 99, 103, 104, 106, 107, 109,
110, 116, 118, 120, 121, 125, 131, 142-144
Миленковић, Таса - 145
Милетић, Светозар, политичар - 111
Милија, син Јована из махале Добролин - 50
Милош Обреновић, кнез Србије - 103,
104, 108, 110, 115-117, 121, 123, 142
Миочин Његушевић (Miocin Niegusevich)
- 38, 40
Мига, момак - 99, 105
Митровић, Андреј - 154
Митропан, Петар - 165

Михаило (Милоје) Јовановић, митрополит београдски - 104
Михаило Обреновић, кнез - 97-101, 104-113, 116-120, 123, 126, 142
Mihailo Ferni - 79
Михаиловић, Љубомир, дипломага - 156, 157
Михаљчић, Р. - 9, 24
Мишић, С. - 22, 23
Младеновић, Стефан, бугарски четовођа - 129, 131, 133-135, 137, 139
Мрзић-Радочић, Ј. - 8
Мрцајловић, Ђорђе, официр - 112, 119, 121
Мумин (Mümin), заим - 58, 60
Мурад син Хамзе из махале Побрежје - 48
Murat - 78
Муса син Рашида из Крушевца - 46
Мустафа, акинџија из махале поткивача Искендера - 48
Мустафа (Mustafa), закупац карловачких часова - 58, 59
Мустафа, калаџија из махале мутавџије Мехмеда - 47
Мустафа, ранар из махале Побрежје - 49
Мустафа, син Абдулаха из махале Ајаса - 48
Мустафа, син Абдулаха из махале кнеза Мустафе - 47
Мустафа, син Абдулаха из махале Побрежје - 48
Мустафа, син Абдулаха из махале Сејди Хоџе - 47
Мустафа, син Абдулаха из махале Софу Оруча акинџије - 47
Мустафа, син Абдулаха из махале Турмуша - 47
Мустафа, син Абдулаха из махале Цафера тобџије - 49
Мустафа, син Алија из махале мутавџије Мехмеда - 47
Мустафа, син Алија из махале Побрежје - 48
Мустафа, син вратара из махале Хаџи Мехмеда
Мустафа, син вуновлачара из махале Софу Оруча акинџије - 48
Мустафа, син Ибрахима из махале Побрежје - 49

Мустафа, син Искендера из махале механе - 48
Мустафа, син Јусуфа из махале Хаџи Мехмеда - 47
Мустафа, син Насуха из махале Ајаса - 48
Мустафа, син Умита из махале Хаџи Мехмеда - 47
Мустафа, син Хаџија из махале хамама - 48

Н

Насух, поткивач из махале Турмуша - 47
Насух, син Абдулаха из Крушевца - 46
Насух, син Хусејина из махале хамама - 48
Насух, старац из махале Ајаса - 48
Нагалија Петровић-Његош, црногорска књегиња - 103
Недељко, син Јакова из махале Крагуј - 50
Недељко, син Радосава из махале Стар - 50
Ненадовић, Жика, чиновник у пензији - 125
Ненадовић, Јаков, војвода - 109, 118, 119
Ненадовић, Јеврем, војвода - 109
Ненадовић, Јованка-Јока, жена Јакова Ненадовића - 109
Ненадовић, Јулка, ћерка Јакова Ненадовића - 119
Ненадовић, Машинка (Маша), ћерка Јеврема Ненадовића - 109
Ненадовић, Младен, коњички капетан, саучесник у убиству кнеза Михаила - 109, 121, 124
Ненадовић, Персида, ћерка Јакова Ненадовића - 118
Ненадовић, Светозар, директор Казненог завода у Топчидеру, саучесник у убиству кнеза Михаила - 109, 124
Ненадовић, Симеун (Сима), потпоручник аустријске војске, саучесник у убиству кнеза Михаила - 109, 124
Неџип Драго, албански првак - 164
Нешко, братучед Драгића Радичевића - 82, 85

Никола I Петровић-Његош, црногорски кнез, потом краљ - 116, 127, 130, 131, 135, 137, 138, 140
Никола Бјелоглави (Nichola Bieloglavi)- 39
Никола, из махале Добролин - 51
Никола, син Димитра из махале Крагуј - 50
Николајевић, Константин, политичар и дипломата - 118
Николић, Јелисавета Савка, ћерка кнеза Милоша - 117
Николић, Јован од Рудне, барон - 117
Николић, Михаило, син Јована и Јелисавете Николић - 117
Николић, породица - 120
Николић, Федор, син Јована и Јелисавете Николић - 117
Никта, кнез в. Никола I Петровић-Његош
Nico - 76
Nicola - 79
Nicola, из Москопоља - 75
Niccolas - 77
Nodilo N. - 7

О

Обрадовић, Драгомир, директор гимназије у Солуну - 157-159
Обреновић, Елена Марија, мајка краља Милана - 103
Обреновић, Јеврем, брат кнеза Милоша - 99, 103, 110, 116
Обреновић, Милош, син Јеврема Обреновића - 103, 116
Обреновић, породица - 106, 110-112, 124, 141, 143, 145, 152
Обреновић, Симона (Симка), ћерка Јеврема Обреновића - 103
Обреновић, Томанија, жена Јеврема Обреновића - 99, 100, 103, 105, 123, 124
Огњеновић, Риста, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165
Омер, син Јуклера из махале кнеза Мустафе - 47

Омер (Ömer), чауш Високе Порте - 58, 59
Оруч, син седлара Мустафе из махале Побрежје - 49
Ossman - 75, 76
Остоја Влкешкић (Hostoia Vlchesich) - 38, 39

П

Павле, син Димитра из махале Добролин - 50
Павлов, Тодор - 164
Павловић, властеоска породица - 12
Павловић, Д. М. - 73, 74
Павловић, Пеко, војвода - 131, 135, 138
Палма, Матија (Palma, Matcheus de) - 38, 40
Пантелија Јоковић - 88
Пантелић, Д. - 86-88
Пантић, Радоје-Раша, капетан - 168
Рароџа, А. - 10
Пасквали, Јакоб (Pasqualibus, Jacobus de), которски властелин - 37-40
Пасквали, Лука (Pasqualibus, Luca de), которски властелин - 37-40
Пасхолов, секретар бугарске скопске митрополије - 164
Пацек, Карло, лични лекар породице Обреновић - 110, 119
Пачић, Алекса, дипломата - 121
Пашић, Никола, политичар - 131, 156
Перване, син Абдулаха из махале механе - 48
Первула, ћерка Михаила Кабужића - 11
Перић, Нићифор, рашко-призренски митрополит - 155, 157, 166
Перуничкић, Б. - 89, 142
Петар I Карађорђевић, српски краљ - 108, 118
Peter - 76
Петковић, Властимир (Власта), адвокат - 98
Петре, из махале Стар - 50
Петре, син Божидара из махале Крагуј - 50
Петре, син Радована из махале Стар - 50
Петре, син Симона из махале Крагуј - 50
Петри, син Николе, становник тврђаве - 50

Петровић Блазнавац, Миливоје в. Блазнавац, Миливоје Петровић *Пецињачки С.* - 87, 88
Пигафета Марко Антоније - 57
Пири (Piri), емин, азап-ага Београдске тврђаве - 58, 59
Пири, син Мустафе из махале мутавције Мехмеда - 47
Пири, син Хамзе из махале мутавције Мехмеда - 47
Подгорски, Људевит, васпитач Петра и Андреја Карађорђевића - 118
Поп Арсев, Петар - 164
Поповић, Душан Ј. - 73, 74, 87
Поповић, Лазар, министар полиције - 144
Поповић, М. - 57
Примути, Трипе (Tripe de Permuti) - 37, 39
Путник, Радомир, министар војни - 167

Р

Ravlić J. - 23
Раденић А. - 142
Раденковић, Богдан (Василије), обавештајац - 153-161, 163, 166-169
Радеч Набигус (Radeč Nabigus) - 37, 39
Радивој, син Радоја из махале Стар - 50
Радивојевић, властеоска породица - 9
Радивојевић, Павле Јурјевић (Radivojevich, Paulus), војвода - 7, 8, 11, 13, 14, 20-23, 25
Радивојевићи, браћа - 20, 22
Радич, син Јована из махале Стар - 50
Радичевић, Драгутин - 84, 85, 90
Радичевић, Драгић - 82, 84, 85, 90
Радичевић, породица из Грабовице - 81, 85
Радовановић, Ђорђе, трговац, учесник у агентату на кнеза Михаила - 101, 105, 109, 113, 123
Радовановић, Константин (Коста), трговац, учесник у агентату на кнеза Михаила - 101, 113, 123
Радовановић, Љубомир, адвокат - 101, 113, 124

Радовановић, Павле (Паја), адвокат, организатор убиства кнеза Михаила - 101, 107, 109, 112, 113, 119, 124
Радовановић, породица - 115
Радовановић, Светозар - 101
Радовановићи, браћа - 97, 101, 102, 105, 113, 124, 126
Радојчић Н. - 36
Радончићи, браћа из Трговишта - 33
Радосав, син Марка из махале Крагуј - 50
Радосав, син Радована, становник тврђаве - 50
Радосав, син Степана из махале Крагуј - 50
Радослав (Radoslavus), свештеник - 39, 40
Раја, син Јована из махале Добролин - 50
Рајковић, П. - 88, 89
Ракић, Милан, књижевник и дипломата - 153-155, 157-161, 163, 166, 167, 169
Раковски, Георгије - 130
Рамазан Насух, син Абдулаха из махале Хаџи Мехмеда - 47
Рамазан, син Хамзе из махале мутавције Мехмеда - 47
Растић, Вита (Restis, Vita de), дубровачки властелин - 15, 17, 20, 22, 23
Растић, Михаило (Restis, Michael de), дубровачки властелин - 22, 24
Реис Хасан, син Абдулаха из махале суда - 49
Ристић, Јован, државник и политичар - 116, 118
Ристић, Михаило Г., дипломата - 156
Рогић, Станоје, трговац, учесник у агентату на кнеза Михаила - 101, 123
Romero, Johannes - 78
Руварац, Д. - 87, 88
Рудић, С. - 8, 9, 12, 13, 24
Ruschky, Görg - 78

С

Сабри, кројач из махале поткивача Искендера - 48
Сабри, поткивач из махале Побрежје - 49

- Саиди, син Абдулаха из махале Турмуша - 47
Салва Тома (Salve, Thoma de) - 38, 40
Самарџић, А. - 89
Сари Мустафа (Sarı Mustafa), закупац нишких пиринчаних поља - 58, 59
Sever - 75
Сејди Али (Seydi Ali), закупац београдске скеле - 58, 59
Сејид Али, син Абдулаха из махале Турмуша - 47
Сејид Али, син Мусе из махале мутавције Мехмеда - 47
Селим II, турски султан - 45
Сефер Меми Мустафа, из махале Побрежје - 49
Сефер, син Мустафе из махале мутавције Мехмеда - 47
Sigmundt - 77
Симић, Светислав, дипломата и публициста - 156
Simon - 76
Синан Халифа, из Крушевца - 46
Синдик, И. - 31, 35
Смиљанић, А. - 24
Smičiklas, T. - 10
Соколов, Симо, војвода - 132
Спахија, син Абдулаха из махале механе - 48
Спремић, М. - 15
Станача (Stanasa), жена Тудорова - 37, 39
Станковић, Филип, трговац - 121
Станојевић, Драгиша, публициста, професор Велике школе - 110
Станојевић, Јеремија, министар и члан Државног савета - 109
Стејић, Стојан, протојереј - 163
Стефан Лазаревић, деспот - 66
Стефан Остоја (Ostoуа), босански краљ - 8, 13, 16, 19
Стефан Остојић (Stipanus), босански краљ - 7-13, 16, 19, 25
Стефановић, Никодије, потпуковник, начелник Министарства војног - 167
Стјепан II Котроманић (Stepanus), босански бан - 21-23
Стјепчевић, И. - 32, 33
Стоја, син Јована из махале Стар - 50
Стојан, син Божидара из махале Стар - 50
Стојан, син Марка из махале Добролин - 51
Стојановић, ЈБ. - 12
Стојица, поп из Киселице - 159
Стојков, М., срески начелник у Хаскову - 139
Столић, А. - 89
Сулејман I, турски султан - 45
Сулејман, син Јусуфа из махале Софу Оруча акинџије - 48
Сулејман, син Хасана из махале Побрежје - 49
Сулејман, старац из махале поткивача Искендера - 48
- Т**
- Танкосић, Војислав Шиља, четнички војвода - 165
Твртко II Твртковић, босански краљ - 11, 14
Теодоровић, Велимир Михаило (Бергхаус, Вилџем), ванбрачни син кнеза Михаила - 102
Теодоси, госпођа - 118
Тимур, син Мехмеда из махале Побрежје - 48
Тимур, син Хамзе из махале Побрежје - 48
Todor - 77
Тодор, син доселца, становник тврђаве - 50
Томић, Глиша, архитекта - 165
Топчи, син Мурвета из махале кнеза Мустафе - 47
Тошић, Б. - 33
Трипковић, Павле, унук Јакова Ненадовића - 119, 121
Трифунковић, Д. - 133
Тудор (Tudor) - 37, 39
Туловић, породица из Грабовице - 89
Тургуд, син Балабана ранара из махале Побрежје - 48
Тургут, син Илијаса из махале Сејди Хоће - 47
Турић, Милан, аустроугарски официр - 158

Турлаков, С. - 143
Thalloczy, L. - 7
Thimo - 79

Њ

Њамил-беј, шеф Протокола - 121
Њирковић, Јован, школски управник у
Битољу - 156, 158
Њирковић, Сима - 8, 9, 14, 15, 22, 23
Њоровић, В. - 8, 22

У

Узун Али, син Ахмеда из махале Софу
Оруча акинџије - 47
Ујет (Хујет), професор, књижевник - 103
Умит Џемшид, из махале Хаџи Мехмеда - 47
Унгнад, Давид - 57

Ф

Fegenbadt, Franc - 78
Ферхад, син Абдулаха из махале хамама - 48
Ферхад, син Јакуба из махале Побрежје - 49
Филиповић, М. С. - 82, 88, 89
Foretić, V. - 10
Фридерих - 114, 120

Х

Хабиб Сефер, из махале Побрежје - 48
Хазир Бали, син Исе из махале кнеза
Мустафе - 47
Хаилфа, имам из махале Ајаса - 48
Хајдар (Наудар), закупац рудника Кучајна
и управник топионице у Раковој Бари -
58, 59
Hali - 76
Хамза, мујезин из махале мутавџије
Мехмеда - 47

Хамза, штављач коже из махале
поткивача Искендера - 48
Hans Cristoph - 79
Handžić, Adem - 51
Хартвиг, Николај Хенрикович,
посланик Русије у Београду - 166
Хасан, брат Мустафе из махале Хаџи
Мехмеда - 47s
Хасан, син Абдулаха из Крушевца - 46
Хасан, син Абдулаха из махале Ајаса - 48
Хасан, син Абдулаха из махале механе - 48
Хасан, син Абдулаха из махале
Побрежје - 49
Хасан, син Абдулаха из махале Сејди
Хоџе - 46
Хасан, син Кенана из махале Побрежје - 48
Хасан, син Мехмеда из махале хамама - 48
Хасан, син Хамзе из Крушевца - 46
Хасан, син штављача коже из махале
Сејди Хоџе - 47
Хасан-бег, албански првак - 164
Hassan - 75
Hascka - 75
Хаџи Али, син Абдулаха из махале
Софу Оруча акинџије - 47
Хаџи Иваз, из махале поткивача
Искендера - 48
Хаџи Мехмед, син Абдулаха из махале
Ајаса - 48
Хаџи Синан (Hâci Sinân), емин - 58, 59
Хаџи, син Абдулаха из махале Сејди
Хоџе - 46
Хаџи, син Бајрамулау касапина из
махале Побрежје - 49
Hadžibegić, H. - 63
Хизир, син Абдулаха из махале
Побрежје - 49
Хизир, син Турсуна из махале Сејди
Хоџе - 47
Хишам, син Халифе из махале Хаџи
Мехмеда - 47
Хорватовић, Ђуро, генерал - 132
Храбак, Б. - 33
Хрватинић, Хрвоје Вукчић (Chervoya),
херцег - 8, 9, 12, 16-19, 25

Христић, Никола, управник Београда и министар полиције - 124, 142
Хуњади, Ференц, дворски коморник и магнат - 113
Хурем, син Абдулаха из махале Турмуша - 47
Хусеин Халими паша, генерални инспектор у македонији - 158
Хусејин, поткивач из махале поткивача Искендера - 48
Хусејин, син Абдулаха из Крушевца - 46
Хусејин, син Абдулаха из махале механе - 48
Хусејин, син Абдулаха из махале мутавције Мехмеда - 47
Хусејин, син Абдулаха из махале Сејди Хоце - 46
Хусејин, син Абдулаха из махале Хаџи Мехмеда - 47
Хусејин, син Алађоза из махале поткивача Искендера - 48
Хусејин, син Бајезида из махале Побрежје - 48
Хусејин, син Балија из махале кнеза Мустафе - 47
Хусејин, син Махмуда из махале Софу Оруча акинције - 48
Хусејин, син Мусе из махале мутавције Мехмеда - 47
Хусејин, син Сари Јусуфа из махале Софу Оруча акинције - 47

Ц

Цветко, син Ђуре из махале Крагуј - 50
Цветко, син Јована из махале Добролин - 50
Цемовић, Марко, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165
Церић, Марко, управитељ српских школа у Прилепу - 155
Conrad Franz - 78
Costa - 78
Црнобарац, Димитрије, политичар - 116, 119

Ч

Чајковски, Михаил (Садик-паша), пољски писац и револуционар - 129, 130, 134, 137
Чемеркић, Милан, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165
Čremošnik, G. - 8

Џ

Џафер син Абдулаха, из махале механе - 48

Ш

Шабан, син Абдулаха из махале Побрежје, службеник - 48
Шабан-бег - 51
Шешлија, Митар, управитељ српских школа у Велесу - 155
Ширмерд, поткивач из махале поткивача Искендера - 48
Šišić, F. - 8
Шуњевић, Мирко, члан уређивачког одбора *Гласа народа* - 165

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXIX (2008)

MISCELLANEA, XXIX (2008)

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ПОЈМОВА

А

Adrianopol – 79
Авала – 105
Анкара – 45
Антигона, острво - 162
Арад - 115
Аустрија (Аустро-Угарска) – 56, 73-75,
80, 112, 115, 128, 129, 131, 132, 136,
138, 140, 167

Б

Баба, планина – 66, 67
Балкан, планина - 128
Балканско полуострво – 25, 130, 141
Банат - 73
Бањица - 99
Bagaskin – в. Параћин
Батинце (Багинац), село – 65
Белгија - 103
Београд (Belgrad) – 55, 58, 59, 61, 85-
87, 97-99, 102, 103, 105-115, 117-119,
120, 122-124, 130, 132, 141-144, 146,
147, 149, 150-152, 154, 155, 157, 158,
166; тврђава - 55-59, 61
Беч – 74, 80, 114, 115
Бечевица – 86, 88
Бијача, село – 10
Бистрица, град – 8
Бистрица, река - 159
Битољ – 134, 137, 155, 156, 164, 165
Бобовац, село - 67
Бован, кадилук – 64
Бољетин - 167
Босна (Vosna) – 7-14, 16, 18-25, 129,
132, 134, 136, 140
Браљина, село – 65
Браљински Ветрен, археолошки
локалитет – 65

Бранетићи, село – 87
Брда, област у Црној Гори - 88
Бресница, поток - 67
Бресница, село – 67
Брњица – 66, 70
Брусница, село – 87
Бугарска – 128, 131, 139, 156
Будва – 32, 129, 135, 137
Бујановац - 160
Буковик - 64
Букурешт – 122, 156, 158
Буљан (Буљане), село – 67

В

Ваљевска епархија – 87
Варадија - 117
Варварин, село – 51
Велес – 155, 159, 160
Велика Морава – 63-66, 71
Велика река – 65
Венеција – 14, 32-34
Ветрен, село - 65
Високи, град - 18
Витошевце (Витошевац), село – 65
Влашка – 73, 110, 116, 120
Врање - 165
Врбаве, село – 87
Вргорац, град – 10
Вруља, увала – 23
Вучји До – 127, 131, 133, 139

Г

Ган - 103
Глоговац, река – 88
Гњилане – 160, 163
Голубовац, село – 66

Горња Илина, село – 67
Горња Мудница (Горња Мутница), село – 66
Горње Видово, село – 65
Горњи Милановац – 80, 88
Грабовац (Грабово), село – 66
Грабовица, село - 81, 82, 86-90, 95
Град Орловића Павла – 65
Грбаљ (Gerbili), – 31-39, 41
Грбаљско поље - 33
Грза, река – 67
Грчка – 102

Д

Давидовац, село – 67
Далмација – 8, 131
Данкова, село – 67
Дарданели – 127, 129, 134, 136, 137, 140
Деловце, село – 65, 70
Добродолина - 51
Доња Илина, село – 66
Доња Мудница (Доња Мутница), село – 67
Доње Видово, село – 65
Драча, манастир – 86
Дренова – 87,
Дубровачка република – в. Дубровник
Дубровачко приморје – 7, 13, 16, 18,
21, 23, 25
Дубровник (Ragusium) – 7-12, 14-18,
20, 22, 25, 32, 131, 136
Дунав – 121, 122,

Е

Европа – 32, 145, 162
Elbasan – 79

Ж

Жабина (Жање), село – 66, 70
Жарковац, потес Бруснице – 87
Женева – 97, 101, 110-112, 118, 126

З

Западна Морава – 88,
Зворнички санџак – 56
Земун – 117, 121, 142

И

Ибарски Колашин - 168
Истанбул – в. Цариград

Ј

Јабланица, село – 87
Јагодина – 132,
Јадранско море – 136, 138
Јајинци - 99
Језерца (Jeserza) – 9, 20, 22
Језерчани, насеље – 10
Јеринин град – 65
Јојовац - 80
Јужна Морава – 64, 65

К

Кау – 77
Кавказ – 130
Каиро – 156
Кајмакчалан - 168
Какањ, општина – 18
Калофер(Калоферъ) – 127, 129, 134,
136, 140
Карабурма - 121
Карловац, (Karlofça) – 59
Кијев – 130
Киселица - 159
Клатичево, село – 87
Кнежевина Србија – в. Србија
Книн - 131
Ковилова, потес села Ковиловице - 65
Конавле – 14
Копрившtica (Копрившица)– 127-129,
134, 136, 139, 140

Косово – 160, 169
Косовска Митровица – 160, 167
Котор (Catari) – 31-41, 136, 138
Кочновица – в. Доња Илина
Кошена – 66, 70
Кошутњак – 102
Крагујевац - 80
Крајина (Crauna) - 21, 23
Краљева Сутјеска – в. Сутјеска
Краљевина Југославија - 98
Краљевина Србија – в. Србија
Краћева, село – 66
Крежбинац, село - 65
Крћева река (Крчева река) - 66
Крушевац – 45, 46, 50-52, 71, 73, 157
Крушевачки санџак – 45, 52, 56, 63, 64
Крушево – 51
Крф – 129, 134, 137
Куманово - 160
Кумановски округ - 159
Курило, село – 8
Кучај, планина – 66
Кучајна (Куџауна), рудник – 56-59

Л

Ловац, село – 66
Ловћен – 130, 135, 137
Лозна, село – 65
Лојза – 65
Луњевица, село – 87
Лучина, село – 66

Љ

Љубић, село – 88
Љубушки, град – 10

М

Мађарска – в. Угарска
Мајдан, село – 87

Мајданпек, рудник - 57
Макарска – 23
Макарско приморје – 23
Македонија (Macedonia) – 76, 78, 79,
129, 134, 137, 154, 155, 157, 158, 165
Малекице, село – 67, 70
Мали Пролог, село – 10
Малта - 56
Меџ – 118,
Мириловце (Мириловац), село – 66
Мирџштег - 158
Младеновац - 99
Мозгово, село - 64
Мојсиње, село – 88
Морава, река – 51
Морача, област у Црној Гори - 88
Moscopoli – 75, 76, 77,
Мраморана, река - 159
Мрзак (Мрзеница), село – 51

Н

Неваде, село – 87
Неретва (Narente) – 21, 23
Ниш (Nissa)– 58, 59, 61, 73, 74, 78, 157
Нове земље (Terrae Novae) – в. Дубро-
вачко приморје
Нови Сад – 111
Нослау – 115

О

Обреновац - 99
Омиш, град – 8, 23
Орах - 166
Осијек (Osek) – 58, 59, 61
Османско царство – 45, 49, 52, 63, 71,
127, 129-131, 140, 153, 154, 169
Остра, село – 88
Островац, село – 66, 70

П

Панонија - 141
Параћин – 64-67, 73-78, 80
Пардик, село – 66
Париз – 103, 107, 110, 116, 118, 125, 129
Пељешац – 9, 13, 22, 25
Петрово село – в. Курило
Петрус, село – 64, 65,
Петруш, кадилук – 63-65, 70, 71
Петруш, село – 65
Пећ – 164, 165,
Пешта – 118, 119, 121
Плана, село – 66, 67
Плина, село – 10
Плоче, град – 10
Пљевља – 164, 166
Подвисоко, насеље – 12, 18
Подгорац, село – 65, 66
Пожаревац - 113
Појезерје, општина – 10
Поповац, село – 67
Призрен – 164, 166
Прилеп – 154, 155, 159, 165
Прислоница, село – 88
Приштина – 154-156, 160, 164, 166, 169
Пуливар (Pulinar), ждреб - 37, 39

Р

Радешовац (Радошевац), село – 67
Ражањ, планина - 65
Ракова Бара – 59
Раковица, манастир - 103
Рагај (Рагаре), село – 65
Рашка – 167, 168
Република св. Влаха – в. Дубровник
Република св. Марка – в. Венеција
Рим - 156
Рогашка Слатина – 102
Рудник, планина – 80, 87, 90
Руднички дистрикт – 86, 87,
Руднички округ - 89
Рујиште, село – 64

Румунија – 120, 129, 131, 134, 136
Русија – 129, 130, 134-137, 140, 142,
166, 167
Рушчук – 122

С

Сава, река – 113, 123
Самањац, планина – 64
Свиштов - 122
Сврачковци, село – 87
Семедраж, село – 88
Сен Сир - 118
Senitza – 75
Сент Антоан – 110, 122
Скопље – 154-165, 169
Славонија – 73, 108
Сланско приморје – 8, 25
Словачка - 120
Смедерево – 87, 120, 121, 123, 144
Смедеревски санџак - 56
Смиловце (Смиловац), село – 66
Солун – 154, 155, 157-159, 162, 164
Софија (Sophia) – 79, 127
Србија – 32, 36, 41, 63, 73, 74, 80, 81,
85, 86, 88, 90, 97, 98, 103, 115, 118, 119,
126, 127, 129-133, 136, 138, 140-142,
154, 158, 168, 169
Средња Гора, област у Бугарској - 128
Срем - 73
Сремски санџак – 56,
Сталаћ – 51, 63, 64, 71
Стара Србија - 157
Стон (Stagnum) – 7-9, 13, 14, 21-23, 25
Стонски рат – в. Пељешац
Стрмац, село – 67, 70
Сутјеска (Suttisca), насеље – 12, 16, 18

Т

Таково – 87, 88
Теочина - 86
Топчидер – 97, 99, 101-103, 106, 107,
109, 118, 123, 124

Трбушани, село – 88
Трговиште – 33
Трн - 132
Трст – 128, 131, 136
Турска -14, 56, 63, 73, 74, 80, 135, 154-156, 167-169

Њ

Њићевац – 65-67
Њићовац (Њићевац), село – 65
Њуприја – 63, 65, 71
Њустендил – 132

У

Угарска (Hongaria) – 14, 23, 73, 108, 115, 117, 120, 121
Украјина – 130

Ф

Фиренца - 32
Фрањевачки манастир у Сутјесци- 12

Х

Хабзбуршка монархија – в. Аустрија
Ханџар (Хаджаръ), село – 134, 136
Хасково - 139
Херцеговачки санџак – 10
Херцеговина – 127, 129-140
Хиландар, манастир - 155
Хлебина (Лебина), село - 65
Хрватска – 10, 108

Ц

Цариград – 55-57, 63, 74, 78, 97, 118, 127-129, 134, 135-138, 140, 157, 161, 162, 164,
Церово, село - 65

Церовски Ветрен, археолошки локалитет - 65
Цегина, река – 23
Цетиње – 130, 131, 133, 135, 137, 139, 156
Constantinopel – в. Цариград
Costo – 79
Costoria – 78
Црвени Грм, село – 10
Црна Гора – 88, 127-133, 135, 137, 138-140, 156, 165, 166
Црни Као, село - 64
Црни Тимок – 64

Ч

Чачак – 88
Челопек - 157
Чепур (Чепуре), село – 66

Ш

Шабац – 87, 99, 102, 113, 115, 123, 124
Шавац, село – 65
Шампел – 101, 102, 118, 119
Шанац, село – 51
Швајцарска – 102
Штип – 159, 160
Шумадија – 80

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције издања Историјског института,
Кнеза Михаила 36/II, Београд, e-mail: istorinst@hi.sanu.ac.rs.

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на крају сваке стране, резиме се штампа на енглеском језику. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, француски, немачки), са резимеом на српском језику.

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), рад треба да садржи апстракт на језику на коме је написан рад и кључне речи на језику на коме је написан резиме.

Апстракт се налази испод наслова рада и треба да садржи до 100 речи.

Кључних речи треба да буде највише десет. Дају се на српском и на језику на коме је написан резиме.

Резиме је написан на другом језику у односу на језик основног текста. Резиме не може имати више од 1.200 словних знакова.

Прилози (фотографије) предати у електронској форми у .tiff формату и то црно беле у резолуцији од 150 dpi, колор – 300 dpi.

Напомене се налазе на крају сваке стране. Пишу се језиком и писмом на ком је дело штампано.

Посебна издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, без скраћеница, курзивом (италик), место издања и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44-46.

Поновљено издање књиге:

К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Чланци у часописима:

име аутора иницијалом, размак до презимена, наслов рада курзивом, име часописа (пун или са скраћеницом из приложеног списка скраћеница), место издања (по потреби), број (арапским цифрама), година у загради и цитирана страна.

Примери:

Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, ИЧ 50 (2003) 15.

П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45-46 (1998-1999) 2000, 245

(начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

С. Божанић, *Брвеник у средњем веку*, Рад Музеја Војводине 47/48 (2006) 86.

Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја. 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.

(начин за часописе са истим називом а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланак у зборнику радова

име аутора иницијалом, размак до презимена, наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година, број страна целог чланка (од-до) и цитирана страна. Код сваког следећег навођења цитирати само конкретне стране.

Примери:

Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

М. В. Лутовац, *Бихор и Корита*, Насеља и порекло становништва 40, Београд 1967, 74.

Поглавље у колективној публикацији

Назив публикације (курзивом) и том, место и година издања, број страна целог поглавља (од-до) и цитирана страна и име аутора поглавља у загради.

Пример:

Историја српског народа, 6-1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Извори

Примери:

Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.

Monumenta Serbica, ed. Fr. Miklosich, Viennae 1858, 352.

С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

Уколико издање извора прво има наслов, па онда аутора издања, навести прво наслов, па онда приређивача:

Actes de lavra III, par P. Lemerle, Paris 1979, ...

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се презиме аутора и скраћени наслов или презиме аутора и одговарајуће скраћенице: *нав. дело, nav. delo, op. cit.*

Код узастопног навођења аутора и дела: исто, isto, ibid.

Код навођења истог места у делу: нав. место, nav. mesto, loc. cit.

У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.

Напомене се скраћују са нап.

Не употребљавају се скраћенице стр. односно р. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 17. март 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацама, нпр. 10.000

Аутори контролишу и уносе **лекторске интервенције** у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити на штампаној верзији текста.

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXIX (2008)

Издавач

Историјски институт Београд

За издавача

Др Тибор Живковић, директор

Лектура и коректура

Мелита Живковић

Регистри

Милица Јованчићевић

Гордана Гарић Петровић

Превод резимеа

Бојана Радовановић

Секретар Редакционог одбора

Снежана Ристић

Компјутерска припрема за штампу

Слободан Симић

Штампа

Чигоја штампа

Студентски трг 13, Београд

office@chigoja.rs

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-7743-079-5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

МЕШОВИТА грађа = Miscellanea / Одговорни
уредник Петар В. Крестић. - 1956, књ. 1-1990, књ. 20;
Н.С. 2003, књ. 21-. - Београд : Историјски институт,
1956-1990 ; 2003- (Београд : Чигоја штампа). - 24 cm

ISSN 0350-5650 = Мешовита грађа

COBISS.SR-ID 14717954